SLOVENSKÁ REČ

časopis pre výskum a kultúru slovenského jazyka

OBSAH:

J. Štefanovič, Škola a racionalizácia slovenského pravopisu
J. Ružička, Ku kompozícii novely Eleny Čepčekovej Marcela, neplač
K. Palkovič, Ján Matej Korabinský ako lexikograf
J. Rybák, K prekladu ruského slova *čerio-mucha* do slovenčiny
J. Horecký, Názvy vedeckých ústavov

DISKUSIE
L. Dvonč, K písaniu veľkých písmen v menách ľudí a živých bytostí

ZPRÁVY A POSUDKY
Konferencia o jazyku a štýle prózy pre mládež. J. Ružička
Z novších hláskoslovných výskumov. L. Dvonč
O jazykových nedostatkoch v denníku **Práca**. J. Jacko
Prawidła poprawnej wymowy polskiej. F. Buffa
R. Krajčovič, Náčrt dejín slovenského jazyka. A. Keder

ROZLIČNOSTI

ODPOVEDE NA LISTY

5

ROČNÍK 30
1965

VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

SLOVENSKÁ REČ

časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied
pre výskum a kultúru slovenského jazyka

Hlavný redaktor prof. dr. Eugen Jóna, CSc.
Výkonný redaktor dr. Ladislav Dvonč, CSc.

Redakčná rada: doc. dr. V. Blanár, CSc., dr. L. Dvonč, CSc., J. Holý, dr. G. Horák, CSc., dr. J. Horecký, DrSc., prof. dr. E. Jóna, CSc., doc. dr. F. Miko, CSc., doc. dr. P. Ondrus, CSc., univ. prof. dr. E. Pauliny, DrSc., dr. Š. Peciar, CSc., doc. dr. J. Ružička, DrSc., dr. M. Šalingová, CSc.

Redakcia: Bratislava, Klemensova 27.

OBSAH

J. Štefanovič, Škola a racionalizácia slovenského pravopisu 257
J. Ružička, Ku kompozícii novely Eleny Čepčekovej Marcela, neplač . . 268
K. Palkovič, Ján Matej Korabinský ako lexikograf 276
J. Rybák, K prekladu ruského slova *čeriomucha* do slovenčiny 282
J. Horecký, Názvy vedeckých ústavov 286

Diskusie

L. Dvonč, K písaniu veľkých písmen v menách ľudí a živých bytostí . . . 292

Zprávy a posudky

Konferencia o jazyku a štýle prózy pre mládež. J. Ružička 298
Z novších hláskoslovných výskumov. L. Dvonč 301
O jazykových nedostatkoch v denníku Práca. J. Jacko 305
Prawidła poprawnej wymowy polskiej. F. Buffa 307
R. Krajčovič, Náčrt dejín slovenského jazyka. A. Keder 310

Rozličnosti

Charlie — Charlieho, nie „Charliho“. L. Dvonč 313
Časticový výraz *len tak-tak že*. J. Kačala 314
Pisa — „piský“, či *pisanský*? L. Dvonč 315
Jeep — džíp. L. Dvonč 317
FFUK, či *FF UK*? L. Dvonč 317

Odpovede na listy

Kľúčenka. 318
„S touto výstavbou neuvažujú“. 318
Miesto určené na táborenie. 319
Minimálne výsledky. G. Horák 320

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 30 1965 ČÍSLO 5

ŠKOLA A RACIONALIZÁCIA SLOVENSKÉHO PRAVOPISU

Jozef Štefanovič

1. Súčasná pravopisná kodifikácia a vyučovanie pravopisu

Škola (tak učitelia a školskí pracovníci ako aj žiaci) s veľkým záujmom sleduje prebiehajúcu diskusiu o racionalizácii slovenského pravopisu. Je to celkom pochopiteľné. Veď práve škole pripadá úloha „uvádzať pravopisné pravidlá do života", pričom sa stretáva s nemalými ťažkosťami, nedosahuje žiadúci výsledok. Predovšetkým je tu znepokojujúci fakt, že zo slovenského jazyka prepadá ročne veľa žiakov. Napr. v školských rokoch 1953—1960 percento prepadajúcich žiakov zo slovenského jazyka v ZDŠ bolo zo všetkých predmetov najvyššie (3,3 %—5,8 %, čo v absolútnych číslach znamená 21 039 až 31 438 žiakov ročne). Pritom sa právom predpokladá, že sa tak stáva práve „zásluhou" pravopisu, a to napriek tomu, že sa mu v relácii s ostatnými zložkami jazykového vyučovania venuje až neúmerne veľká pozornosť. Výsledky sú neuspokojivé aj v tom, že po skončení povinnej školskej dochádzky iba neveľké percento žiakov zvládne pravopis. Tí, čo odídu do praxe, už sa v ňom sotva výraznejšie zlepšia. Pravopisné chyby (a to aj elementárne) robia však aj maturanti, vysokoškoláci, ba s istými nedostatkami v tomto ohľade sa stretávame aj u učiteľov, dokonca aj u učiteľov slovenského jazyka. U žiakov zas badáme istú averziu k vyučovaniu pravopisu — zrejme podmienenú najmä výsledkami neúmernými vynakladanej námahe.

V tejto situácii je pochopiteľné, že sa — či už oprávnene alebo neoprávnene — jedna z príčin uvedených ťažkostí vidí aj v zložitosti, náročnosti súčasnej pravopisnej sústavy a od jej racionalizácie očakáva škola uľahčenie i zlepšenie terajšieho stavu vo výsledkoch. Konečne aj v mnohých iných štátoch najväčší nátlak na racionalizáciu pravopisu vyvíja práve škola (menej už jazykovedci), ktorá denne prechádza jeho rôznymi úskaliami. Nepriamo sú tieto želania podporované aj vedomím búrlivého rastu prírodovedných poznatkov, ktorých osvojenie kladie na školu stále väčšie časové nároky. Z metodických otázok sa dostávajú do popredia programovanie, algoritmizovanie pravopisného vyučovania, pričom sa prichádza k názoru, že súčasná pravopisná sústava neposkytuje v tomto ohľade vďačný materiál,

a to práve pre svoju komplikovanosť, mnohé výnimky, zdanlivú „nelogičnosť". Aj z tohto ohľadu by sa preto racionalizácia vítala, ako je vítaná všade, pretože vyhovuje povahe ľudského myslenia, tendenciám vo vede.

Sme si vedomí toho, že akákoľvek reforma pravopisu musí vychádzať z jazykových zákonitostí a všetky ostatné kritériá môžu byť iba pomocné, vedľajšie. Pravopis je však výsledkom konvencie, spoločenskej dohody, má významný spoločenský (kultúrny, pedagogický, ekonomický a i.) dosah, a preto ani tieto pomocné kritériá nemožno nebrať do úvahy. Domnievame sa, že z nich práve pedagogicko-didaktické hľadisko patrí k najdôležitejším, pretože ono rozhoduje o tom, do akej miery písomná forma spisovného jazyka sa stane vlastníctvom celého národa.

Do diskusií o racionalizácii súčasnej pravopisnej sústavy by sme chceli prispieť z hľadiska školskej praxe tým, že uvedieme, ktoré sú najčastejšie chyby v písomných prejavoch žiakov po skončení systematického gramaticko-pravopisného výcviku, resp. čo robí žiakom pri osvojovaní pravopisu najväčšie ťažkosti a ktorými zvláštnosťami súčasnej pravopisnej sústavy sú tieto ťažkosti podmienené. Sledujeme tým cieľ poskytnúť jazykovedcom pomocný materiál na úvahy o prípadnej pravopisnej reforme.

2. *Najčastejšie pravopisné chyby v písomných prejavoch žiakov*

Pri nasledujúcich konštatovaniach budeme vychádzať z rozboru všetkých pravopisných chýb, ktoré urobili žiaci posledného ročníka ZDŠ (ktorým sa končí systematický pravopisný výcvik) v 500 úlohách a v 200 diktátoch na 31 školách z rôznych nárečových oblastí Slovenska. Zistené pravopisné chyby sme rozdelili do 9 hlavných kategórií (pozri tabuľku), pričom v každej kategórii sa popri celkovom počte zistených chýb uvádza aj ich percentuálne zastúpenie v relácii k ostatným kategóriám. Pri diktátoch uvádzame aj tzv. relatívny výskyt chýb (koľkí žiaci zo 100 napísali príslušný pravopisný jav chybne). Zo skúmaných prác nevyskytla sa ani jedna bez pravopisnej chyby, pričom najmenší počet pravopisných chýb (2) sme zistili v troch slohových úlohách a v dvoch diktátoch. Najviac bolo 70 chýb (v jednom diktáte). Na jednu slohovú úlohu pripadlo v priemere 19,2 chyby, kým na jeden diktát 27,3 chyby.[1]

V každej z uvedených kategórií pravopisných chýb sme všetky chyby

[1] V slohových úlohách sme zisťovali aj chyby iného ako pravopisného rázu (v skloňovaní a časovaní, štylisticko-syntaktické a grafické), pričom ich zastúpenie bolo takéto: na pravopisné chyby pripadlo celkove 88,2 % zistených chýb, chyby morfologického rázu tvorili 2,4 %, štylisticko-syntaktické 6,0 % a grafické 3,4 % z celkového počtu všetkých zistených chýb. V diktátoch bolo 97,2 % chýb pravopisného a 2,8 % grafického rázu. Teda vysoko prevládajúcim druhom vo voľných písomných prejavoch žiakov boli práve chyby pravopisného rázu.

vyčíslili podrobne do prehľadných tabuliek. Keďže z priestorových dôvodov ich nemožno tu uverejniť, obmedzíme sa iba na ich číselný, resp. slovný opis, pričom svoju pozornosť zameriame najmä na relatívne najčastejšie sa vyskytujúce chyby.

a) Výskyt chýb v kvantite samohlások

Celkove vysoký výskyt chýb v kvantite samohlások (t. j. 37 % všetkých zistených pravopisných chýb, ale v slohových úlohách až 51 %) možno podľa nášho názoru vysvetliť najvyššou frekvenciou pravopisných javov s možnosťou chyby v kvantite (prakticky je možná v každom slove, kým napr. chyby v písaní *i/y* iba v slovách, ktoré obsahujú uvedené grafémy), nárečovým vplyvom (zvýšený výskyt je najmä vo východoslovenskej a západoslovenskej nárečovej oblasti) a čiastočne aj pravopisnou nepozornosťou, v dôsledku ktorej najčastejšie vznikajú tzv. malé chyby (dĺženie, mäkčenie). Pravda, značnú úlohu tu hrá aj neznalosť pravopisu a nedostatočný praktický výcvik.

Chyby v kvantite samohlások sú jedinou hlavnou kategóriou pravopisných chýb, ktorých absolútny i relatívny výskyt je v slohových úlohách väčší ako v diktáte. Túto skutočnosť možno vysvetliť najmä tým, že pri písaní diktátu sa žiaci mohli viac opierať o zvukovú predlohu (učiteľovo vyslovovanie) tohoktorého slova, kým pri písaní slohových úloh túto možnosť nemali.

U skúmaných žiakov prevládali chyby v nedodržiavaní potrebnej kvantity (tvoria 75,2 %) nad chybami zbytočného dávania dĺžňa tam, kde nepatrí (24,8 % chýb v kvantite). Hoci absolútne najväčší počet chýb v kvantite samohlások sa vyskytol v základe slova (podst. mien, slovies a príd. mien — čo zrejme súvisí aj s ich väčšou frekvenciou v slovnom prejave), ich relatívne najvyšší výskyt sme zaznamenali v súvislosti s rytmickým zákonom a výnimkami v ňom. Tak pri nedodržiavaní výnimiek z rytmického zákona urobili skúmaní žiaci 19,2 chyby, kým pri porušovaní rytmického zákona 17,2 chyby na 100 možných. K nežiadúcemu dĺženiu dochádzalo najmä po dvojhláske (napr. *čierný, sovietský, šiestý, stiahnú* a pod.). Zvýšený výskyt chyby v kvantite samohlások sa zaznamenal ešte v prvom páde privlastňovacích prídavných mien (napr. *matkiní príbuzní*), v pádových koncovkách žen. rodu príd. mien, čísloviek a zámen (napr. *bohatéj, širokéj, prvéj, jednéj, svojéj*) a v pádových koncovkách zámen (*našími, vašich, naším*). A naopak, skúmaní žiaci pomerne najčastejšie zanedbávali dĺžku v pádových koncovkách muž. rodu príd. mien (napr. *čisteho, višňoveho* a pod.).

Pozornosť jazykovedcov pri prípadnej racionalizácii pravopisu by si v tejto súvislosti zaslúžili najmä tzv. výnimky z rytmického krátenia a rozdiely v kvantite pádových koncoviek zámen (t. j. inštr. sg. a gen. — inštr. pl.).

b) Výskyt chýb v rozdeľovacích znamienkach

Za chybami v kvantite boli v skúmanom materiáli na druhom mieste chyby v rozdeľovacích znamienkach. V slohových úlohách tvoria 29,7 % všetkých pravopisných chýb, kým v diktáte až 31,1 %, čím predstavujú najpočetnejšiu kategóriu v diktáte zistených pravopisných chýb vôbec. Menší výskyt chýb tohto druhu v slohových úlohách treba vysvetliť zriedkavejším používaním interpunkčných znamienok. Pre slohové úlohy bola totiž príznačná istá štylistická

jednoduchosť, chudoba (žiaci neoživujú svoj sloh napr. používaním priamej reči, zvolania, otázky, pomlčky a pod.).

Chyby v rozdeľovacích znamienkach mali takýto percentuálny výskyt: chyby v písaní čiarky 70,6 %, bodky 18,3 %, výkričníka 3,1 %, pomlčky 0,05 %, zátvoriek 0,05 %, bodkočiarky 0,02 %.[2] Teda najpálčivejším pravopisným problémom u skúmaných žiakov v súvislosti s rozdeľovacími znamienkami bolo písanie čiarky.

Pri čiarke vysoko prevládajú chyby v chýbaní čiarky (90,1 %) nad chybami písania čiarky tam, kde nepatrí (9,9 %). Chyby v chýbaní čiarky majú takéto percentuálne rozloženie: na chýbanie čiarky v jednoduchej rozvitej vete pripadá 11,6 %, na chýbanie čiarky v priraďovacom súvetí 16,3 %, na chýbanie čiarky v podraďovacom súvetí 72,1 %. Teda najviac chýb v chýbaní čiarky pripadá na podraďovacie súvetie. Z chýb chýbania čiarky v podraďovacom súvetí[3] mali skoro rovnaký a od ostatných druhov podraďovacích súvetí vysoko prevládajúci výskyt (spolu tvoria 72,6 % chýb uvedeného druhu) chyby v troch druhoch podraďovacích súvetí: v podraďovacom súvetí s predmetovou vedľajšou vetou (pred spojkami *že, aby, ako, čo* alebo uvedených bez spojky), s prívlastkovou vedľajšou vetou (pred spojovacími výrazmi *ktorý, že, aký*) a s príslovkovou vedľajšou vetou časovou (pred spojkami *keď, kedy, kým, zatiaľ, dotiaľ, hneď, potom*). Ďalej nasledujú chyby v chýbaní čiarky v podraďovacom súvetí s príslovkovou vedľajšou vetou príčinnou (pred spojkami *aby, lebo, že, pretože, preto*) — tvoria 13,5 % chýb uvedeného druhu. Chyby pred ostatnými druhmi majú už menší výskyt. Celkove v podraďovacom súvetí nepomerne častejšie sa vyskytuje chyba vtedy, keď sa súvetie začína vedľajšou vetou. Výskyt chýb v chýbaní čiarky v podraďovacom súvetí dosahoval až 31 chýb na 100 možných.

V priraďovacom súvetí zlučovacom v 57,4 % zistených prípadov chýbala čiarka vtedy, keď vety neboli spojené spojkou. Z ostatných druhov priraďovacieho súvetia pozoruhodnejší výskyt chýbania čiarky sme ešte zistili pred odporovacími spojkami (*ale, no, lenže, predsa* — 24,8 % chýb uvedeného druhu) a pred dôsledkovými spojkami (*a preto, a tak* — 10,3 %). Relatívny výskyt chýb v chýbaní čiarky v priraďovacom súvetí sa pohyboval okolo 12 chýb na 100 možných.

V jednoduchej rozvitej vete majú v slohových úlohách chyby v chýbaní čiarky takéto percentuálne zastúpenie: neoddeľovanie viacnásobného vetného člena čiarkou 51,7 %, chýbanie čiarky za oslovením (vokatívom) 28,5 %, neoddeľovanie voľného prístavku a prívlastku čiarkou 16,3 %, kým ostatné chyby pripadajú na oddeľovanie vytýčeného vetného člena a zložky čiarkou. Pokiaľ sa žiadalo použiť čiarku v jednoduchej rozvitej vete v diktáte, skúmaní žiaci urobili takýto počet chýb na 100 možných: pri oslovení 56, pri vytýčenom vetnom člene 40, pri vložke 33, pri voľnom prívlastku 31,1, pri viacnásobnom vetnom člene 15,2. Je to teda napospol veľmi vysoký výskyt a svedčí o tom, že skúmaným žiakom robila značné ťažkosti aplikácia pravidiel o písaní čiarky nielen v súvetí, ale aj v jednoduchej rozvitej vete.

Skúmaní žiaci najčastejšie (vyše 60 % chýb tohto druhu) zbytočne písali čiarku

---

[2] Diktát zahrňoval možnosť chyby iba v písaní čiarky (pripadá na ňu 76,8 % chýb uvedenej kategórie), bodky (3,0 %), dvojbodky (9,8 %), úvodzoviek (7,3 % a výkričníka (3,1 %).

[3] Pri rozbore chýb v chýbaní čiarky v súvetí vychádzame skoro výlučne z ich výskytu v slohových úlohách, keďže diktát neobsahoval rôzne druhy súvetí.

hocikde vo vete, na miestach, ktoré sú pravopisne nevysvetliteľné (napr.: *Na záver, by som...*, *Keď mu, ani strýc nepožičal...*, *S. Chalupka, v tejto básni opísal...*). Početne na druhom mieste chýb v zbytočnom písaní čiarky sú čiarky pred spojkami *ako, alebo, tak,* keď tieto spojky spájajú vetné členy, a nie vety. (Napr.: *Boli tej postavy, ako kapitán, Idem domov, alebo k vicišpánovi, Ujde, tak pred smrťou* atď.) Výskyt chýb tohto druhu bol v diktáte 15,2 na 100 možných — teda pomerne značne vysoký.

Domnievame sa, že vysoký výskyt chýb v písaní čiarky by mal osobitne upútať pozornosť jazykovedcov práve z toho hľadiska, či by sa tu príslušné pravidlá nedali zjednodušiť. Úlohou čiarky vo vete je zrejme umožniť zaznamenať a vybaviť logickú štruktúru myšlienky. Tam, kde túto úlohu plnia iné jazykové prostriedky (napr. spojky v podraďovacom súvetí) tak, že nemôže v tomto ohľade dôjsť k omylu, požadovať písať čiarku, znamená podľa nášho názoru iba zbytočne komplikovať pravopis.

Hoci chyby v písaní bodky dosahovali celkove asi 6 % (v slohových úlohách 7,1 %) zistených pravopisných chýb, pre nízky relatívny výskyt treba ich väčšinou (ako chýbanie bodky po nadpise, oznamovacej vete, skratke) vysvetliť nedostatočnou pozornosťou žiakov. Mierne zvýšený relatívny výskyt (6,5 chyby na 100 možných) sme zaznamenali iba pri chýbaní bodky za číslicou označujúcou radovú číslovku.

Nepomerne iná situácia je v chybách pri písaní dvojbodky. Kým v slohových úlohách sa skúmaní žiaci používaniu dvojbodky vôbec vyhýbali, zatiaľ v diktáte, kde ju bolo treba použiť, urobili v jej nepoužití pred vypočítavaním až 52 chýb a pred priamou rečou 31 chýb na 100 možných.

Viac-menej obdobná situácia je aj s písaním úvodzoviek, kde v priamej reči žiaci urobili 45 chýb na 100 možných (v 36 prípadoch zo 100 chýbali vôbec a v 9 prípadoch na konci priamej reči). Chyby v písaní úvodzoviek tam, kde nepatria, mali nepatrný výskyt. Podobne aj chyby v písaní výkričníka a ostatných rozdeľovacích znamienok (a to zrejme zo spomínaných dôvodov, že skúmaní žiaci sa vyhýbali ich používaniu vôbec).

Celkove možno konštatovať, že pravopisná neistota skúmaných žiakov v písaní rozdeľovacích znamienok bola v hlavných kategóriách pravopisných chýb veľmi vysoká a niet pochýb o tom, že racionalizácia pravopisu v tomto bode by škole veľmi uľahčila.

c) Výskyt chýb v písaní **y** *a* **i**

Chyby v písaní *i/y* celkove tvorili 11,9 % zistených pravopisných chýb (v slohových úlohách 5,4 %, kým v diktáte až 22,1 %, čo možno zrejme vysvetliť najmä tým, že v slohových úlohách žiaci mohli obísť pravopisný jav, pri ktorom si boli neistí v písaní *i/y*, kým diktát bol „presýtený" pravopisnými javmi uvedeného druhu). Z chýb v písaní *i/y* pripadá 53,7 % na písanie *y* miesto *i* a 46,3 % na písanie *i* miesto *y*. Skutočnosť, že žiaci pri pravopisnej neistote prejavujú skôr tendenciu písať *y* ako *i*, treba zrejme vysvetliť najmä vplyvom výcviku písania tzv. vybraných slov.

Z chýb písania *y* miesto *i* pripadá celkove 32,1 % (v slohových úlohách 26,8 %, v diktátoch 33,8 %) na základ slova a 67,9 % na morfologickú časť slova (pádové koncovky a prípony). V základe slova písali skúmaní žiaci *y* miesto *i* napr. v týchto prípadoch: *mylosť, výťazstvo, pytie, skryne, nevynných, výchricou, škridlycami, rýbezlí, lysynou, vyšňového, osyhoteného, prýbytku* atď.

V morfologických častiach slov sme zistili najväčší počet chýb v písaní *y* miesto *i* v koncovkách zvieracích privlastňovacích príd. mien (napr.: *orlý, supý, rybý* a pod. — 23 chýb na 100 možných), pri písaní pádových koncoviek základných číslovíek (22,1 chyby na 100 možných) a pri písaní prípon *-in, -ina, -ino* privlastňovacích príd. mien po predchádzajúcej tvrdej alebo obojakej spoluhláske (21,5 chyby na 100 možných). Zvýšený výskyt chýb uvedeného druhu sme ešte zaznamenali pri písaní pádových koncoviek podst. mien žen. rodu (napr. *v krvy, na tváry, na zemy, zo zmesy*), v koncovke nom. pl. akostných príd. mien muž. rodu, skloňujúcich sa podľa vzoru *pekný*, v príponách zámen (*rady, samy, ony*, ale aj v slovesných tvaroch na *-li* v minulom čase).

Z chýb v písaní *i* miesto *y* sa celkove 38,2 % vzťahuje na vybrané slová, 13,3 % chýb sa týka *y* po tvrdých spoluhláskach v koreni slova (napr. *vyplíva, dichu, zatíka, chitili, ohibaj*), kým zvyšných 48,5 % pripadá na morfologické časti slova. Najväčší absolútny i relatívny výskyt sme tu zaznamenali pri písaní *i* miesto *y* v pádových koncovkách podst. mien žen. rodu, ktoré sa skloňujú podľa vzoru *žena* (napr. *do školi, dosť sili, stavbi, skali* a pod. — 14 chýb na 100 možných), v nom. sg. akostných príd. mien muž. rodu vzoru *pekný* (9,5 chyby na 100 možných) a v pádových koncovkách radových číslovíek.

Celkove 42,1 % zistených pravopisných chýb v písaní *i/y* sa vzťahuje na koreň, resp. základ slova, kým 57,9 % na jeho morfologickú časť. Pozornosť jazykovedcov v tejto súvislosti by mali upútať tzv. vybrané slová, v ktorých napriek značnému úsiliu, ktoré sa vynakladá na ich osvojenie v škole, robia žiaci do konca školskej dochádzky značný počet chýb, pričom vybrané slová záporne vplývajú aj na pravopis *i/y* vôbec. Z pravopisu *i/y* v morfologických častiach slova by azda bolo možné uvažovať o racionalizácii (resp. reforme) príslušných pravidiel o písaní *i/y* v základných a radových číslovkách, v tvaroch nom. pl. príd. mien muž. rodu, skloňujúcich sa podľa vzoru *pekný* (v zhode s ostatnými pádmi), v koncovke nom. sg. zvieracích príd. mien, v prípone privlastňovacích príd. mien *-in, -ina, -ino* a v odvodzovacej prípone *-yňa*, ako aj v príponách zámenných tvarov *oni — ony, radi — rady, sami — samy*. Na uvedené prípady sa totiž vzťahuje väčšina zistených chýb v písaní *i/y*.

Osobitnú pozornosť si zasluhuje pravopis cudzích slov. Žiaci si ťažko osvojujú a ešte ťažšie aplikujú kritérium „cudzie slovo". V ich vedomí je to predovšetkým neznáme alebo málo známe slovo, a nie slovo cudzieho pôvodu, pretože k takémuto triedeniu potrebujú lingvistické poznatky, ktoré nemajú. Pri výskume napr. žiaci označili slová *bytosť, čmýr, jazylka* za cudzie, ale *bicykel, rádio, história* za domáce slová. Jazykovedné kritérium „cudzích slov" si žiaci ťažko osvojujú až do maturity. Ak sa v pravopise ponechá, bude stále robiť ťažkosti (napr. *história*, ale *hystéria, polytechnika*, ale *poliklinika* a pod.), najmä ak sa prípadnou racionalizáciou ešte viac oslabí etymologický princíp v domácich slovách.

Nepovažujeme však za správne názory, ktoré sa domáhajú úplne odstrániť ypsilon zo slovenského pravopisu. V gramaticko-významových častiach slov — okrem spomínaných ťažších prípadov — si žiaci pravopis *i/y* pomerne ľahko a trvale osvojujú, a preto z didaktického hľadiska sú to požiadavky na radikálnu reformu nie celkom oprávnené.

d) Výskyt chýb v písaní slov spolu alebo osve

Chyby v písaní slov spolu alebo osve tvoria 6,2 % zistených pravopisných chýb — sú teda v hlavných kategóriách chýb v poradí na 4. mieste. Zo zistených chýb

tohto druhu 79,7 % pripadá na nesprávne písanie takých slov osve, ktoré sa majú písať spolu, a 20,3 % na nesprávne písanie takých slov spolu, ktoré sa majú písať osve.

Prvá skupina chýb sa skoro napospol vyskytla v príslovkových výrazoch zložených z predpony a základu (ak popri predpone jestvuje rovnozvučná predložka). Tu je výskyt chýb pri príslovkách miesta (napr. *do predu, v zadu, na pravo, s prava, na predku, z blízka*) 43,5, pri príslovkách času (napr. *do teraz, do dnes, po obede, v tom, po tom, pri tom, v tedy, v čas, za včasu, s počiatku)* 20,5 chyby a pri príslovkách spôsobu (napr. *do sýta, po tajomky*) 20 chýb na 100 možných. Je to pomerne veľmi vysoký počet chýb. Početne na druhom mieste sú chyby v nesprávnom písaní násobných čísloviek s *-krát* osve (napr. *dva krát, mnoho krát, niekoľko krát, päť krát),* kde skúmaní žiaci urobili 25 chýb na 100 možných. Ostatné chyby tohto druhu (písanie zložených alebo odvodených podst. a príd. mien osve, napr. *dvoj rad, stavby vedúci, pri viazaný, ne obyčajný, jedenásť ročný* a i.) mali už iba nepatrný výskyt.

Z chýb v písaní slov spolu najvýraznejšie sú zastúpené chyby v písaní pádových tvarov zložených základných čísloviek (napr. *v dvadsiatichtroch*), kde je až 32,5 chýb na 100 možných, písanie predložiek so slovom a násobnej častice *ráz, razy* s číslovkou.

V súvislosti s písaním slov spolu alebo osve by sa dalo uvažovať najmä o zjednotení pravopisu násobných čísloviek s násobnými časticami *-krát* a *ráz, razy.* Možno by sa dalo zjednodušiť, resp. zjednotiť aj písanie základných zložených čísloviek v prvom a ostatných pádoch (dosiaľ píšeme napr. *dvadsaťtri,* ale *v dvadsiatich troch*). S ostatnými pravopisnými javmi — aj keď je tu frekvencia chýb značná — by si už musela dať školská prax rady.

e) Výskyt chýb v písaní diakritických znamienok

Chyby tohto druhu tvoria celkove iba 5,2 % z celkového počtu zistených pravopisných chýb. Pritom sa uvedené chyby rozdeľujú takto: Na písanie mäkčeňa pripadá 80,9 %, na písanie vokáňa 7,4 %, na písanie *ä* 6,3 % a na písanie bodky nad *i* a *j* 5,3 % chýb v písaní diakritických znamienok.

V písaní mäkčeňa žiaci prevažne (v 89,3 %) robili chyby v tom, že nepísali mäkčeň tam, kde patrí (napr. *dakujem, ked, dalši, tažko, kúpit, plnit, dievčatom, velitel* a pod.) a iba nepatrný počet (10,7 %) v tom, že písali mäkčeň tam, kde nepatrí (napr. *prehľiadka, odišli, úľe, päťkráť* a pod.). Väčšina chýb zbytočného písania mäkčeňa sa vzťahuje na skupiny *di, ti, ni, li, de, te, ne, le.* V uvedenom prípade skúmaní žiaci urobili 6,3 chýb na 100 možných.

Aj chyby v písaní vokáňa boli dvojakého druhu: v 89,1 % prípadov chýb skúmaní žiaci nepísali vokáň, kde má byť, kým v 10,9 % prípadov chýb tohto druhu si počínali opačne (napr. *môhli, môhol, svôjmu* a pod.).

Pestrejší je rozptyl chýb pri písaní *ä.* Tu skúmaní žiaci písali jednak *e* (38 %), jednak *a* (34 %), alebo písali *ä,* kde nepatrí (napr. *mänši, námät, päniaze, mäsačne* — 27 %).

Celkove možno konštatovať, že skúmaní žiaci pomerne dobre ovládali pravopis diakritických znamienok, čo sa prejavilo v malom výskyte chýb tohto druhu (v priemere jedna chyba na jednu písomnú prácu), pričom treba ešte vziať do úvahy, že v diakritických znamienkach robia žiaci veľmi často chyby z nepozornosti. Pravopis diakritických znamienok sa nám preto zdá v dnešnej podobe celkom zvládnuteľný a nevyžaduje si podľa nášho názoru reformu. Napr. v pí-

saní *ä*, kde sa niektorí najviac dožadujú reformy, urobili skúmaní žiaci v 700 písomných prácach celkove iba 47 chýb, čo znamená v priemere 0,06 chyby na jednu písomnú prácu a 1,6 chyby na 100 možných. Podobne chyby v písaní *ľ* v postavení pred spoluhláskami alebo samohláskami by sa z celkového počtu pravopisných chýb pre svoju nepatrnosť dali vyčísliť iba v stotinách alebo tisícinách, čo zrejme neoprávňuje k požiadavke upravovať v tomto bode pravopis.

f) Výskyt chýb v písaní znelých a neznelých spoluhlások (pri spodobovaní)

Chyby v písaní znelých a neznelých spoluhlások pri spodobovaní tvoria 4,2 % z počtu zistených pravopisných chýb. Ich rozloženie vnútri uvedenej kategórie je takéto: 39 % pripadá na chybné písanie predložiek *s* (ako *z*) a *z* (ako *s*), 33,6 % na chybné písanie predpôn (z toho 72,7 % na chybné písanie predpôn *s-* a *z-* a 27,3 % na chybné písanie predpôn *vz-, roz-, bez-, od-*), 13,2 % na chybné písanie znelých a neznelých spoluhlások vnútri slova (napr.: *zabespečiť, zblíska, v opci, napretku, prehliatka,* resp. *vážho, hocigde;* ale aj *všedci, vyžší, lebšie, podkany, dobydka* a pod.) a 14,1 % na písanie znelých a neznelých spoluhlások na konci slova (tu najmä v gen. pl. podst. mien muž. rodu a v inštr. sg. príd. a podst. mien a zámen žen. rodu).

K chybám v písaní znelých a neznelých spoluhlások teda dochádzalo nájmä pri predponách *s-* a *z-* (kde sme zistili 22,3 chýb na 100 možných) a pri ostatných predponách so znelým zakončením (20,5 chyby na 100 možných). Chyby v písaní predložiek *s* a *z* mali nepomerne nižší výskyt (9,6 chyby na 100 možných).

Niet pochýb o tom, že chyby pri predložkách *s, z* a predponách *s-* a *z-* vznikli najmä vzájomným interferenčným vplyvom.

g) Výskyt chýb v písaní veľkých a malých písmen

Chyby v písaní veľkých a malých písmen mali síce pomerne nízky absolútny výskyt v relácii s ostatnými kategóriami pravopisných chýb (tvoria iba 3,4 % z celkového počtu pravopisných chýb, priemerne 0,7 chyby na jednu písomnú prácu), ale majú v uvádzaných hlavných kategóriách celkove najvyšší relatívny výskyt (v priemere 14 chýb na 100 možných, pričom napr. v písaní veľkých a malých písmen v zemepisných názvoch ľudských sídlisk a ich častí dosahujú až 61,4 chyby na 100 možných). Celkove možno povedať, že písanie veľkých písmen robilo spolu s písaním interpunkčných znamienok (najmä čiarky) najväčšiu ťažkosť skúmaným žiakom.

V písaní veľkých písmen na začiatku slova sa u skúmaných žiakov vyskytovali chyby dvojakého druhu: žiaci nepísali veľké začiatočné písmeno tam, kde patrí (72,1 % charakterizovaných chýb), resp. písali ho tam, kde nepatrí (27,9 %).

Žiaci najčastejšie nepísali veľké začiatočné písmeno v menách národov a v obyvateľskom mene (napr.: *nemci, slovania, košičan*), v názvoch spolkov, sväzov a organizácií (napr. *komunistická strana Slovenska*), v názvoch akcií, sjazdov, súťaží (napr. *mesiac Československo-sovietskeho priateľstva, deň prírody*), v zemepisných názvoch krajín (napr. *v čechách, rusko, do nemecka*), v privlastňovacom príd. mene utvorenom od vlastného mena (napr. *jánošíkova družina*), na začiatku priamej reči, v osobných zámenách v liste, v názve významných dní, sviatkov, udalostí atď. Najmä písanie veľkého alebo malého začiatočného písmena v tzv. združených pomenovaniach (kde sa žiadalo odlíšiť vlastné meno a všeob. podst. meno, resp. aj mať vecné poznatky) robilo skúmaným žiakom ťažkosti.

Chyby v písaní veľkého začiatočného písmena tam, kde nepatrí, robili skúmaní žiaci najmä v ďalších členoch združeného pomenovania (napr. *Veľká Októbrová Socialistická revolúcia*), pri akostných príd. menách odvodených od vlastného podst. mena (napr. *Nemeckí vojaci, v Americkom meste, v Krasnodarských baniach*), pri podst. menách všeobecného významu (napr. *dvaja Kapitáni, jeho Matka, Junák, Pandúri, Vicišpán* a i.), v akostnom príd. mene (napr. *na hodine Slovenského jazyka, v Ľudových demokraciách, na Národnej škole* a i.), po dvojbodke pri vypočítavaní, v tvaroch pomocného slovesa *byť* pri oslovení a v liste (napr. *boli Ste dobrá*) a inde.

Písanie veľkých, resp. malých začiatočných písmen robí ťažkosti nielen skúmaným žiakom, ale aj učiteľom, o čom svedčí pomerne častý výskyt neopravených chýb v slohových úlohách, ba aj „opravy" správneho písania. Bežné pozorovania svedčia o tom, že uvedená chyba patrí medzi najčastejšie aj u dospelých. To by nasvedčovalo, že poučky o písaní veľkých písmen by si vyžadovali základnú revíziu, resp. väčšiu voľnosť.

3. Niektoré zvláštnosti pravopisnej sústavy ako príčiny ťažkostí pri osvojovaní pravopisu

Úroveň v osvojení pravopisu podmieňuje mnoho činiteľov: je to predovšetkým odborno-metodická pripravenosť učiteľov a používané vyučovacie metódy, kvalita učebných osnov a učebníc, vynakladané úsilie učiteľov i žiakov na osvojenie pravopisu atď. Napríklad aj zvýšený výskyt chýb v uvádzaných pravopisných javoch mohol byť zapríčinený nevhodným didaktickým postupom, t. j. tým, že sa ich vyučovaniu nevenovala taká pozornosť, akú si pre svoju didaktickú náročnosť zasluhujú. No niet pochýb o tom, že nemalý vplyv tu má aj samotný „učebný materiál", niektoré zvláštnosti súčasnej pravopisnej sústavy, pravopisných pravidiel a poučiek, ktoré v dôsledku psychologických zákonitostí procesu učenia sa robia väčšie alebo menšie ťažkosti pri osvojovaní.

Z výskumu osvojovania slovenského pravopisu, ktorý sme robili, vyplýva, že zvýšené ťažkosti pri osvojovaní robia žiakom najmä tieto javy:

1. Jedinečné pravopisné javy, ktoré sa nedajú gramaticko-logicky vyvodiť a zdôvodniť a ktorých osvojenie sa preto musí dosiahnuť iba namemorovaním. Osvojenie memorovaním je nielen namáhavejšie a zdĺhavejšie, ale učebná látka sa aj nepomerne skôr a vo väčšej miere zabúda. V slovenskom pravopise si osvojenie memorovaním vyžadujú najmä tzv. vybrané slová, výnimky z pravidiel (napr. z rytmického zákona, pri písaní predpôn *s-, z-*), pravopis tzv. onomatopoických slov po tvrdých spoluhláskach, písanie cudzích slov a i. Práve pri pravopisných javoch uvedeného typu zisťujeme, že aj keď sa ich výcviku v škole venuje veľa času a námahy, výsledky nie sú úmerné a žiaci tu robia stále pomerne veľa chýb. Keďže sa osvojovanie javov tohto druhu opiera predovšetkým o pamäť, nevedie ani k rozvoju

gramaticko-pravopisného myslenia, resp. myslenia vôbec, čo patrí k významným úlohám vyučovania.

2. Osobitné nároky na osvojovanie kladú tie pravopisné javy, ktoré vo vedomí žiaka akoby narušovali istý systém pravopisu (pravopisných pravidiel a poučiek), ktorý si žiak či už opodstatnene alebo neopodstatnene vytvoril a ktorý zovšeobecnil na všetky pravopisné javy príslušného typu. K takým javom v slovenskom pravopise patrí napr. pravopis *i/y* v príd. menách muž. rodu. „Systém" písania *ý (y)* v koncovkách narušuje písanie *í (i)* v nom. pl. Sem môžeme zaradiť aj písanie *í* v nom. sg. druhových (zvieracích) príd. mien. Podobne žiakov „systém" písania *y* po tvrdých spoluhláskach *g, k, h, ch* narušujú pravopisné javy typu *matkin, chichotať sa, vysokí chlapci, história a pod.* Z hľadiska žiakovho „systému" môžeme zrejme vysvetliť aj chyby v dĺžení príd. mien, zámen a čísloviek v pádových koncovkách žen. rodu (t. j. *bohatéj, jednéj, svojéj* — podľa *bohatého, jedného* a pod.). „Systém" narušuje všetky výnimky. Všetko v pravopise, čo narušuje či už skutočný alebo zdanlivý „systém", znemožňuje vypracovať jednoduché a ľahko osvojiteľné i aplikovateľné algoritmy, čím sa sťažuje osvojenie príslušných pravopisných javov.

3. Pri osvojovaní pravopisu robia žiakom osobitné ťažkosti tie pravopisné javy, ktoré sú si zdanlivo (foneticky, tvarove, významove a pod.) podobné, ale ktorých pravopis sa riadi odlišnými pravidlami. Tu sa prejavuje tzv. interferencia. Jej vplyv môžeme výrazne pozorovať napr. pri osvojovaní pravopisu *i/y* v základných a radových číslovkách, v písaní násobných čísloviek s *-krát* a *ráz, razy,* predložiek *s, z* a predpôn *s-* a *z-*, spoluhlások *ď, ť, ň, ľ* s mäkčeňom a bez mäkčeňa, predložiek a predpôn (najvýraznejšie napr. pri zložených príslovkách), v dĺžení koncoviek zámen *(svojím — svojích)* a inde.

4. Značné ťažkosti robia žiakom aj tie pravopisné pravidlá a poučky, ktorých aplikácia si vyžaduje pomerne vysoký stupeň abstraktného myslenia, čo sťažuje ich osvojenie na istej vekovej úrovni (napr. v ZDŠ). Uvedená ťažkosť v slovenskom pravopise najvýraznejšie vystupuje pri pravopise veľkých alebo malých začiatočných písmen vo viacslovných vlastných menách, kde určiť vlastné a všeobecné podst. meno si neraz vyžaduje popri vecných znalostiach aj značný stupeň abstraktného myslenia. Zrejme v logickej náročnosti treba hľadať aj príčiny mnohých chýb v pravopise základných a radových číslovíek, predložiek a predpôn a i.

5. Nemalé sú ťažkosti podmienené interferenčným vplyvom výslovnosti na pravopis. V rozoberanom výskumnom materiáli možno práve uvedenou príčinou vysvetliť zvýšený výskyt chýb najmä pri predložkách *s, z* a predponách *bez-, vz-, roz-, od-,* nesprávnom mäkčení spoluhlások (najmä *ď, ť,*

Výskyt pravopisných chýb v písomných prejavoch žiakov záverečného ročníka ZDŠ	Výskyt chýb v slohových úlohách			Výskyt chýb v diktáte				Výsk vých
Kategórie pravopisných chýb	absolútne	%	priemerne na 1 úlohu	absolútne	%	priemerne na 1 diktát	relatívne na 100 možných chýb	absolútne
a) Kvantita (chýba dĺžeň, alebo žiaci píšu dĺžeň, kde nemá byť)	4320	51,0	8,4	850	15,5	4,2	3,1	5,170
b) Rozdeľovacie znamienka (chyby v písaní bodky, dvojbodky, čiarky, výkričníka, otáznika, pomlčky, úvodzoviek a zátvoriek)	2479	29,2	4,9	1701	31,1	8,5	8,1	4180
c) Písmeno *i* a *y* (nesprávne písanie *i* namiesto *y*, resp. *y* namiesto *i*)	462	5,4	0,9	1209	22,1	6,0	6,7	1671
d) Písanie slov spolu a osve (nesprávne písanie takých slov spolu, ktoré sa majú písať osve, resp. nesprávne písanie slova osve, ktoré sa má písať spolu)	234	2,8	0,5	645	11,8	3,2	8,4	879
e) Diakritické znamienka (chyby v písaní mäkčeňa, vokáňa, *ä*, bodky na *i* a *j*)	407	4,8	0,8	330	6,0	1,6	2,7	737
f) Znelé a neznelé spoluhlásky (chyby v písaní spodobených znelých a neznelých spoluhlások v predložkách, v predponách, na začiatku, vnútri a na konci slova)	219	2,5	0,5	424	7,8	2,1	8,4	643

ň, ľ), v nesprávnej kvantite samohlások, pri písaní zámen *radi — rady, oni — ony, sami — samy* (i ktoré sa bežne vyslovujú mäkko) a inde.

Zvýšený výskyt chýb v písomných prejavoch žiakov zaznamenávame najmä tam, kde sa uplatňujú ťažkosti procesu osvojovania, podmienené takýmito pravopisnými javmi, ktoré narušujú istú racionálnosť pravopisu. Racionalizácia pravopisu v takýchto javoch by značne pomohla škole a prispela by k zvýšeniu úrovne pravopisného vyučovania vôbec.

KU KOMPOZÍCII NOVELY ELENY ČEPČEKOVEJ MARCELA, NEPLAČ

Jozef Ružička

1. Elena Čepčeková vydala doteraz tri pozoruhodnejšie prozaické diela. Z nich najobľúbenejšia je próza Marcela, neplač (vyšla v Mladých letách r. 1961). Táto práca je z doterajšej prózy E. Čepčekovej najhodnotnejšia z jazykovej i kompozičnej stránky. To sa konštatuje aj v odbornej literatúre o próze pre mládež.[1]

Na konferencii o jazyku a štýle súčasnej prózy pre mládež — konanej v Smoleniciach 11. až 13. marca 1965 — spomenulo sa viac ráz, že niektorí súčasní autori prózy pre mládež zdôrazňujú v svojich dielach kompozíciu. Pracujú s kompozíciou vedome, vyzdvihujú jednotlivé zložky výstavby textu, skúšajú niektoré nové postupy atď. Sú to experimenty, ktoré zavše zachádzajú dokonca ďalej ako podobné experimenty v próze pre dospelých.[2]

V tejto súvislosti sa spomína aj dielo Eleny Čepčekovej Marcela, neplač. Konštatuje sa experimentovanie s kompozíciou (na rozdiel od starších prác, najmä od práce Dievča z majera, a možno k tomu dodať, že aj na rozdiel od novších prác, najmä od práce Mýlka neplatí), no neuvádza sa nijaké bližšie vysvetlenie. Doteraz sa nenašla motivácia nových kompozičných postupov, ani sa nehľadalo spätie týchto postupov s ostatnými zložkami v stavbe diela ako umeleckého faktu. Ak by takejto motivácie nebolo, experi-

[1] Zvláštnosti kompozície prózy Marcela, neplač si podrobnejšie všimla M. Ivanová-Šalingová v práci *Hľadanie výrazu*, Bratislava 1964, 100—104, kde končí svoje pozorovanie vetou: Celkove sa autorke podarilo využiť formálne prostriedky modernej epickej prózy.

[2] J. Mistrík v referáte *Kompozícia v štýle prózy pre mládež* (prednesenom na konferencii o jazyku a štýle prózy pre mládež, konanej 11. až 13. marca 1965 v Smoleniciach) upozorňoval na priebojnosť kompozície v prácach Eleny Čepčekovej, i keď oveľa kladnejšie hodnotil prózu s kompozíciou v súčasných dielach iných autorov.

mentovanie v oblasti kompozície bolo by samoúčelné; bola by to len akási hra v oblasti jazykovej stavby diela.

Hoci v podstate nemožno nič namietať ani proti samoúčelným výbojom v samej kompozícii, teda proti hre s formovými zložkami diela, zdá sa, že v próze pre mládež je pre takúto „samoúčelnú hru" málo miesta, lebo vnímanie diela sa tým sťažuje. Ani Čepčekovej dielo Marcela, neplač nie je také, že by pripúšťalo samoúčelnú hru v oblasti jazykovej kompozície. Je príliš zamierené na ideu a tému. Ak teda tvrdíme, že Čepčekovej práca s kompozíciou v diele Marcela, neplač nie je samoúčelná, musíme nájsť pre ňu vysvetlenie v celkovej stavbe diela. Bude potrebné preskúmať zapojenie aspoň niektorých nápadných kompozičných prostriedkov do tematickej výstavby textu.

2, 1. Už pri prvom čítaní si všimne asi každý čitateľ, že sa v diele Marcela, neplač nápadne mení (strieda) rozprávač v priebehu celého textu. Zmysel tohto striedania sa dá zistiť, povedzme, porovnávaním pasáží s rovnakým typom rozprávača.

Striedanie rozprávača má ďalekosiahle dôsledky nielen pre jazykovú stavbu textu, ale aj pre celú kompozíciu diela. Sémantická náplň gramatickej kategórie, resp. jednotlivých gramatických osôb pomáha priamo výstavbe textu, najmä ak sa zdôrazňuje sémantika jednotlivých gramatických osôb kontrastom.

2, 2. Využívanie rozličných typov reprodukcie reči sa pokladá za dôležitú črtu modernej prózy. Zavše sa tvrdí (pravda, trochu zjednodušene), že najnápadnejšou črtou súčasného beletristického textu je polopriama reč.[3] No polopriama reč ako taká sa používala už dávnejšie, napr. aj v próze realistického obdobia (ba aj skôr), pre modernú prózu má mimoriadny význam vedomé využívanie polopriamej reči v súhre s priamou rečou, nepriamou rečou a tzv. nevlastnou priamou rečou.[4]

Polopriama reč dostáva túto kompozičnú úlohu najmä vtedy, keď sa v texte strieda aj osoba rozprávača. Nejde tu len o podávanie autorskej reči v 3. osobe jedn. čísla (čo znamená, že rozprávač stojí mimo deja) alebo o podávanie deja v 1. osobe jedn. čísla (čo znamená, že rozprávač je vnútri deja ako jedna z konajúcich postáv deja), lež ide o striedanie rozprávania v tretej osobe a v prvej osobe. Isté časti deja sa rozprávajú v tretej osobe,

[3] Napr. J. Hrabák v knižke *Umíte číst poezii?*, Brno 1963, 235 n., hodnotí polopriamu reč za špecifický prostriedok modernej prózy.

Iní teoretici zdôrazňujú, že pre modernú prózu je oveľa dôležitejšie tzv. zlikvidovanie rozprávača v prospech autentičnosti vnímania, čoho štylistickými prostriedkami je najmä vnútorný monológ (aj dialóg) a opis. Porov. k tomu N. Krausová, *Epika a román*, Bratislava 1964, najmä 145 n.

[4] Termínmi *priama reč, nevlastná priama reč, nepriama reč, polopriama reč* označujeme rozličné formy reprodukcie reči. Pozri o tom napr. v *Slovenskej gramatike*, 4. vyd., Bratislava 1963, 429 n., od autorov E. Pauliny — J. Ružička — J. Štolc.

iné zasa v prvej osobe, pričom sa takéto rozličné pasáže striedajú. Pozorný čitateľ pobadá takéto striedanie v texte a hľadá jeho zmysel. Menej pozorný čitateľ si toto striedanie síce neuvedomuje, no i tak je pod jeho vplyvom, lebo táto zložka výstavby textu pomáha mu lepšie vnímať zmysel textu.

3. Text diela Marcela, neplač možno rozložiť napríklad podľa dvoch kritérií: jednak podľa typu rozprávača a jednak podľa hlavnej postavy. Podľa typu rozprávača rozlišujeme v texte Marcela, neplač tri pásma; možno ich schematicky označovať číslicami: 1., 2. a 3. pásmo. Podľa hlavnej postavy rozlišujeme zas dve pasáže, a to pasáž Marcelinu a pasáž Igorovu; možno ich schematicky označovať písmenami: a), b).

4. 1. *Prvé dejové pásmo* podľa typu rozprávača obsahuje rámcový dej: rozhovor vyšetrujúceho dôstojníka Povodu s hlavnými postavami diela, teda s Marcelou Králikovou a s Igorom Javorčíkom. Je to skutočný rámec deja, lebo text sa týmto pásmom aj začína, aj končí.

Igorova pasáž je oveľa kratšia ako Marcelina a je vložená do Marcelinej pasáže, takže máme schému: a_1 — b — a_2 (podľa strán 7 — 27: 27 — 63: 63 — 123). Prvá časť Marcelinej pasáže — a_1 — obsahuje rozhovor Povodu s Marcelou v úradnej miestnosti, kým druhá časť — a_2 — reprodukuje ich rozhovor v kaviarni Atlas, pričom sa zachováva objektívny čas: najprv sa uskutočnil rozhovor Povodu s Marcelou v úradnej miestnosti, potom bol v tej istej miestnosti rozhovor Povodu s Igorom a napokon sa odohrala tretia časť deja — rozhovor Povodu s Marcelou v kaviarni Atlas.

Toto vloženie rozhovoru vyšetrujúceho s Igorom medzi dva rozhovory toho istého Povodu s Marcelou je dôležité aj z kompozičnej stránky: Igorova postava sa takto dostáva do pozadia, odsúva sa na vedľajšiu koľaj (ako vôbec všetko, čo s ním priamo a kladne súvisí).

Toto prvé dejové pásmo obsahuje teda aktuálny dej, ktorý sa odvíja podľa objektívneho času. Vcelku sa tu uplatňuje „stará poetika“: autorský text sa presne odlišuje od reči postáv. Rozprávačom je autor; stojí mimo deja, preto používa tretiu osobu pri uvádzaní postáv deja. Je to objektívne rozprávanie deja.

S autorskou rečou splývajú aj uvádzacie vety pri priamej reči postáv. Priama reč sa plošne vyčleňuje samostatnými odsekmi a vyznačuje sa zvyčajným spôsobom — pomlčkami (tzv. francúzsky spôsob, zvyčajný v próze pre dospelých). Uvedieme ako ukážku začiatok textu:

Postála nerozhodne na chodbe, úzkostlivo pozrela na dvere a vošla. Skôr ako by sa jej bol niečo opýtal, povedala:

— Neviem, či vám vo svojej výpovedi budem vedieť osvetliť najhlavnejšiu príčinu. To by dokázala azda len ona.

— Dobre. Sadnite si, — kývol vyšetrujúci. Zložil si okuliare a prečistil sklá.

— Vaše meno?

– Marcela Králiková.
– Narodená kde a kedy?
– Dvadsiateho ôsmeho februára tisíc deväťsto štyridsať v Riškove, okres Trenčín.
– Zamestnanie?
– Predavačka v Dome služieb.
– Váš vzťah k zaistenému?
Prebehla zľakanými očami po tvári vyšetrujúceho a prilepila zrak na jeho náramenníky.
– My... vlastne ja...
– Známosť? Láska?
– Myslím, že bude dobre, keď vám to poviem od začiatku. Vzťahy medzi ľuďmi sú niekedy také divné, že sa to nedá nazvať ani jedným ani druhým slovom.
– Dobre, počúvam.
Siahol do zásuvky a ponúkol ju cigaretou.

4, 2. Toto prvé dejové pásmo nie je súvislé. Je rozložené nielen ako rámec celého deja na uvedené tri časti – $a_1 + b + a_2$ –, ale slúži ako podklad pre druhé dejové pásmo, takže na viacerých miestach vidíme striedanie (prelínanie) prvého a druhého dejového pásma. Druhé dejové pásmo je akoby roztrhnuté vložkou – časťou prvého dejového pásma. Ukážeme to na príklade zo str. 9:

[...] Sedeli sme vo vinárni. Objednával rôzne nápoje a jedlá, až sa mi z toho hlava krútila. Pripadalo mi to ako v rozprávke. Držal ma za ruku a rozprával o ďalekých moriach a tropických krajoch. Teraz, teraz sa prebudím a všetko zmizne, hútala som so strachom a stískala som mu ruku, aby som svoj sen zadržala.
– Pil veľa? – prerušil ju vyšetrujúci.
Trošku sa strhla.
– Nie, nemôžem povedať. Pil s mierou. [...]

Prechod z jedného pásma do druhého má podobu skoku, ako to vidieť aj v našom príklade. Najmä sa to týka prechodu z druhého pásma do prvého. Preto by bolo bývalo výhodnejšie všade naznačiť tento prechod interpunkčne alebo aj plošným členením textu, tak ako je to napríklad na str. 107:

[...] Vravela som si, že i medzi týmito ľuďmi bude opustený ako v tom lese...
Povoda počal klepať prstami na dosku stola a Marcelu ten zvuk znepokojil. Zasekla sa v reči a trošku zahanbene mu pozrela do očí.

O prechode z prvého dejového pásma do druhého možno povedať, že v Marcelinej pasáži je tu viac-menej nenápadný presun, lebo druhé dejové pásmo sa spravidla rozvíja z repliky. Vidieť to na príklade:

Ale... nie som príliš podrobná?
– To nevadí, – obodril ju krátko.
– Vtedy ma prišiel požiadať o tanec. Šla som. Nebolo dôvodu, aby som nešla. [...]

Ale v Igorovej pasáži je prechod z prvého dejového pásma do druhého trochu iný: vyznačuje sa ostrým zlomom a je naznačený aj plošne. Uvedieme príklad:

— S macochou sme sa nezniesli. Príliš sa triasla za peniazmi a sťažovala mi štúdiá.

— Z gymnázia ste šli hneď do námorníckej školy? Niekde ste medzitým nepracovali?

Mlčal a uprene hľadel na biely obväz na svojej ruke.

V šiestej triede gymnázia prepadol a vylúčili ho zo školy. Aký to bol vtedy deň! Dlho sa túlal po záhumní, a keď sa napokon odhodlal ísť domov, pri záhrade počul, ako sused kričí na otca: „Peter, či vieš, že ti chlapčisko prepadlo? Náš Jožko doniesol taký chýr."

Podlomili sa mu kolená, ale potom doňho vošiel taký srd, že mu bolo všetko jedno. [. . .]

5, 1. *Druhé dejové pásmo* — ako to vidieť aj z doterajších ukážok — odlišuje sa od prvého dejového pásma typom rozprávača, pričom vidíme rozdiel medzi Marcelinou a Igorovou pasážou. Ale toto druhé dejové pásmo je jednoduché v tom zmysle, že sa v ňom odvíja príbeh Marcely s Igorom retrospektívne.

Spomínaný plynulý prechod z prvého dejového pásma do druhého v Marcelinej pasáži, ako aj strmý prelom z prvého dejového pásma do druhého v Igorovej pasáži súvisí s tým, že Marcelina pasáž je koncipovaná ako nevlastná priama reč, kým Igorova pasáž sa podáva ako polopriama reč. Tu sa teda uplatňuje už „nová poetika".

5, 2. Marcelina pasáž v druhom dejovom pásme je komponovaná ako Marcelina priama výpoveď (resp. spoveď) pred vyšetrujúcim orgánom. Hovorí sa tu v prvej osobe jedn. čísla. Prechod z prvého pásma do druhého možno teda naznačiť zmenou tretej osoby na prvú osobu: (Marcela =) *ona* → *ja*. Preto sa Marcelina pasáž v druhom dejovom pásme dá charakterizovať aj ako rozprávanie v prvej osobe (skazové rozprávanie, Ich-erzählung). Prihovára sa za to aj tá skutočnosť, že sa v tejto pasáži podávajú aj repliky, povedzme z rozhovoru Marcely s Igorom. Je to akoby druhá, vyššia vrstva dialógu. Tieto repliky majú podobu zvyčajnej priamej reči, ale vyznačujú sa úvodzovkami. Príklad zo str. 20:

Neodpovedal. Vtedy som si uvedomila, že od matkinho odchodu nepovedal ani slovo. Čo som si ja už narobila plánov, čím všetkým som chcela byť, aby sme mali jasný, krásnymi dňami zaplnený život, a on mlčal.

„Stalo sa ti niečo?"

„Bolí ma hlava," vzdychol. „Bolo toho dnes veľa."

„Áno, veľa," uznala som, ale nemohla som pochopiť, ako sa môže neradovať teraz, keď je už všetko vyriešené. [. . .]

5, 3. Igorova pasáž v druhom dejovom pásme sa podáva v tretej osobe

jedn. čísla. Pri prechode z prvého dejového pásma do druhého sa tu tiež zlieva autorská reč s rečou postavy, ale toto splynutie sa rieši viac objektívne (nie subjektívne ako v Marcelinej pasáži). Postava diela sa odsúva do pozadia, pomenúva sa treťou osobou, pričom sa ostatné prvky autorskej reči strácajú. Tak vzniká polopriama reč, ktorá v Igorovej pasáži takisto vyrastá z Igorových replík prvého dejového pásma. Je tu však ostrý prelom.

Samozrejme, aj v tejto pasáži sa nachádzajú rozhovory „druhého stupňa", teda reprodukcia rozhovoru Igora s inými osobami. Vyznačujú sa úvodzovkami a vyčleňujú sa v podobe odseku.

Matilda Javorčíčka sa zarazila. Tučné telo sa zháčilo a hnevom skrivená tvár skamenela. Ukázala rukou na vráta:

„Von, von! Nech ťa tu viac moje oči neuvidia!"

Chlapcove ruky pomaly klesali. Premeriaval si macochu od hlavy po päty a potom nakrivil ústa do úsmevu.

„Nemusíte ma vyháňať. Aj sám by som šiel."

Bežal zo dvora. [. . .]

5, 4. Rozostúpenie druhého dejového pásma na dve rozličné pasáže má zásadný význam aj pre celkovú stavbu novely Marcela, neplač. Ide tu najmä o sémantiku gramatických prostriedkov, o význam tvarov prvej a tretej osoby.

Marcelina pasáž pôsobí viac subjektívne, kým Igorova pasáž je objektívna. Prvá osoba v Marcelinej pasáži je významom bližšia k čitateľovi, je prítulnejšia, zatiaľ čo tretia osoba v Igorovej pasáži naznačuje odstup, je akoby suchšia, prihovára sa len rozumu. Týmto sa naznačuje sympatia k Marcele, ale antipatia k Igorovi.

6, 1. *Tretie dejové pásmo* je vložené do druhého pásma. Je pomerne najmenej rozsiahle. Keďže priamo súvisí s druhým dejovým pásmom, má inú podobu v Marcelinej aj Igorovej pasáži. Spoločnou črtou celého tretieho dejového pásma je zmena v reprodukcii reči, resp. zmena v type rozprávača. Ináč toto tretie dejové pásmo nie je jednotné a v porovnaní s druhým dejovým pásmom je oveľa menej dôležité.

6, 2. V Marcelinej pasáži je toto tretie dejové pásmo ešte pomerne dosť bohaté, pozostáva aspoň zo siedmich častí (str. 75, 78—88, 96, 98—100, 102—103, 110, 118—119). Priamo citovaná reč sa tu vyznačuje úvodzovkami, ale nevyčleňuje sa odsekmi (najmä ak je to vnútorný monológ[5]).

---

[5] Vnútorný monológ je nevyslovená, len myslená reč. Má veľa spoločného s priamou rečou, ale odlišuje sa od nej najmä funkčne: vnútorný monológ sa používa najmä na vystihnutie myslenia človeka, na vykreslenie jeho priamej a spoločensky neštylizovanej reakcie atď. Preto sa vnútorný monológ využíva v modernej próze veľmi často a vo veľkej miere. Bližšie pozri napr. v mojej štúdii *Rečová charakteristika postáv v Jašíkovom románe Mŕtvi nespievajú*, Jazykovedné štúdie VIII, Bratislava 1965, 147 n.

Vytratili sa z vinárne ešte pred polnocou. Všetci traja ju odprevádzali. Mlčali, len ona sa podchvíľou hystericky rozosmiala. Nenávidela sa, nenávidela svoju slabosť voči Igorovi. „Dvakrát som sa ponížila, po-ní-ži-la," slabikovala si potichu. Ale chlapcom nepovedala nič. [...]

Inokedy sa reprodukcia dialógu vyčleňuje aj odsekmi. Príklad zo str. 102:

[...] A Marcela rozprávala. Vzlykala a zadŕhala sa, ale povedala mu všetko. Iba tie listy, čo mu písala a neodoslala, iba tie zamlčala.
Díval sa na ňu s pochopením, hladil jej ruku a opakoval:
„Marcela, neplač, neplač, veď ten človek nestojí za to."
„Viem," vzlykala.

Tretie dejové pásmo v Marcelinej pasáži má v podstate ráz polopriamej reči, lebo sa zakladá na presune prvej osoby do tretej: (Marcela =) *ja* → *ona*. V dlhších častiach tejto pasáže sa však jednotný ráz pasáže triešti; tak je to na str. 78—88, 98—100, 102—103. Pravda, aj tu je zrejmé, že ide o inú dejovú zložku, ako je druhé dejové pásmo (mohli by sme povedať, hlavný dej o Marcele a Igorovi), ale prílišná dĺžka týchto exkurzov narúša pevnejšie plynutie hlavného deja.

V tomto treťom dejovom pásme sa uvádza napríklad to, čo Marcela nechce prezradiť, alebo to, čo iba z istého hľadiska dokresľuje hlavný dej, alebo to, čo cítila k inému známemu — Ferovi atď. Je to teda dejové pásmo, lepšie vari akási mozaika motívov, odlíšená od rámcového i hlavného deja najmä jazykovými a grafickými prostriedkami.

6, 3. V Igorovej pasáži zisťujeme v treťom dejovom pásme takisto posun osoby: (Igor =) *on* → *ja*. Je to zmena, ktorá je potrebná na vyznačenie tretieho dejového pásma, ale použitý jazykový prostriedok — prvá osoba jedn. čísla — nie je najvhodnejší. Táto gramatická osoba je subjektívna, vyvoláva u čitateľa citovú ozvenu, a preto sa toto tretie dejové pásmo ani nemohlo naširšie rozvinúť. Je to vlastne len jeden vnútorný monológ na str. 33—34, vložený do druhého dejového pásma. Však sa aj výslovne naznačuje, že ide o vnútornú reč (... *prihnala sa mu nová myšlienka)*. Aj tu sa priama reč vyznačuje úvodzovkami, ale sa nevyčleňuje odsekom.

7. Text novely Marcela, neplač sa teda rozčleňuje na tri dejové pásma, pričom naprieč týmto delením prechádza rozdiel medzi Marcelinou pasážou a Igorovou pasážou. Všetky uvedené jazykové znaky možno zhrnúť do prehľadnej schémy (pozri na str. 275).

8. K uvedenému súhrnu treba ešte dodať, že sa **Elena Čepčeková** usilovala zladiť aj vertikálne a horizontálne členenie textu. Aj táto okolnosť poukazuje na teoretickú informovanosť a koncepčnú zdatnosť autorky novely Marcela, neplač.[6]

[6] Používame tu termíny K. Hausenblasa z jeho štúdie *Základní okruhy stylistické problematiky*, sborník Československé přednášky pro V. mezinárodní sjezd

	a) Marcelina pasáž	b) Igorova pasáž
1. pásmo	1 a) vlastná priama reč *Marcela = ona*	1 b) vlastná priama reč *Igor = on*
2. pásmo	2 a) nevlastná priama reč *Marcela = ja*	2 b) polopriama reč *Igor = on*
3. pásmo	3 a) polopriama reč *Marcela = ona*	3 b) vnútorný monológ *Igor = ja*

9. Po rozbore niektorých zložiek výstavby textu novely Marcela, neplač možno sa pokúsiť o závery.

Výstavba textu novely Marcela, neplač je podľa nášho zistenia dosť zložitá a náročná. Ale nezdá sa samoúčelnou. Okrem toho, že sa tento kompozičný pokus ukazuje ako zaujímavý, možno konštatovať, že celá výstavba textu pôsobí takým dojmom ako dobre vytýčený chodník v zložitej prírodnej scenérii. Príjemne sa po ňom kráča a súčasne umožňuje dobre vnímať pozoruhodné body okolia.

O jednotlivostiach dá sa konštatovať najmä toto:

a) V novele Marcela, neplač odpútala sa Elena Čepčeková od starej poetiky, ale ju nezavrhla jednoznačne: pokúsila sa o syntézu starších a novších postupov, o syntézu „starej" a „novej poetiky".

b) Pokus o nové kompozičné postupy a ich sklbenie využíva autorka najmä na udržanie pozornosti čitateľa. Rozloženie deja do dvoch pásem (pri malom počte vystupujúcich osôb) je z hľadiska čitateľa náročné, ale jazykovo dobre vyznačené prechody z jedného pásma do druhého oživujú pozornosť. Preberajú čitateľa z únavy, nedajú mu zadriemať.

c) Striedaním pásem deja získala autorka rytmus v rozvíjaní deja; tempo nie je jednotvárne, monotónne, a preto ani neunavuje.

d) Striedanie rozprávača, resp. využívanie prostriedkov členenia textu, pomáha navyše vyjadriť citový vzťah k postavám deja — ku kladnej Marcele i k zápornému Igorovi.

Vcelku treba hodnotiť pokus Eleny Čepčekovej o novú kompozíciu v prozaickom diele pre mládež Marcela, neplač za veľmi úspešný. Kompozícia je vari najsilnejšia zložka tohto aj ináč úspešného literárneho diela.

slavistů v Sofii, Praha 1963, 287 n. — *Horizontálnym členením textu* sa rozumie napr. členenie na odseky, kapitoly atď., kým *vertikálnym členením textu* sa rozumie členenie na autorskú reč a reč postáv, členenie na priamu reč, nepriamu reč, polopriamu reč atď.

JÁN MATEJ KORABINSKÝ AKO LEXIKOGRAF

Konštantín Palkovič

Osobnosti a dielu J. M. Korabinského venovali oveľa väčšiu pozornosť vedeckí pracovníci nemeckí a maďarskí[1] než vedeckí pracovníci slovenskí. V starších i novších syntetických prácach o dejinách slovenskej literatúry sa Korabinský spomína zriedka.[2] Až v poslednom čase stúpa záujem o Korabinského vlastivedné, najmä geografické práce, i o jeho dielo lexikografické.[3]

V tomto príspevku chceme upozorniť predovšetkým na Korabinského jazykovedné práce, no najmä na jazykovú stránku „českých" ekvivalentov jeho slovníka, a to z hľadiska vývinu písanej podoby slovenčiny pred Bernolákovým a Štúrovým kodifikátorským činom, pričom aspoň stručne sa dotkneme aj jeho ostatných prác a základných životopisných údajov.

Životné osudy Korabinského boli neradostné. Zo svojho rodiska Prešova (nar. sa 1740) odišiel ako šestnásťročná sirota do Bratislavy, kde od r. 1756 študoval a v rokoch 1759—1770 pôsobil ako profesor na evanjelickom lýceu. Medzitým založil a 7 rokov viedol dievčenskú školu. Počas svojej pedagogickej činnosti vydal knižku hier pre deti[4] a v prepracovanej a rozšírenej podobe vydal Bélovu učebnicu maďarčiny Der ungarische Sprachmeister.[5] Pedagogického rázu sú aj niektoré príspevky v almanachu, ktorý Korabinský zostavil a r. 1778 vydal.[6]

[1] C. Wurzbach, *Biographisches Lexikon*, zv. 12, Viedeň 1864, 446—449; S. Markusovszky, *A pozsonyi lyceum története*, Bratislava 1896; O. von Krüchen — I. Parlagi, *Das geistige Ungarn*, Viedeň—Lipsko 1918; Szinnyei, *Magyar írók* VI, Budapešť 1899, 748 a i. Pozri aj poznámku 7.

[2] L. Rizner, *Bibliografia písomníctva slovenského II*, Turč. Martin 1931, 417; J. Béder, *Dejiny slovenskej literatúry I*, Bratislava 1963, 114; M. Pišút — K. Rosenbaum — V. Kochol, *Dejiny slovenskej literatúry II. Literatúra národného obrodenia*, Bratislava 1960, 27.

[3] J. Martinka, *Ján Matej Korabinský*, Geografický časopis XIII, 1961, 241 n.; M. Weingart, *Příspěvky k studiu slovenštiny II, Slovenský slovník*, Sborník Fil. fakulty Univerzity Komenského v Bratislave I, č. 17, Bratislava 1923, 726; K. Palkovič, *Z predbernolákovských slovníkov*, Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského — Philologica XIV, 1962, 106; J. Blaskovics, *Tradice a úlohy turkologie na Slovensku*, Orientalistický sborník, Bratislava 1963, 56—57; tenže, *Sovremennoje sostojanije i perspektivy razvitija turkologii v Čechoslovakii*, Voprosy jazykoznanija 12, 1963, č. 5.

[4] *Spiele für Kinder, Gadächtnis und Verstand zu schärfen, deutsch, ungarisch und böhmisch*, Bratislava.

[5] *Meliböi ungarischer Sprechmeister in einer ganz veränderten Gestalt*, Bratislava 1779.

[6] *Almanach von Ungarn auf das Jahr 1778*, Viedeň — Bratislava 1778; Pedagogického rázu je článok *Kern des neuen Erziehungssystems für Ungarn* (94—156). Zaujímavý je aj článok *Verzeichniss der bekanntesten ungarischen Gelehrten und Befördern der Wissenschaften, welche sowohl in als ausser Land leben* (73—94).

K redakčnej práci sa Korabinský dostal ako spolupracovník kníhkupca a nakladateľa Landerera. Od r. 1773 po Windischovi redigoval Pressburger Zeitung a prechodne aj Pressburgisches Wochenblatt.[7] Po nepodarenom pokuse o vlastné kníhkupectvo sa zadĺžil, odišiel do Viedne za vychovávateľa a po návrate odtiaľ až takmer do smrti žil v núdzi v Bratislave, kde aj r. 1811 zomrel.

Najväčšiu časť Korabinského tvorby zaberajú práce geografické a historické, medzi ktorými sú monografie o Bratislave a jej dejinách[8] a obsiahly lexikón obcí Uhorska, *Geographisch-Historisches und Produkten Lexikon von Ungarn* (Bratislava 1786). Toto najzávažnejšie Korabinského geografické dielo je pre nás dodnes dôležitým prameňom mnohých informácií o slovenských obciach z konca 18. storočia. Popri nemeckých a maďarských názvoch obcí sa tu uvádzajú aj slovenské miestne názvy a okrem iného sú tu aj údaje o národnostnom založení obyvateľstva. Z dnešného hľadiska sú zaujímavé napr. údaje o národnostnom ráze dolnozemských obcí, ako sú napr. Miske, Dag a i., ktoré Korabinský charakterizuje ako slovenské.

S pedagogickou činnosťou a vedeckými prácami z oblasti geografie súvisí aj Korabinského záujem o jazyk. Jazyku obyvateľov venuje pozornosť v rámci etnografickej charakteristiky obcí. Napr. pri opise mesta Galanty spomína aj Cigánov a uverejňuje v cigánčine základné číslovky.[9] V opise Bratislavy charakterizuje jazyk obyvateľov a hovorí, že Bratislavčania rozprávajú po nemecky, menej po maďarsky a po slovensky. Po slovensky sa vraj bratislavské deti učia v Modre, Trnave, Banskej Bystrici, Prietrži, Skalici a Lamači.[10]

Korabinský sa zaoberal aj lexikografiou. Pozornosť germanistov by si zaslúžil asi desaťstránkový nárečový slovník (idiotikon) bratislavskej nemčiny[11] a jeho maďarsko-nemecký slovník, pripojený k 3. vydaniu Bélovej gramatiky,[12] ktorú podstatne rozšíril.

Z hľadiska spomínaných drobných lexikografických prác sa nám Korabinského hlavné lexikografické dielo *Versuch eines kleinen türkischen Wörterbuchs mit beygesetzten deutsch-ungrisch und böhmischen Bedeutungen, und einer kurzgefassten türkischen Sprachlehre* (Bratislava 1788) nejaví takým neorganickým v jeho vedeckej a literárnej orientácii, ako

[7] O Korabinského žurnalistickej práci porov. F. Valjavec, *Karl Gottlieb von Windisch (1725—1793)*, Mníchov 1936, 27—28; A. B. Pichler, *Entstehung der „Pressburger Zeitung"*, Bratislava 1913, 28, 47.

[8] *Beschreibung der königl. ungarischen Haupt — Frey — und Krönungsstadt Pressburg I*, Praha 1781.

[9] *Almanach von Ungarn*, 339 (v článku *Historisches Ideal über die merkvürdigsten Oerter in Ungarn von A bis K).*

[10] *Beschreibung . . Pressburg I*, 110 (vo IV. kapitole *Von der Sprache).*

[11] *Beschreibung . . Pressburg I*, 119—130.

[12] Pozri pri poznámke 5.

by sa na prvý pohľad mohlo zdať. Skôr by sme sa mohli pozastaviť nad tým, že ide o slovník orientálneho jazyka. No Korabinský nie je v dejinách slovenskej orientalistiky ani prvým, ani vo svojej dobe ojedinelým pracovníkom.[13] Turečtinou sa pred Korabinským zaoberal František Adam Kollár,[14] ktorý r. 1756 vo Viedni vydal Meninského gramatiku turečtiny a r. 1775 spisy tureckého autora Saadeddina.[15] Roku 1654, sto rokov pred F. A. Kollárom vydal Ján Hrabský gramatiku arabčiny.[16] Učebnicu hebrejčiny vydal r. 1791 Adam Kasanický[17] a r. 1804 Norbert Schreier,[18] učebnicu arabčiny napísal Ján Nepomuk Derčík (vyšla r. 1817), ktorý okrem toho vydal aj gramatiku aramejčiny.[19] Rukopisný latinsko-grécko-slovenský slovník biblický pochádza od bernolákovca Palkoviča.[20]

Na pozadí prehľadu začiatkov orientalistiky na Slovensku vynikne osobitosť Korabinského tureckého slovníka. Je to dodnes jediná vydaná lexikografická práca z orientálnych jazykov na Slovensku. Neberieme tu do úvahy práce A. Vámbéryho,[21] ktorý patrí skôr do maďarskej kultúrnej histórie, i keď sa narodil na území Slovenska.

Je tu otázka, či mal Korabinský nejaké pramene alebo vzor. Korabinského slovník má čisto praktický ráz, čo vidno z úvodu k slovníku, výberu slovného materiálu i z lexikografického spracovania. Možno usudzovať, že Korabinský spracoval turecký lexikálny materiál, ktorý si sám nazbieral. Ak r. 1769 uskutočnil cestu do Osmanskej ríše, ako uvádza J. Blaskovics[22] (necituje prameň, odkiaľ má tento údaj), bol by nám pôvod tureckého materiálu jasný.

V úvode[23] Korabinský uvádza, že slovník vydáva preto, aby v súčasnej vojne[24] umožnil priamy styk s príslušníkmi veľkého tureckého národa, so

[13] Porov. dve cit. štúdie J. Blaskovicsa.

[14] *Francisci à Mesquien — Meninski Institutiones linguae turcicae, cum rudimentis parallelis linguarum arabicae et persicae.* Editio altera, Viedeň 1756.

[15] *Saadeddini Scriptoris Turcici Annales,* Viedeň 1775.

[16] J. Hrabský, *Exercitatio Philologica Generalis, arabismi,* Wittemberg 1654 (Riz. II, 138).

[17] A. Kasanický, *Diqduq lešon haqqadoš seu Grammatica linguae sacrae Institutio in usum Theologiae,* Viedeň 1791 (J. Kotvan, *Bibliografia bernolákovcov,* Martin 1957, 194).

[18] N. Schreier, *Methodica Grammaticae Hebraicae Institutio,* Pešť 1804 (Kotvan, Bibl. 300).

[19] J. N. Derčík, *Institutiones Linguae Arabicae,* Viedeň 1817 (Kotvan, Bibl. 78); tenže, *Parallela linguae aramaicae seu chaldaicae et syriacae Institutio,* Pešť 1835 (Kotvan, Bibl. 78).

[20] A. Banik, *180 rokov tomu, čo sa narodil vo Veľkých Chlievanoch pri Bánovciach Juraj Palkovič,* Kultúra XV, 1943, 592.

[21] A. Vámbéry (nar. 1832 v Dunajskej Strede alebo v Jure pri Bratislave) vydal turecko-nemecký slovník a iné orientalistické práce.

[22] J. Blaskovics, *Tradice . . turkologie . .,* 56.

[23] *An der Leser,* prvé dve nečíslované strany pred slovníkom.

[24] Ide o vojnu Rakúska a Ruska s Tureckom (1787—1792).

vzdialeným spôsobom myslenia, susediaceho s krajinami Rakúskej ríše. Potrebu a užitočnosť znalosti cudzích jazykov ilustruje na príklade Chorvátov zajatých počas tridsaťročnej vojny v Magdeburgu, ktorým sa po vydaní nemecko-chorvátskeho slovníka značne zlepšilo ich postavenie v zajatí.

Korabinského turecký slovník je rozsahom neveľká knižka o formáte 10,5 × 16,5 cm. Skladá sa zo slovníkovej časti, v ktorej je na 118 stranách štvorjazyčný slovník, za ním na 44 stranách dvojjazyčný nemecko-turecký slovník, a z časti gramatickej, kde sa na 78 stranách v prehľade preberá morfológia turečtiny. Turecký text slovníka sa uvádza v prepise latinskom poväčšine podľa nemeckého pravopisu. Zásady prepisu arabských písmen, ktoré sa vtedy v turečtine používali, sú vytlačené na prvom liste pred titulnou stranou.

Z praktickej potreby vyplýva aj Korabinského lexikografická prax. V slovníku za príslušným tureckým heslovým slovom sú vedľa seba zaradené nemecké, maďarské a české (slovenské) ekvivalenty, Napr. *Hosch, gerne; örömest; wďečně 50.*[25] Nás, pochopiteľne, zaujíma iba česká (slovenská) časť slovníka. V českej časti sa uvádza jeden, dva, niekedy až tri ekvivalenty, prípadne ekvivalent i opis, napr. *than (!), manželky neb manžela Otec, Sswakr* 19, *Cýsařský hogitel ran, Balbjr* 32. Pri špeciálnych tureckých reáliách je iba opis, napr. *Strelnj zbrog delagjcy* 97, niekedy len všeobecný, nepresný význam, napr. *gista Bylina* 74, *gjstý pták* 117, prípadne je význam vôbec vynechaný, napr. pri hesle *Sakagusch* 91, *Sakaik* 91, alebo sa uvádza autorov novotvar, napr. *Vchočistec* 49, *zdilamec* 96, *Koberečnjk* 46. V osobitných heslách sa vyskytujú napr. slová *Otec; twůg Otec; geho Otec; náš Otec; waš Otec; při Otcy; v Otce; od Otce* (str. 9/10), kým inokedy zase tvary jedného tureckého slova sa tlmočia v jednom hniezde, napr. *přines to; nosyti, sem přinesti; přinesl* 42. Ako heslá sa uvádzajú nielen základné tvary slov, ale aj iné tvary a spojenia slov, ako to vidno napr. z ekvivalentov *poď sem* 41, *tu gsem* 18, *s tadeto sem* 18, *tohoto, tegto* 18; *hibeg přjč, pakug se* 112.

Aktuálnosť a praktický ráz slovníka sa ukazuje aj z výberu slovného materiálu. Vyskytujú sa tu mnohé názvy krajín, jazykov, slová týkajúce sa organizácie štátu, spôsobu života, obchodného, vojenského, náboženského a spoločenského života v Turecku. Aj tu sa prejavil Korabinský ako geograf. Mnoho je v slovníku slov označujúcich špeciálne zamestnania. Napr. *Dwornjk, Hofmjstr nad Serailem* 62; *neywissý sokolnjk* 107; *Tarmarečnjk, prodawač djtek* 63; *Janičarský prokurator neb prawnjk v Bassi* 77.

Všimnime si jazykovú stránku českej časti slovníka. M. Weingart pripi-

[25] Ukážky uvádzame v pravopise originálu. Číslo za ukážkou značí stranu v slovníku.

suje Korabinského slovakizmy (spomína iba hláskoslovné) skôr sadzačovi ako autorovi.[26] Toto tvrdenie, ako ďalším rozborom dokážeme, treba opraviť. Korabinského slovník má zo značnej časti slovenský charakter, a to predovšetkým vo výbere lexikálneho materiálu, v hláskosloví a čiastočne i v tvorení slov a v morfológii.

Pozrime sa najprv na slovakizmy lexikálne. Uvádzajú sa obyčajne ako jeden z dvoch ekvivalentov, a to za českým výrazom, napr. *Lucerna, lampáš* 19, *ocas, chwost* 69, *rameno, plece* 84, *Džbán, krčah* 12, *Ledwina, oblička* 17, *Ratolest, Konár* 17, *les, hora* 85, *kamen, skala* 104, alebo sú uvedené na prvom mieste, napr. *vhorka, okurka* 60, *belasý, modrý* 73, *tekwice, dině* 60, *pohař, kalich* 61, *děďina, wes* 44. Slovenské výrazy sa vyskytujú aj ako jediný ekvivalent, napr. *massár* 64, *podchwostina* 45, *robotný deň* 48, *kdekolwěk* 48, *Stolár* 32, *ssybal* 95, ba výnimočne oba ekvivalenty sú slovenské, napr. *Farbar, Tlačar* 16.

Slovenský ráz slovníka sa prejavuje aj v slovotvorných príponách. Napr. *chlapček* 82, *mládenček* 55. Niekedy sa uvádzajú slovenské ekvivalenty, ktoré sa od českých líšia iba odvodzovacou príponou. Napr. *koleso, kolo* 105, *tkadlec, tkáč* 110, *kowář, kowač* 80, *břjmě, břmeno.* V slovníku sa vyskytujú aj slová utvorené pre češtinu neobvyklým spôsobom. Napr. *lučisstěc, knihař* 76, *sskolnjk* „žiak" 93, *wjtězitel* 40, *pěchotnjk* 51, 70, *Střjdnjk, náměstnjk Cýsaře* 65, *vkazatel, prst prwnj od palce* 93.

Z morfologických slovakizmov možno uviesť tvary 1. os. sg. slovies, napr. *gdem* 60, *nechcem* 58, *budem* 84, *radugem se* 97; ďalej pre slovenčinu typický tvar príčastia vo funkcii príslovky, napr. *Rada, která se stogacj děge* 3; nárečovú podobu gen. pl., napr. *mjsto, kde mnoho Wrbý roste* 102; tvar číslovky, napr. *dwě sto* 55, *třý/sto* 116, *ssest sto* 5; ženský rod substantív na rozdiel od českého maskulína, napr. *bota* 111, *bjlá pohlawa* 2; slovenskú podobu predložky, napr. *pre/mne* 13, *pré Boha* 11.

Slovakizujúca tendencia sa prejavuje aj v hláskosloví a pravopise slovníka. Z príkladov, kde sa pri českom ekvivalente uvádza slovenský paralelný výraz, hoci sa líši len hláskoslovne, vidno jasný zámer autora uvádzať aj lexikálne jednotky slovenské, napr. *sněh, snjh* 20, *dewatenáct, dewetnáct* 84, *sstjka, ssťuka* 112, *mati, mjti* 116, *střewjce, črewjce* 86, *čitati, čjsti* 83, *střessne, čeressně* 67. Vplyv slovenského hláskoslovného systému sa prejavuje aj v niektorých iných prípadoch, napr. *ďiábel* 94, *mištiečka* 108. *Diamant* 5, *tragař* 46, *zwazek hlawy* 110, *zrownáwaný* 75.

V hláskosloví a pravopise českej časti slovníka je mnoho nepresností a nedôsledností. Nedôslednosti (z hľadiska českej normy) sa vyskytujú pri označovaní kvantity, napr. *kogna* 103, *lekař* 34, *kamen* 104, *maslo* 50, *déska* 103, *wčerá* 32, *Slanjna* 31; pri písaní *ř* a *r*, napr. *wřabec* 97, *bratř* 64, *napřoti* 115, *smřt* 114, *rezač* 82, *obrezaný* 108, *Aurednjk* 108, *zahriwač* 105. Nedôsledne a nesprávne sa označuje *ě*, napr. *hlinený* 107, *sstestj* 109, *zasě* 105, *gměno* 107, *rolě* 104; na nesprávnom mieste sa píše *ů*, a tam, kde by malo byť, píše sa iba *u*, napr. *kdůle* 4, *krůh* 87, *nuž* 16, *kuň* 8; podobne je to aj pri písaní *ou/u*, napr. *strakopaud* 90, *kaura* 107, *smautny* 104, *propausstěnec* 63, *klobuk* 62, 68; takisto je to v slabikách *aj/ej*, napr. *prodag* 93, *tegně* 82. Vyskytujú sa tu aj podoby slov z hovorovej češtiny, napr. *Streyc* 10, *meyti* 41, *reyže* 87, *wosstjp* 32, *diwoka wokurka* 2,

[26] M. Weingart, c. d., 726 (28).

wog 32, popri spisovných podobách: *býti* 99, *dýchatj* 99, *týden* 48, *oge* 32. Niektoré z hláskoslovných nedôsledností možno vysvetliť ako vplyv slovenčiny. Napr. formy *Alexander* 58, 93; *Koryander* 68, *Tiger* 20, oproti *gesetr* 75, *Kmotr* 90, *cukr* 94 a iné, uvedené vyššie.

Aj niektoré slovenské lexikálne jednotky sa v slovníku uvádzajú v českej hláskoslovnej podobe, napr. *čeressně* 67, *kussnjr* 68, *garabice* 50, *gule* 107, *chitřo* 106, *fauzy* 87, iné zase v slovenskej podobe, napr. *dedina* 110, *stolár* 32, *wečera* 4.

Slovenský lexikálny materiál má celoslovenský, prípadne stredoslovenský ráz, napr. *blcha* 87, *vhorka* 20, *čereslo* 44, *necht* 107, *oblička* 17, *kosák* 85, *zrelý* 84, *wrecko* 40. Iba niektoré slová, najmä prevzaté, sú nárečové, napr. *lowaš* 8, *Siget* 58, *guhasy* 99. Západoslovenské dialektizmy sú napr. *wčil* 95, *stary otec* 8, *stará matka* 16, z východoslovenských lexikálnych dialektizmov sme našli napr. výrazy *hrad* „ľadovec" 31, *oblak* „okno" 87, *desst pada* 50, *wařená Risskassa* 87, *piper* 87, z hláskoslovných např. *střjberný penjz* 8.

V pravopise iba ojedinele vidno cudzí vplyv, a to maďarský: *turecké dinye* 64 a nemecký: *kaßnár* 113, *kotš* 69. Niekedy sa označuje mäkké *ď* a *ň* pred *e* a *i*, napr. *děďina* 44, *ďelo* 107, *Ďed* 76, *ďelati* 108, *nad koňi* 47.

Rozborom slovníka sme prišli k týmto záverom:

Pre značný rozsah slovakizmov možno Korabinského slovník pokladať za jazykovú príručku slovenskú. Slovakizmy vyplývajú jednak z neznalosti českej jazykovej a pravopisnej normy,[27] jednak zo snahy priblížiť sa slovenskému používateľovi slovníka. O tomto úmysle svedčia najmä prípady, keď sa uvádza slovenský ekvivalent i vtedy, keď sa od českého líši iba hláskoslovne. Druhou zaujímavou skutočnosťou je, že slovakizmy majú poväčšine celoslovenský alebo stredoslovenský ráz, kým východoslovenské a najmä západoslovenské prvky sú v slovníku zastúpené iba v malom rozsahu. Je to pozoruhodné tým viac, že autorom slovníka je pôvodom Východoslovák, ktorý väčšinu života pôsobil na západnom Slovensku (v Bratislave). Možno z toho vyvodiť záver, že stredná slovenčina mala koncom 18. storočia isté vedúce postavenie oproti západnej a východnej slovenčine. Toto postavenie strednej slovenčiny vplývalo na hovorový úzus vzdelancov, ktorý iste už v 18. storočí existoval a ovplyvňoval aj písomné prejavy.

Nie sú to konštatovania nové a Korabinského slovník nie je dokladom na tieto zistenia ojedinelým.[28] Korabinského slovník sa nám ukazuje ako jeden z dôkazov postupného prenikania strednej slovenčiny do literárneho jazyka Slovákov. Tento prúd postupného prenikania strednej slovenčiny úspešne zakončil Ľudovít Štúr ako proces celkom prirodzený zavedením spisovnej slovenčiny stredoslovenského typu. Z tohto hľadiska možno posudzovať ako

---

[27] Prekvapuje to tým viac, že české knihy vychádzajúce v Bratislave mali svojich korektorov, poväčšine slovenských vzdelancov. Porov. poznámku B. Tablica *Paměti československých basnířův*.., Poezie IV, str. XVIII–XIX. Za upozornenie ďakujem dr. Jánovi Čaplovičovi.

[28] Porov. E. Pauliny, *Spoločenské funkcie strednej slovenčiny pred Štúrom*, Slovenská reč XXI, 1956, č. 3–4, 174–186.

nevedecké a zámerne tendenčné pokusy hodnotiť zavedenie spisovnej slovenčiny ako čosi náhodné, čosi, čo vzniklo z vôle jednotlivcov a z pohnútok politických.

Korabinského slovníku sme venovali väčšiu pozornosť aj preto, aby sme ukázali, že slovakizačný proces, ktorý je známy z iných literárnych žánrov z 18. storočia na Slovensku, bol organický, čo možno najlepšie pozorovať práve v lexikografickej práci. Chceli sme zároveň poukázať na potrebu preskúmať zo slovenského hľadiska aj také jazykové pamiatky, najmä slovníky, ktoré sú zdanlivo české, prípadne priamo v nadpise sa uvádzajú ako „české".

Napokon treba zdôrazniť, že Korabinského dielo treba zaradiť do slovenských kultúrnych súvislostí. Korabinský písal väčšinu svojich diel po nemecky, čiastočne po latinsky a iba vo dvoch jeho dielach (slovník a hry pre deti) je zastúpená čeština popri nemčine a maďarčine. Nemáme doklady o stykoch Korabinského s kultúrnymi činiteľmi slovenskými.[29] Najstaršie prehľady slovenských literárnych dejín počínajúc Tablicom Korabinského dielo takmer nespomínajú. Korabinského dielo je určené trom hlavným národom Rakúskej ríše: Nemcom, Maďarom a Slovanom — najmä Slovákom. Svoj kladný vzťah k Slovanom prejavil Korabinský v lexikóne obcí a aj v iných svojich prácach. Svojím pôvodom, vzdelaním i miestom pôsobenia (ev. lýceum v Bratislave) a čiastočne i určením svojich prác patrí do kultúrnych dejín slovenských.

K PREKLADU RUSKÉHO SLOVA *ČERIOMUCHA* DO SLOVENČINY

Július Rybák

Preklad názvu stromu z ruštiny do slovenčiny je v odbornej literatúre vec jednoduchá; náležitý ekvivalent udáva terminologický slovník príslušného odboru. V našom prípade *Slovenská botanická nomenklatúra* uvádza za latinské *Padus racemosa* (ktorému zodpovedá ruské *čeriomucha*) termín *čremcha* (príp. *čremcha strapcovitá*).[1] Tak v preklade Isainovej Botaniky nájdeme vetu:

---

[29] Nepriamym dokladom styku so slovenskými vzdelancami je Korabinského pôsobenie na bratislavskom lýceu, kde pôsobili aj iní Slováci. Porov. J. Čaplovič, *Bratislavské lýceum a slovenské národné obrodenie 1780—1830*, sborník K počiatkom slovenského národného obrodenia, Bratislava 1964, 285—302.

[1] *Slovenská botanická nomenklatúra*, Bratislava 1954.

V dikom vide vsiudu rasťot čeriomucha (Padus racemosa). Všade divo rastie čremcha (Padus racemosa).[2]

Preklad toho istého názvu v krásnej literatúre je vec zložitejšia.[3] Slovo okrem svojho terminologického obsahu môže byť v rôznej miere zaťažené „citovým", expresívnym významom — ba táto jeho funkcia môže byť v určitom kontexte hlavnou. Prekladateľ sa potom prirodzene nemôže orientovať na zámenu termínu termínom, ale musí prostriedky originálu, nesúce určitú významovú a expresívnu informáciu, nahradiť prostriedkami materinského jazyka rovnako funkčne zaťaženými. Mierou funkčnej platnosti daného výrazu v preklade nemôže byť potom terminologický slovník, ale čitateľova (v širokom zmysle slova; čitateľská) predstava, vyvolaná daným výrazom v kontexte, ktorá sa má čo najviac blížiť predstave čitateľa originálu. Prekladateľ sa má snažiť čo najviac obmedziť rozdiel v „konkretizácii diela" medzi čitateľom originálu a čitateľom prekladu.[4]

Toto všetko plne platí i na preklad slova *čeriomucha* do slovenčiny. Iste by sa dalo vysvetliť, prečo má *čeriomucha* (takisto napr. i *kalina, riabina, sireň*) také zvláštne miesto najmä v ruskej lyrike (ľudovej i umelej) — i keď tu zďaleka nejde vždy o totožnosť úlohy, ktorú hrá daný „predmet" v živote národa, a jeho úlohy v umeleckej tvorbe toho istého národa. (Netreba dokazovať, že napr. rovnako rozšírený strom na území dvoch národov sa môže celkom odlišne uplatniť v ich ľudovej tvorbe ap.) Dali by sa súčasne zistiť motívy, s ktorými sa *čeriomucha* prevažne spája a pod. To však nepokladáme za našu úlohu, i keď je to zaujímavá téma. Budeme vychádzať z predpokladu, že ruské slovo *čeriomucha* môže byť a veľmi často býva v krásnej literatúre v rôznej miere citovo, expresívne zaťažené.

Naši prekladatelia ruskej krásnej literatúry spravidla prekladajú slovo *čeriomucha* slovenským „terminologickým" ekvivalentom *čremcha,* napr.:

Keď sa dostanete do čremchovej húštiny, zabočte doľava. (Solouchin) — Cestoval som na sever prvý raz, no všetko sa mi tu videlo známe, najmä húštiny bielej čremchy, ktorá práve odkvitala v túto neskorú jar v spustnutých záhradách. Tejto chladnej a voňavej čremchy bolo hodne najmä vo Voznesení. Nikto ju tu netrhal a nepoložil na stôl do vázy. Hádam zato, že už prchla. (Paustovskij)[5]

Overovali sme si znalosť slova *čeriomucha* u žiakov, učiteľov ruštiny i poslucháčov ruštinárov z rôznych krajov Slovenska. Značná časť ich ne-

---

[2] V práci používame doklady z kartotéky *Veľkého rusko-slovenského slovníka* a z kartotéky *Slovníka slovenského jazyka.*

[3] O podobnej problematike v súvise s prekladom výrazu *zimnij dub* do slovenčiny sme písali v článku *Na okraj kritiky prekladu Revízora,* SR 29, 1964, 94 n.

[4] Porov. J. Levý, *Umění překladu,* Praha 1963, 23 n.

[5] Citujeme viac, aby čitateľ mal možnosť overiť svoju predstavu, vyvolanú citovaným miestom, s našimi závermi.

vedela preložiť toto slovo do slovenčiny vôbec, ostatní uvádzali preklad *čremcha,* ale nikto nevedel vysvetliť, ktorý ker sa týmto slovom pomenúva. Nestretli sme sa s prekladom *čeriomucha* = *třpka.* To je, pravdaže, len čiastkové pozorovanie, preto len s istým nebezpečenstvom zjednodušovania vyvodzujeme záver, že Slovák, ktorý si nikdy v terminologickom ani v prekladovom slovníku neoveroval slovenský názov za *Padus racemosa,* spravidla slovo *čremcha* nepozná, prípadne nie je v jeho vedomí spojené s predstavou príslušného kra. Ba čo viac: i keď vie (naučí sa), ktorý ker slovo *čremcha* pomenúva, nevyvolá mu toto slovo napr. pri čítaní krásnej literatúry náležitú predstavu vône, farby, chuti kôry a pod., od čoho práve závisí možnosť použitia slova v expresívnom význame.

Nie je preto náhodné, že Z. Jesenská považovala za potrebné v druhom vydaní prekladu Gladkovovej Povesti o detstve zameniť všetky *čremchy* za *třpky*[6] a že tento názov používa napr. i v preklade Leonovovho Ruského lesa:

Pri vstupe do lesa Vichrov odlúpol púčok z t ř p k y . . .

Doklady zo slovenskej literatúry ukazujú, že slovo *třpka* sa tiež často používa s výrazným expresívnym zaťažením, napr.:

A t ř p k o u si / najkrajším stromom jari . . . (Lenko) — . . . fuzoň, cer? či jalúch, krpka? / a či to bola trpká t ř p k a ? (Hviezdoslav) — . . . zostáva dnes iba nepríjemná príchuť t ř p k y v ústach . . . (SP) — „Dievka moja, len trp, trpké sú t ř p k y, ale užitočné." (Bodický)[7]

Domnievame sa preto, že v prekladoch umeleckej literatúry[8] z ruštiny do slovenčiny by bolo vhodnejšie, náležitejšie slovo *čeriomucha* prekladať nie slovom *čremcha,* ale *třpka,* ktoré vyvoláva vo vedomí čitateľa tú istú predstavu (takisto obsažnú) ako daný ruský výraz.[9]

To nie je naliehavé najmä v tých kontextoch, kde je slovo *čeriomucha* použité predovšetkým vo svojom expresívnom význame. Tak napr. román S. Sartakova Ne otdavaj korolevu sa začína obrazom krajiny, ktorá je akoby zasnežená od kvitnúcej čeriomuchy — táto symbolizuje búrlivý, prebúdzajúci sa život na jarnom Jeniseji, zatiaľ čo hrdina románu, v ktorom to všetko pulzuje rytmom sveta za oknom, musí doma variť synovi krupičnú kašu. Zmyslom celého úvodného opisu je nie informovať čitateľa, že na

[6] Porov. M. L e s n á, *K druhému vydaniu prekladov z ruštiny,* SR 1959, 226.

[7] V kartotéke SSJ, odkiaľ sú uvádzané doklady, je 20 príkladov na slovo *třpka.* Žiaľbohu, pre momentálnu neprístupnosť excerptov na slová so začiatočným písmenom Č nemohli sme si overiť výskyt slova *čremcha* v kartotéke.

[8] Nekladieme si za cieľ hodnotiť vhodnosť termínu *čremcha* v slovenskej botanickej nomenklatúre. Vyhovuje možno viac požiadavke jednoznačnosti termínu (*čremcha* oproti *třpke* sa nepoužíva vo význame „plod divo rastúcej hrušky, jablone" — SSJ) a priblíženia slovenskej a českej terminológie.

[9] Uvedomujeme si pritom, že i slovo *třpka* je nie rozšírené na celom území Slovenska.

Jeniseji rastie veľa „čremchy", ale zobraziť protiklad vonkajšieho sveta i vnútra, charakteru hrdinu — s jeho momentálnym postavením. A ak použitý ekvivalent *čremcha* v slovenskom preklade[10] nevyvoláva náležitú predstavu farby, vône, bohatých okvetí, ba ani vôbec určitého kra, tak je celý úvodný obraz stratený. Pre porovnanie citujeme časť ukážky:

Kvitne čremcha, celá je akoby zo snehu...
A nielen pod oknami nášho bytu, nielen na slnečných čistinkách, prvá, nesmelá, ale na všetkých ostrovoch Jeniseja, na brehoch rieky Laletiná, cez ktorú vedie môj magický chodníček na Stĺpy — kvitne pyšná, bujná po celej zemeguli a jej vetvičky, hoci na stole sú vo fľaštičke od jogurtu, akoby ti rástli zo srdca, a preto ty sám kvitneš a omdlievaš ako čremcha.
. . . . . .
Nuž taký obraz je tam za oknom. Ale vo vnútri... mládenec... mieša v hrnčeku krupičnú kašu a pritom nechápe, prečo kaša predsa len prihára. Ten mládenec som ja.

Pozrime sa na údaje niektorých slovníkov. Existujúce rusko-slovenské slovníky, za ktorými predovšetkým siahne prekladateľ z ruštiny, vysvetľujú, prečo sa slovo *čremcha* tak široko používa práve v prekladovej literatúre. Aj *Príručný slovník rusko-slovenský* (red. A. V. Isačenko) i *Rusko-slovenský slovník* (Bratislava 1960) uvádzajú k slovu *čeriomucha* jediný ekvivalent *čremcha*. *Slovensko-ruský prekladový slovník* pozná i slovo *čremcha* i slovo *trpka*, pričom nerobí medzi nimi rozdiel. *Slovník slovenského jazyka* význam slov *čremcha* a *trpka* určuje v podstate rovnako: *čremcha* = druh listnatého stromu, rastúceho pri potokoch a kvitnúceho bohato bielymi kvetmi; *trpka* = ker rastúci pri potokoch (kvitne na bielo a má čiernozelené drobné plody podobné trnke). Rozdiel je v tom, že pri slove *čremcha* sa *trpka* ako synonymum neuvádza, zatiaľ čo pri slove *trpka čremcha* áno. Tým sa možno nechtiac kvalifikuje *čremcha* len ako vhodnejšie, používanejšie slovo.[11] Pre nás je závažné zistenie, že doterajšie rusko-slovenské slovníky[12] uvádzajú slovo *čremcha* ako jediný ekvivalent ruského *čeriomucha* a ovplyvňujú tak výrazne prekladateľskú prax.

Záver: V preklade umeleckej literatúry z ruštiny do slovenčiny považu-

---

[10] S. Sartakov, *Nedaj si kráľovnú*, prel. L. Švihran, Bratislava 1963.

[11] Podľa Informácií pre používateľov slovníka totiž pri výklade významu slova „pri jednotlivých skupinách slov (napr. názvy rastlín, živočíchov...) používa sa podľa možnosti jednotný spôsob výkladu". (I, str. X) Nejednotnosť vo výklade uvádzaných slov predpokladá nejakú motiváciu. Synonymum *čremcha* je od opisného výkladu významu slova *trpka* oddelené bodkočiarkou, nie je však jasné, o aký významový odtieň ide. (Porov. tamže: „Výrazné významové odtienky naznačujú sa bodkočiarkou medzi synonymami použitými vo výklade.")

[12] Podľa kartotéky predpokladáme, že *Veľký rusko-slovenský slovník* bude uvádzať slová *čremcha* i *trpka*. Kartotéka nateraz obsahuje 2 doklady na slovo *trpka* (z prekladov Z. Jesenskej) popri niekoľkých na slovo *čremcha*.

jeme slovo *třpka* za výstižnejší, vhodnejší ekvivalent ruského slova *čeriomucha* ako slovo *čremcha*. Výkladové i prekladové slovníky by mali obe slová náležite diferencovať (napr. pri *čremcha* poznámkou bot.). Pre spresnenie informácií o ich používaní treba urobiť doplňujúci, podrobnejší materiálový výskum.

NÁZVY VEDECKÝCH ÚSTAVOV

Ján Horecký

Názvy rozličných inštitúcií, zaraďované v normatívnych príručkách ako vlastné názvy do kapitoly o písaní veľkých písmen,[1] tvoria v sústave pomenovaní spisovnej slovenčiny osobitnú skupinu. Nie iba preto, že pri nich treba vymedziť písanie s veľkými začiatočnými písmenami, ale najmä preto, že majú osobitné formálne i významové vlastnosti: býva v nich hlavný a modifikujúci člen (obidva viac alebo menej rozvité), často z nich vznikajú skratky a značkové slová a pod.

Osobitnú skupinu, zaujímavú najmä významove, tvoria tu názvy vedeckých ústavov.

Z formálneho hľadiska majú názvy vedeckých ústavov spravidla tri prvky: 1. pomenovanie typu ústavu, 2. označenie zamerania ústavu, 3. vyjadrenie príslušnosti k istej organizácii. Tieto tri prvky, pravda, nie sú v priraďovacom vzťahu, ale sú navzájom podradené: hlavnú zložku tvorí pomenovanie typu a zamerania, vyjadrenie príslušnosti je k nej vo vzťahu podradenosti. Ale aj v hlavnej zložke je pomenovanie typu nadradené označeniu zamerania. Takýto úplný typ názvu vedeckého ústavu možno znázorniť graficky pomocou stromu (šípka smeruje od nadradeného člena k podradenému):

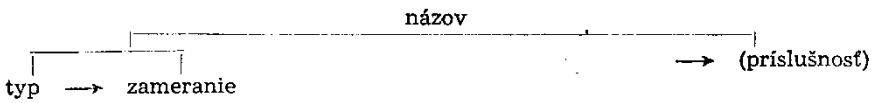

Alebo pomocou zátvoriek:

[1] Porov. *Pravidlá slovenského pravopisu*, 5. vyd. 1964, str. 62, kde sa v § 53, časť III, bod F vymedzujú ako pomenovania jedinečných (najmä najvyšších) úradov, verejných inštitúcií, ústavov, knižníc, múzeí, súdov, divadiel, nemocníc, škôl a pod.

[(typ) → (zameranie)] + (príslušnosť)

Pre hlbšie osvetlenie charakteru skúmaných názvov treba, prirodzene, skúmať, akými prostriedkami sa jednotlivé prvky v týchto vzorcoch vyjadrujú, aké slová sa v nich používajú.

Z obmedzenia na názvy vedeckých ústavov vyplýva, že pre pomenovanie typu sa používa iba niekoľko slov: sú to jednak slová *ústav, kabinet, laboratórium,* zriedkavejšie *stanica* a *pracovisko,* jednak *katedra, klinika,* prípadne staršie *seminár.*

Slovo *ústav* sa používa v našich akadémiách na označenie väčšej inštitúcie, *kabinet* na označenie menšej inštitúcie, *laboratórium* na označenie inštitúcie s experimentálnym charakterom.[2] Na vysokých školách sa používa označenie *katedra* pre inštitúciu s prevažne pedagogickým charakterom, označenie *ústav* a *kabinet* pre pomenovanie inštitúcií s výskumným charakterom. V staršej organizácii vysokých škôl boli (aspoň v spoločenských vedách) známe *semináre* a popri nich *ústavy* (napr. *Románsky seminár,* ale *Anatomický ústav*). Do siete vedeckých ústavov možno zaradiť aj *kliniku,* lebo má zrejme účel pedagogický i výskumný.

Význam uvedených slov je vcelku jednoznačný. Iba slovo *ústav* nevyjadruje dosť jednoznačne, že ide o názov vedeckého ústavu. Preto sa často bližšie určuje prívlastkom *výskumný,* takže označenie *výskumný ústav* sa dáva do protikladu s označeniami ako *liečebný ústav, výchovný ústav.* Je však zaujímavé, že pomenovanie *výskumný ústav* sa používa zvyčajne pri tzv. rezortných ústavoch, kým pri akademických ústavoch sa vychádza z predpokladu, že netreba výslovne vyjadrovať, že ide o výskumné zameranie. Pri rezortných ústavoch je to potrebné aj preto, že môžu byť aj ústavy kontrolné, skúšobné a pod.

Aj slovo *pracovisko* má taký všeobecný význam, že ak sa použije ako pomenovanie typu *ústav,* musí mať pri sebe prívlastok, napr. *výskumné pracovisko, vývojové pracovisko.* Podobne aj *výskumná stanica* (proti *šľachtiteľská stanica*).

Všetky tieto pomenovania sú však také všeobecné, že si nevyhnutne vyžadujú bližšie určenie, označenie zamerania ústavu. Týmto bližším určením môže byť predovšetkým označenie vedného odboru (napr. *anatómia, fyzika, matematika, sociológia, jazykoveda, národopis, literárna veda*) alebo inej oblasti výskumu (*stavebníctvo, zváranie, ovčiarstvo*). Vedný odbor môže byť vymedzený užšie a potom sa zameranie ústavu označuje takými spojeniami ako *patologická anatómia, teoretická fyzika, porovnávacia jazykoveda,* alebo sa označuje nie vedný odbor, lež konkrétnejšie predmet výskumu (napr. *práca, plánovanie, slovenský jazyk, dejiny KSČ, fyzika tu-*

---

[2] Porov. *Vzorový organizačný poriadok pracovísk Akadémie.*

hých látok). Ako vidieť, sú tu jednoslovné pomenovania i pomenovania so zhodným i nezhodným prívlastkom. Napokon môže byť vedný odbor alebo predmet výskumu kombinovaný, ústav môže byť zameraný na niekoľko vedných odborov, môže skúmať viacero oblastí. Potom v označení zamerania vystupujú názvy ako *epidemiológia a mikrobiológia, teoretická a aplikovaná mechanika, slovenský jazyk a literatúra, plávanie, turistika a lyžovanie, všeobecná teória, dejiny a metodika telesnej výchovy* (takéto komplikované názvy sú častejšie v názvoch katedier než v názvoch ústavov).

Spôsob, akým sa označuje zameranie ústavu, má vplyv aj na formálne vyjadrenie vzťahu podradenosti. Ak sa zameranie označuje jednoslovným pomenovaním vedného odboru, dostáva podradený člen pomenovania podobu prídavného mena a býva spravidla pred slovom *ústav, kabinet, laboratórium.* Napr. *Anatomický ústav, Fyzikálny ústav, Matematický ústav, Sociologický ústav, Jazykovedný ústav* (v SAV pred r. 1953), *Národopisný ústav.* Zriedkavejšie sa tvorí prídavné meno od dvojslovného pomenovania vedného odboru: *Literárnovedný ústav.* Podobne sa tvoria prídavné mená od označení odborov ako ovčiarstvo, vlnárstvo, drevárstvo, stavebníctvo, ba i zváranie. Pripájajú sa spravidla k pomenovaniu *výskumný ústav* a stoja za nadradeným členom: *Výskumný ústav ovčiarsky, Výskumný ústav drevársky, Výskumný ústav vlnársky, Výskumný ústav stavebnícky, Výskumný ústav zváračský.* Podobne aj *Výskumný ústav pedagogický.*

Prídavným menom sa vyjadruje zameranie aj v názvoch kliník: *Neurologická klinika, Ortopedická klinika, Chirurgická klinika, Očná klinika, Zubná klinika, Kožná klinika,* ba aj *Detská klinika* a *Ženská klinika* (hoci je to zreteľne skratkové vyjadrenie, lebo ide o kliniku pre detské, resp. ženské choroby).

Prídavným menom sa nevyjadruje zameranie v takých prípadoch, keď od jednoslovného pomenovania predmetu výskumu nejestvuje vhodné prídavné meno. Napr. od podstatného mena práca niet vzťahového prídavného mena (*pracovný* je skôr od *pracovať*); preto nie je možný názov *pracovný ústav,* ale je *Ústav práce.* Prídavné meno *štátny* vyjadruje iné vzťahy, preto je možný len názov *ústav štátu (Ústav štátu a práva).*

Niekedy býva dôvodom pre odklon od adjektívneho vyjadrenia obava, že by prídavné meno mohlo vyjadrovať vzťah k osobám, nie k vednému odboru. Platí to napr. o prídavnom mene *banícky,* a preto sa začína používať názov *Ústav baníctva* (proti českému *Hornický ústav*).

V názvoch katedier sa však niekedy nevyjadruje podradený člen prídavným menom, aj keď je to možné a známe v názvoch ústavov. A tak je

[3] Aj v názvoch katedier píšeme veľké začiatočné písmeno, hoci v Pravidlách slovenského pravopisu sa o tomto type výslovne nehovorí a v praxi je značné kolísanie. To isté platí o názvoch seminárov.

sice *Anatomický ústav,* ale *Katedra anatómie,*[3] *Chemický ústav,* ale *Katedra chémie* atď. (V staršej organizácii vysokých škôl boli však názvy ako *Estetický seminár, Sociologický seminár.*) Vysvetľovanie tohto stavu treba hľadať azda v tom, že vo veľkej väčšine sa označenie zamerania nedá vyjadriť prídavným menom, a možno aj v tom, že sa tu (podobne ako v češtine) prejavil vplyv ruštiny.

Označenie zamerania sa pri všetkých druhoch ústavov vyjadruje genitívnym prívlastkom vtedy, keď sa zameranie pomenúva dvojslovným názvom typu *slovenský jazyk* alebo typu *teória merania,* resp. keď sa vyjadruje viac odborov (typu *štát a právo, hydrológia a hydraulika, papier a celulóza*). Máme preto názvy ako *Ústav slovenského jazyka, Ústav teórie merania, Ústav štátu a práva, Ústav hydrológie a hydrauliky, Výskumný ústav papiera a celulózy, Katedra plávania, turistiky a lyžovania, Katedra zakladania stavieb, geológie a priehrad.* Zriedkavejšie sú v takýchto názvoch zložené prídavné mená: *Astronomicko-geodetické observatórium, Mineralogicko-petrografický ústav* (ide vcelku o názvy zo starších období).

Označenie zamerania možno napokon vyjadriť aj predložkovým výrazom s predložkou *pre.* Pritom možno pozorovať kolísanie medzi genitívnym prívlastkom a predložkovým prívlastkom. Popri názve *Ústav pre normálnu a topografickú anatómiu* (na vysokej škole) máme *Ústav hygieny a chorôb z povolania.*

Zdá sa, že v starších obdobiach sa predložkový prívlastok používal častejšie, ako svedčia názvy *Klinika pre choroby detské* (dnes *Detská klinika*), *Ústav pre všeobecnú biológiu, Ústav pre súdne lekárstvo, Ústav pre zoológiu a porovnávaciu anatómiu, Seminár pre porovnávací jazykospyt, Seminár pre hudobnú vedu, Seminár pre antropogeografiu* (všetko na vysokých školách podľa staršej organizácie). V súčasnosti sa predložkový prívlastok používa spravidla len tam, kde sa vyjadruje zameranie na činnosť, a to dejovým podstatným menom alebo ešte častejšie slovesným podstatným menom: *Ústav pre výskum rúd, Ústav pre kontrolu liečiv, Ústav pre výskum výživy ľudu, Ústav pre rajónové plánovanie, Ústav pre typizáciu a vývoj poľnohospodárskych a lesníckych stavieb, Ústav pre projektovanie závodov potravinárskeho priemyslu, Ústav pre ďalšie vzdelávanie učiteľov* a pod.

Príslušnosť ústavu sa vyjadruje uvedením inštitúcie, ktorej ústav patrí. Veľmi často to býva Slovenská akadémia vied a Československá akadémia vied, v názvoch katedier príslušná fakulta a vysoká škola, ale aj názov príslušného ministerstva (napr. *Výskumný ústav zváračský Ministerstva hút a baní*) alebo podniku (napr. *Výskumné a vývojové pracovisko Pražských cukrární a sódovkární).* Niekedy sa príslušnosť vyjadruje iba uvedením odvetvia, napr. *Výskumný ústav hydinárskeho priemyslu, Ústav pre projektovanie závodov chemického priemyslu.* Ako vyjadrenie príslušnosti

v širokom zmysle možno chápať aj prívlastok *štátny* (uvádzaný na prvom mieste názvu), napr. *Štátny výskumný ústav textilný.*

Pravda, príslušnosť sa veľmi často nevyjadruje, ako vidieť z názvov ako *Výskumný ústav onkologický, Výskumný ústav agrochemickej technológie, Výskumný ústav káblov a izolantov.* Zriedkavejšie sú názvy, v ktorých sa nevyjadruje zameranie ústavu. Býva to spravidla vtedy, keď je zameranie zrejmé z uvedenia príslušnosti, prípadne aj z bližšieho určenia typu ústavu. K týmto názvom patrí napr. *Výskumný a vývojový ústav miestneho hospodárstva, Vývojové pracovisko polygrafického priemyslu, Výskumný ústav hydinárskeho priemyslu.* V takýchto názvoch však nemôže byť len slovo *ústav,* vždy musí byť ešte bližšie určenie.

Ako vidieť z uvedených príkladov, základná štruktúra názvu vedeckého ústavu

[(typ) → (zameranie)] → (príslušnosť)

má niekoľko variantov. Najzaujímavejšie sú tie, kde sa zameranie a príslušnosť vyjadrujú jedným výrazom *(Výskumný ústav hydinárskeho priemyslu)*

(typ) → (zameranie + príslušnosť)

a kde sa zameranie a typ vyjadrujú jedným výrazom *(Výskumné a vývojové pracovisko polygrafického priemyslu)*

(typ + zameranie) → (príslušnosť)

Ďalej možno vidieť, že aj základný typ a čiastočne aj varianty základného typu môžu mať rozlične rozvinuté štruktúry. Jednoduchá štruktúra je napr. v názve *Ústav baníctva SAV, Katedra psychológie FFUK.* Zložitejšiu štruktúru majú názvy ako *Kabinet teórie a dejín umenia SAV, Laboratórium fyziky kovov SAV, Ústav dejín európskych socialistických krajín SAV, Ústav svetových literatúr a jazykov SAV, Katedra pedagogiky vysokých škôl FFUK, Katedra astronómie, geofyziky a meteorológie FFUK, Katedra modernej románskej filológie FFUK, Katedra chemickej technológie kože, trieslovín a vody SVŠT.* Ide tu o rozličný spôsob rozširovania a rozvíjania genitívnych prívlastkov.

Pokiaľ ide o formálne vyjadrovanie zamerania ústavu, možno konštatovať zaujímavý vývin. Kým v starších obdobiach boli častejšie názvy, v ktorých sa zameranie vyjadrovalo zhodným prívlastkom, i názvy, v ktorých sa zameranie vyjadrovalo predložkovým výrazom a predložkou *pre,* v súčasnej slovenčine zrejme prevláda vyjadrovanie zamerania ústavu genitívnym prívlastkom. Zhodný prívlastok ostáva i dnes pevný pri jednoslovných názvoch (zväčša medzinárodné slová) typu *astronómia, chémia,* prívlastok s predložkou pri názvoch obsahujúcich vyjadrenie činnosti *(výskum,*

projektovanie). Preto máme dnes i také názvy, ako *Ústav baníctva* (nie *banícky), Kabinet matematiky, Kabinet orientalistiky, Laboratórium polymérov, Katedra jazykov, Katedra hygieny, Katedra fyziky, Katedra hier, Ústav psychológie* (na vysokej škole). A na druhej strane vznikli názvy ako *Ústav pre všeobecnú biológiu, Ústav pre lekársku fyziku, Ústav pre súdne lekárstvo* (všetko na vysokých školách).

V češtine nie je stav taký jednoznačný. Napr. v názvoch akademických ústavov je síce častý genitívny prívlastok *(Ústav jadrového výskumu, Ústav fyziky atmosféry, Ústav makromolekulárnej chémie)*, ale oveľa častejšie než v slovenčine sa zameranie ústavu vyjadruje predložkovým výrazom s predložkou *pre (Ústav pre elektrotechniku, Ústav pre teóriu a dejiny umenia, Ústav pre jazyk český, Ústav pre českú literatúru, Ústav pre hudobnú vedu)*. Zdá sa, že v češtine sa v takýchto prípadoch udržujú staršie, tradičné názvy, kým v slovenčine sa tvoria názvy podľa nového vzoru.

DISKUSIE

K PÍSANIU VEĽKÝCH PÍSMEN V MENÁCH ĽUDÍ A ŽIVÝCH BYTOSTÍ

Ladislav Dvonč

1. Mená ľudí a živých bytostí predstavujú vlastné mená. Píšu sa s veľkými začiatočnými písmenami. Poučky o ich písaní sa podávajú v Pravidlách slovenského pravopisu a v praktických gramatických príručkách.[1] V tomto článku chceme riešiť otázku písania veľkých písmen v niektorých osobitných typoch pomenovaní osôb, o ktorých sa Pravidlá slovenského pravopisu výslovne nezmieňujú. V bežnej jazykovej praxi sa stretávame s rozdielnym písaním veľkých písmen v takýchto menách, čo zrejme súvisí s uvedenou medzerou Pravidiel. Všimneme si pritom stav v češtine, kde sa pri výklade písania veľkých písmen v menách ľudí a živých bytostí pamätalo aj na takéto osobitné prípady.

2. Osoby mávajú u nás obvykle dve mená, a to rodné meno a priezvisko, napr. *Anton Bernolák, Ľudovít Štúr.* Ide o uplatnenie tzv. dvojmennej sústavy. Zriedkavejšie sú prípady, keď má osoba dve rodné mená, napr. *Jozef Miloslav Hurban,* alebo dve priezviská, spojené do jedného tzv. podvojného priezviska, napr. *Jozef Gregor-Tajovský.* Ale aj takéto mená sa chápu ako mená patriace do dvojmennej sústavy. Písanie takýchto a podobných mien osôb je ustálené, rodné meno aj priezvisko sa píše s veľkým začiatočným písmenom. V našich normatívnych príručkách chýba však zmienka o písaní niektorých osobitných mien, v ktorých ide o spojenie podstatného mena s prídavným menom.

K takýmto osobitným menám patria ako jedna skupina niekoľkoslovné pomenovania niektorých historických postáv a stredovekých autorov, ktorých skutočné mená nepoznáme. Býva v nich na prvom mieste podstatné meno a za ním prídavné meno. Tak v Pravidlách z r. 1931 a 1940 sa v kapitole o písaní veľkých písmen uvádza príklad *Panna Orleánska.* V najnovších Pravidlách sa toto meno neuvádza a nie je ani zmienka o písaní takýchto prípadov. Najnovšie nachádzame meno *Panna Orleánska* v *Slovníku slovenského jazyka III* (Bratislava 1963, v hesle *panna* na str. 20). Obe slová sa tu píšu s veľkým písmenom, zrejme analogicky podľa takých mien osôb,

[1] Pozri napr. *Pravidlá slovenského pravopisu,* 5. vyd., Bratislava 1964, 59—60 alebo E. Pauliny — J. Ružička — J. Štolc, *Slovenská gramatika,* 4. vyd., Bratislava 1963, 102.

v ktorých rozlišujúci prívlastok pri rodnom mene osoby (skutočnom rodnom mene) pokladáme za vlastné meno, napr. *Jozef Druhý, Ferdinand Aragónsky, Fridrich Falcký, Ivan Hrozný, Peter Veľký, Mária Portugalská* a pod.[2] Ak sa v mene *Panna Orleánska* píšu obe slová s veľkými písmenami, mali by sa podľa našej mienky rovnako písať veľké písmená aj v ustálených niekoľkoslovných pomenovaniach stredovekých autorov, ktorých skutočné mená nepoznáme, napr. *Mních Sázavský, Geograf Bavorský, Anonym Perzský, Majster Třeboňský* a pod.

Inak sa tieto mená píšu v češtine. V *Pravidlách českého pravopisu*[3] sa výslovne uvádza ako príklad meno *Panna orleánská*, pričom sa veľké písmeno píše len v prvom slove, kým pripojený prívlastok sa píše s malým písmenom. V osobitnej poznámke sa tu pripomína, že v ustálených niekoľkoslovných pomenovaniach stredovekých autorov, ktorých skutočné mená nepoznáme, treba písať veľké začiatočné písmeno len pri prvom slove, napr. *Mních sázavský, Geograf bavorský.*

V menách typu *Panna Orleánska, Mních Sázavský* atď. ide vždy o spojenie nejakého podstatného mena s prídavným menom na *-ský* odvodeným od miestneho názvu. Takéto mená sa veľmi podobajú normálnym menám osôb, v ktorých priezvisko je svojím pôvodom tiež prídavné meno na *-ský* odvodené od miestneho názvu, napr. *Ján Humenský, Zora Žilinská, Perla Bystrická* a pod. Preto podľa nášho názoru je odôvodnené písať mená typu *Panna Orleánska, Mních Sázavský* atď. analogicky podľa bežných mien, v ktorých ide o spojenie rodného mena a priezviska.

Ďalej si všimneme písanie veľkých písmen v rozličných obrazných pomenovaniach príslušníkov indiánskych kmeňov, s ktorými sa stretávame v románoch a iných dielach o Indiánoch (tzv. indiánkach alebo mayovkách). Prídavné meno v týchto menách býva pred podstatným menom. Určeným podstatným menom môže tu byť nielen osobné všeobecné podstatné meno, ale aj zvieracie podstatné meno alebo podstatné meno označujúce vec, napr. *Veľký náčelník, Chromý jeleň, Sokolie oko* a pod.[4] Pri písaní mien tohto typu stretávame sa v bežnej praxi s nejednotnosťou. Existuje tu dvojaký spôsob písania veľkých písmen.

Najčastejšie sa píšu obe slová, t. j. prídavné meno aj nasledujúce podstatné meno s veľkými písmenami.

Bao, Ľ s t i v á L í š k a, ma našiel. (May — Ušák) — Ozaj, mali by nás volať Shatterhand, D r v i a c a R u k a. (tamže) — Preto dostal bojové meno Firehand,

---

[2] Pozri *Pravidlá*, str. 64 alebo moju štúdiu *Zhodný postpozitívny prívlastok vo vlastných menách*, Jazykovedné štúdie III, Bratislava 1958, 298.

[3] *Pravidla českého pravopisu*, Praha 1957, 61.

[4] Tu píšeme podľa návrhu vysloveného v ďalšom výklade tejto štúdie. Pravda, nejde tu len o skutočné mená príslušníkov indiánskych kmeňov, ale aj o rozličné vymyslené mená tohto typu pri hre na Indiánov a podobne.

Ohnivá Ruka. (tamže) — Toto je Metan-akva, Bleskový Nôž, najsilnejší bojovník Kiowov. (tamže) — Krásny Deň priniesla nádherne vyrezávanú fajku mieru. (tamže) — Veľký Hrom krútil zamyslene hlavou. (May — Bžochová) — Veľmi dobre viem a vôbec nepochybujem, že „Dlhá Karabína" je verný. (Cooper — Baániková) — Keď Sokolie Oko zatíchol, hukot vodopádu sa ozýval ako ďaleká hrmavica. (tamže) — Čo spravila Sivá Hlava? (tamže) — Pôjde Tmavá Kader k jeho kmeňu? (tamže) — Z člnov, čo plávali za nimi, začali vyvreskovať: „Veľký Had", „Dlhá Karabína", „Bystrý Jeleň". (tamže) — Priviazať Skákajúceho Losa a Dlhú Karabínu k jednému stĺpu! (tamže) — Lstivý Lišiak je veľký náčelník. (tamže) — Na druhej strane ulice sa prechádza veľký náčelník Apačov Odvážny Zubor. (ABC pionierov 1964/65) — Bojovný Orol zmĺkol. (tamže) — Tvoja sestra Malgoša je v skutočnosti indiánska princezná z kmeňa Apačov a volá sa Polnočný Kvet. (tamže) — Volal sa Stojaci Medveď. (Stingl) — Bol by som umrel hladom ako udatný Medvedí Zub. (Tallo) — Ale zavečerajme si, Sokolie Oko. (Slovenský týždenník 1949)

Tak sa píšu aj mená ako *Ostrý Šíp, Veľký Had, Júnová Rosa, Slaná Voda* v preklade románu J. F. Coopera *Stopár* (prel. Š. Kocián, Bratislava 1956).

Zriedkavejšie je písanie takých mien s veľkým písmenom len na začiatku celého spojenia.

Keď to počul Rýchly kôň, vzpriamil sa. (May — Bžochová) — Známy náčelník Šialený kôň. (Stingl) — Zvyšok, vedený náčelníkom Chromým jeleňom, viedol ešte dlhší čas v prériách partizánsku vojnu. (tamže) — Keď siouxský kmeň Oglala, vedený náčelníkom Červeným oblakom, viedol vojnu proti stavbe železnice cez jeho územie, zúčastnil sa na nej i Sediaci býk. (tamže) — Na jej čele sú najstatočnejší náčelníci — Šialený kôň, Vyjúci medveď a predovšetkým Sediaci býk. (tamže) — Sedemročného Čílana nazývali kamaráti Veľký náčelník. (Život 1965)

Písanie veľkého písmena v prídavnom mene aj v podstatnom mene sa tu dá vysvetliť alebo ako prosté písanie veľkých písmen analogicky podľa mien osôb, kde ide o spojenie rodného mena a priezviska, alebo azda ešte skôr ako prosté zachovávanie veľkých písmen podľa znenia príslušných mien v origináli. Pri indiánkach ide totiž najčastejšie o preklady z angličtiny alebo nemčiny (romány K. Maya), kde sa v týchto menách píšu veľké písmená (v nemčine sa každé podst. meno píše s veľkým písmenom). Vcelku pri indiánskych menách prevažuje spôsob písania mien typu *Sokolie oko* s veľkými písmenami v oboch slovách, t. j. *Sokolie Oko.*

V spisovnej češtine sa v týchto menách káže písať veľké písmeno len na začiatku celého pomenovania, t. j. len v príd. mene. Pravidlá českého pravopisu[5] uvádzajú príklad *náčelník Orlí péro.*[6] Nazdávam sa, že tento spôsob

[5] *Pravidla českého pravopisu*, 61.

[6] V českej pravopisnej norme má svoj pôvod písanie mien *Šialený kôň, Chromý jeleň, Červený oblek, Vyjúci medveď, Sediaci býk* (s veľkým písmenom len v prvom slove) v preklade knihy M. Stingla *Indiáni bez tomahavkov* (Bratislava 1963).

písania indiánskych mien s prídavným menom, ktoré stojí pred podst. menom, by sme mohli prijať aj v spisovnej slovenčine. Pri menách typu *Panna Orleánska* sme videli aspoň čiastočnú podobnosť s bežnými menami osôb (súvisí to s postavením príd. mena za podst. menom), a preto je odôvodnené písať v nich veľké písmená v oboch slovách. Naproti tomu pri indiánskych menách, v ktorých je príd. meno pred podst. menom, odpadá takáto podobnosť s bežným typom našich mien osôb, a tak písanie veľkých písmen v príd. mene aj v podst. mene sa javí ako dosť násilné a neprirodzené. Nejde tu ani len o zdanlivé členenie pomenovania na dve časti, ako to vidíme pri menách typu *Panna Orleánska*. Jazykový charakter indiánskych mien je v češtine aj v slovenčine rovnaký, čo umožňuje písať ich rovnako v oboch jazykoch. Ako adekvátnejšie jazykovej skutočnosti sa ukazuje riešenie, ktoré je pri písaní veľkých písmen v indiánskych menách v češtine. Navrhujeme takto písať indiánske mená aj v slovenčine, t. j. písať v pomenovaniach *Sokolie oko, Chromý jeleň, Vyjúci medveď* a pod. veľké písmeno len na začiatku celého pomenovania

Pri písaní indiánskych mien božstiev býva podobné kolísanie, aké sme videli pri indiánskych menách osôb.

Mysleli, že prišiel on, že sa vrátil Operený had (t. j. boh Quetzalcoatl). (Stingl) — „Veľkého ducha", o ktorom hovorí toľko kníh, prérioví Indiáni ani nepoznali. (tamže) — Veľký Duch ho vydáva do mojich rúk. (May — Ušák)

Aj tu podľa našej mienky treba písať veľké písmeno len na začiatku celého pomenovania.

Osobitný je aj typ mien indiánskych kmeňov a či rodov, obdobný typu indiánskych mien osôb alebo božstiev. V doklade, ktorý máme k dispozícii, sa píše veľké písmeno len na začiatku príslušného pomenovania.

Napr. národ Tuascarora mal osem rodov: Šedý vlk, Medveď, Veľká korytnačka, Bobor, Žltý vlk, Sluka, Uhor a Malá korytnačka. (Stingl)

V týchto prípadoch je tiež odôvodnené písanie veľkých písmen iba na začiatku celých pomenovaní. Písanie oboch slov s veľkými písmenami (napr. „Veľká Korytnačka") by nebolo odôvodnené, pretože pri národných a kmeňových menách v spisovnej slovenčine nejde o spájanie dvoch mien, ako je to pri menách osôb (rodného mena a priezviska).

Pri rozličných iných osobitných niekoľkoslovných pomenovaniach osôb typu príd. meno + podst. meno (napr. prezývkach panovníkov, pomenovaniach iných osôb, ktoré sa zapísali do pamäti ľudstva nejakými osobitnými činmi, rozličných krycích menách atď.) sa obvykle píše veľké písmeno len na začiatku celého pomenovania.

Musico bolo plné popíjajúcich, ktorí neopatrne hovorili o kráľovi, o nenávi-

denych vyhláškach, inkvizícii a o Červenom psovi, ktorého treba vyhnať z krajiny. (de Coster – Bártová) – Zvolávame takto na seba požehnanie nášho Svätého otca. (tamže) – Vyslúžil si meno "Düsseldorfská príšera". (Guliš) – Bystré oko si vyžiadal ďalší oddychový čas. (Moric) – Ešte raz napľul Petrolejovému princovi do tváre. (May – Bžochová)

Takto sa píše takéto meno osoby aj pri spojení s rodným menom.

Viliam Dlhá tvár by ma zabil. (Hugo – Bartko, Mrlian)

Zriedkavejšie je tu písanie oboch slov s veľkými písmenami.

Bol to Otec Jozef, povestná Šedá Eminencia, ktorého meno sa stalo pojmom, ale jeho život predsa ostal zahalený do závoja tajomstva. (Knižný magazín 1965) – Tvrdí, že Zlaté Ručičky hovoril neobyčajne vzrušene. (Fikar – Kravčíková) – To sa dozvieš z úst Červeného Pazúra. (Rejtő – Logvinov)

Aj v tomto prípade treba podľa našej mienky písať veľké písmeno len na začiatku celého pomenovania. Platí tu ten istý dôvod ako pri indiánskych menách.

Pri menách zvierat sa tiež stretávame niekedy (pomerne zriedkavo) s pomenovaniami, v ktorých sa podst. meno bližšie určuje príd. menom.

Zohol sa, aby zdvihol Čierny Poklad, a hladkajúc psa, zistil, že má od švihnutia tigrovho chvosta zlomené zadné nohy. (Život 1965) – V ten večer vložil Lo Tsai do žalúdka Čierneho Pokladu jed a odniesol psa ku kmeňu jedle neďaleko tigrovej skrýše. (tamže)

Písanie veľkého písmena v nadradenom podst. mene nie je tu potrebné, najmä ak uvážime, že pri menách zvierat ide o jednomennú sústavu, nie dvojmennú, ako je to pri menách osôb. V Pravidlách českého pravopisu v menách tohto typu sa káže písať veľké písmeno len na začiatku celého pomenovania: *kůň Černé křídlo, racek Bílá peruť.*[7]

Pri menách zosobňujúcich (personifikujúcich) niektoré zjavy (menách mytologických, alegorických, rozprávkových bytostí atď.) sme zistili kolísanie pri písaní veľkých písmen v pomenovaní *Červená čiapočka,* resp. *Červená Čiapočka.*

V Slovníku slovenského jazyka[8] sa uvádza meno *Karkulka* a po výklade (rozprávkové dievčatko s červenou čiapočkou) pomenovanie *Červená čiapočka* s veľkým písmenom len na začiatku celého pomenovania. V praxi sa popri pravopisnej podobe *Červená čiapočka* stretávame aj s podobou *Červená Čiapočka.* Máme tiež doloženú podobu *Červená Karkulka.*

Nedávno ktosi zistil, že Červená Karkulka z rozprávky má zastaralé meno a prekrstil ju na Červenú Čiapočku. (Práca 1964) – Bolo raz

---

[7] *Pravidla českého pravopisu,* 61.
[8] *Slovník slovenského jazyka I,* Bratislava 1959, 679.

jedno dievčatko a dostalo od babky červenú čiapočku. Preto ho všetci volali Červená Čiapočka. (Zlatá brána)

Analogicky podľa iných mien typu príd. meno + podst. meno treba písať pomenovanie *Červená čiapočka* s veľkým písmenom len v prvom slove. Slovník slovenského jazyka nehovorí, ako treba písať meno tejto rozprávkovej bytosti, ak je slovo *Karkulka* bližšie určené prívlastkom. V spisovnej češtine, kde sa tiež píše samotné meno *Karkulka* s veľkým písmenom, sa v pomenovaní *Červená karkulka* píše veľké písmeno len na začiatku celého pomenovania,[9] teda rovnako ako pomenovanie *Červená čiapočka*. Treba však mať na pamäti skutočnosť, že slovo *čiapočka*, ktoré je v pomenovaní *Červená čiapočka*, sa inak normálne používa v našom jazyku ako všeobecné podst. meno, kým slovo *karkulka* (ako všeobecné podst. meno) sa v našom jazyku nepoužíva. Preto sa meno *Karkulka* chápe ako vlastné meno. Pomenovanie *Červená Karkulka* sa chápe rovnako, ako napr. pomenovanie *Šípková Ruženka*. Podľa toho by sme mali písať *Červená čiapočka* (ako je to v Slovníku slovenského jazyka), ale *Karkulka* a *Červená Karkulka* (s písaním *Červená karkulka* sme sa v spisovnej slovenčine nestretli). Aj keď sa rozdiel v písaní oboch pomenovaní zdá zbytočný, možno ho vysvetliť práve z rozdielnej povahy slov *čiapočka* a *Karkulka* v našom jazyku. Ak by sa však mali obe pomenovania písať rovnako, treba ich písať s veľkým písmenom len na začiatku celého pomenovania.

3. Podaný rozbor písania veľkých písmen v niektorých menách osôb alebo iných živých bytostí ukazuje, že je tu v praxi neraz značné kolísanie. Súvisí to aj s tým, že Pravidlá slovenského pravopisu sa o písaní veľkých písmen v takýchto osobitných prípadoch nezmieňujú, takže používatelia jazyka (ide najmä o prekladateľov beletrie a autorov populárnovedeckej literatúry) sa tu nemajú o čo oprieť. Pravidlá českého pravopisu sú v týchto prípadoch úplnejšie (uvádzajú konkrétne príklady, v ktorých sa ukazuje spôsob písania veľkých písmen). Zistili sme pritom, že sú isté rozdiely medzi slovenčinou (doterajšou jazykovou praxou aj kodifikáciou niektorých ojedinelých prípadov) a češtinou (kodifikáciou v Pravidlách českého pravopisu). Pri prípadnej úprave slovenského a českého pravopisu bude potrebné podľa možností zjednotiť aj spôsob písania veľkých písmen v takýchto a podobných menách v spisovnej slovenčine a češtine.

---

[9] *Pravidla českého pravopisu*, 61.

ZPRÁVY A POSUDKY

KONFERENCIA O JAZYKU A ŠTÝLE PRÓZY PRE MLÁDEŽ

V dňoch 11. až 13. marca 1965 bola v Domove vedeckých pracovníkov SAV v Smoleniciach konferencia o jazyku a štýle súčasnej slovenskej prózy pre mládež. Usporiadateľmi boli Združenie slovenských jazykovedcov pri SAV, Sväz slovenských spisovateľov a Kruh priateľov detskej knihy pri Mladých letách. Na tomto podujatí sa zúčastnilo do 80 záujemcov o detskú literatúru, a to vedeckí pracovníci z ústavov Slovenskej akadémie vied a vysokých škôl, pracovníci z viacerých redakcií a nakladateľstiev a tiež niektorí autori prózy pre mládež.

Konferenciu otvoril a celé rokovanie viedol podpredseda Združenia slovenských jazykovedcov doc. dr. Jozef Ružička, DrSc., ktorý v úvodnom referáte hovoril o zmysle tohto podujatia a vytýčil niektoré zásady rozboru umeleckého textu. Zdôraznil, že poznanie jazykovej stránky a rozbor kompozície slovesného diela pomáha plnšie pochopiť detskú a mládežnícku prózu, odkrýva jej silné i slabé vlastnosti, zvažuje jej význam pri formovaní našej mladej generácie. Za literárnych pracovníkov predniesol úvodný referát dr. Ján Poliak, pracovník vydavateľstva Mladé letá. Zdôraznil najmä požiadavku komplexného rozboru literárneho diela, ďalej požiadavku umeleckej hodnoty literatúry pre mládež a odmietol nefunkčné pitvanie jazykovej stránky umeleckého textu z hľadiska jazykovej správnosti (z hľadiska normy spisovného jazyka).

O kompozícii niektorých novších próz pre mládež hovoril Jozef Mistrík, CSc., slovnú zásobu prózy pre mládež v ostatných rokoch hodnotil dr. Gejza Horák, CSc. a syntaktické črty význačnejších prozaických diel analyzoval dr. Ján Oravec, CSc. (všetko pracovníci Ústavu slovenského jazyka SAV). Po týchto referátoch sa rozvinula živá diskusia, do ktorej zasiahli jazykovedci, literárni pracovníci a niektorí autori — napr. Mária Jančová, Ľudo Zúbek a Rudo Moric. Živý ohlas vzbudil aj referát doc. dr. Františka Miku, CSc., pracovníka Ústavu slovenského jazyka SAV, ktorý hovoril o výrazových vlastnostiach súčasnej prózy pre mládež, rozoberal klady aj slabiny niektorých význačnejších diel, napr. Jarunkovej Hrdinského zápisníka.

Odborné výsledky diskusie o jazyku a štýle súčasnej prózy pre mládež zhrnul v záverečnom slove J. Ružička. Konštatoval, že sa rokovanie pridržiavalo programu, vyčerpalo ho, no neobsiahlo celú problematiku prózy pre mládež (napr. zvuková stránka prózy pre deti si zaslúži ďalšiu osobitnú pozornosť). Konferencia mala pracovný ráz, opierala sa o materiálovo bohato podložené referáty, ale napriek tomu vyniesla do popredia aj niektoré teoretické otázky. Cieľom konferencie bolo formulovať tieto teoretické otázky a pokúsiť sa o provizórne riešenie: všestrannejšie riešenie ostáva pre inú príležitosť. Aj ozrejmenie obsahu termínu „literatúra pre mládež" patrí do tohto okruhu. Téza, že sa literatúra pre mládež vyčleňuje v národnej literatúre ako osobitná oblasť vyznačená tematickými, kompozičnými i jazykovými vlastnosťami, žiada si ďalšie rozpracovanie a najmä podopretie jazykovednými dôkazmi. Hranice literatúry pre mládež však

nie sú meravé: o jednotlivých dielach môže byť spor, či patria od oblasti literatúry pre mládež alebo nie. Sú totiž aj také diela, ktoré stoja z nejakej príčiny na okraji, tvoria akési prechodné pásmo. To však nepopiera tézu, že literatúra pre mládež v svojom jadre je dobre vyčlenenou oblasťou národnej literatúry.

Literatúra pre mládež — ako súčasť slovesného umenia — musí mať predovšetkým umelecké kvality. Bolo by dobré, keby naša súčasná literatúra pre mládež — najmä próza pre mládež — mala vysoké umelecké kvality, keby bola prejavom nášho úsilia dávať našim deťom a našej mládeži aj z umeleckej stránky to najlepšie. Pravda, literatúra pre mládež sa zúčastňuje kladne na všestrannom rozvoji našej mladej generácie. Bez tejto konštruktívnej účasti na utváraní budúcnosti celého národa dobrej literatúry pre mládež ani byť nemôže.

Ďalej sa načrtlo niekoľko zásad jazykovo orientovaného štylistického výskumu slovesného diela. Aj tu sa ukázalo, že spolupráca jazykovedcov s literátmi je možná a potrebná, no predpokladom je porozumenie pre partnera, poznanie výskumu „na druhom brehu", narábanie faktami a používanie adekvátnych metód. Kritizovať by sa malo na obidvoch stranách len to, čomu kritik skutočne dobre rozumie, lebo ináč vznikajú trápne situácie založené na nedorozumení. Za takéto nedorozumenie pokladajú jazykovedci ten postoj svojich partnerov, že sa jazykovedci usilujú vyhlasovať zbieranie dokladového materiálu z umeleckých textov za jazykovoštylistickú prácu.

V súvislosti s prvými referátmi sa hovorilo aj o jazykovej kritike umeleckých textov. Vyslovilo sa niekoľko požiadaviek, ako napríklad tá, že autorov aj redaktorov treba priviesť k presvedčeniu, že lexikálne, gramatické a štylistické chyby nemajú miesta v umeleckom texte, lebo chyby sú chyby, a nič viac. Jazyková kritika umeleckého textu je vážna odborná práca s dôležitým spoločenským dosahom. Treba o tom presviedčať všetkých, ktorí sa akýmkoľvek spôsobom zúčastňujú na tvorbe literatúry pre mládež.

V okruhu kompozície zaujalo pozornosť všetkých tvrdenie, že sa slovenská próza pre mládež v ostatných rokoch sústreďuje na kompozíciu. Hovorilo sa aj o tom, že sa v próze pre mládež niektoré moderné postupy použili dokonca skôr a priebojnejšie ako v ostatnej próze, pričom sa kompozičné experimenty nejavili ako samoúčelné. Tieto veci treba naďalej monograficky študovať, aby sa mohli formulovať všeobecnejšie závery na základe dostačujúceho množstva jednotlivých poznatkov.

O jazyku súčasnej prózy pre mládež sa podarilo nakresliť pomerne veľmi dobrý obraz. Celkový ráz jazyka súčasnej prózy pre mládež je v zhode so súčasným vývinom spisovnej slovenčiny: je tu odklon od dedinského ladenia umeleckého prejavu a príklon k mestskému zafarbeniu. V jednej časti prózy pre mládež pozorovať vedomé nadväzovanie na zdedenú tradíciu. Je tu nielen úsilie o kultivovaný prejav, ale aj úsilie po obohacovaní literárnej reči z ľudových fondov. Sem patria diela M. Martákovej, M. Jančovej, M. Figuli, H. Zelinovej a i. Pravda, v niektorých dielach sa pomerne veľmi badateľne uplatňuje tendencia po ľrečitosti, takže sa žiada vysloviť aj isté námietky proti preexponovaniu nárečových prostriedkov bez konfrontácie so spisovnými synonymnými prostriedkami. V inej časti súčasnej prózy pre mládež badať zas úsilie používať v značnej miere prvky živej reči. V mládežníckych dielach sa používa mládežnícky slang, lebo autori ako K. Jarunková, J. Blažková, M. Ďuríčková alebo R. Moric chcú hovoriť o mládeži a k mládeži jej vlastnou rečou, najmä jej slovníkom. Vcelku je tu úsilie používať tzv. mestskú reč, reč obyvateľstva nepôdohospodárskeho zamestnania,

ľudí zamestnaných v priemysle atď. Proti týmto nespisovným prvkom v literárnom prejave nemožno mať zásadných námietok, hoci sa ukazuje potrebným regulovať príliv týchto prvkov do umeleckého textu: živelné zaplavovanie literatúry pre mládež slangom alebo periférnymi výrazmi je nezdravým výhonkom ináč zdravého moderného postoja spisovateľov k životu dnešnej mládeže vôbec.

Súhrnne možno konštatovať ako výsledok diskusie, že lexikálne a syntaktické prostriedky súčasnej slovenskej prózy pre mládež sú kvantitatívne aj kvalitatívne bohaté. Využívajú sa — najmä v špičkových dielach vedúcich autorov — najrozmanitejšie prostriedky národného jazyka vcelku úspešne. Niekedy sa prepína expresivita, napríklad využívanie zdrobnených mien. To je chybný postoj k téme cez vychovávateľa, rodiča alebo dospelého vôbec voči deťom. Treba preto žiadať, aby sa nepoužívali príznakové prostriedky lexikálne alebo gramatické samoúčelne a nadmerne. To platí aj o slangu.

V diskusii sa poukazovalo aj na to, že autorovi musí pomáhať v utváraní textu aj redaktor. Ak sa otázky jazyka v literárnom diele pokladajú niekedy až za kľúčové, autor môže žiadať od redaktora nielen odbornú pripravenosť, ale aj porozumenie pre svojské zámery autora. No na druhej strane žiada sa zdôrazniť, že aj redaktor môže oprávnene žiadať od autora, aby rešpektoval jeho statočnú odbornú pomoc. Ideálom by tu bola spolupráca, založená na vycibrenom jazykovom povedomí a na bohatých odborných poznatkoch. Rozhodne treba žiadať nápravu aj v odbornosti redakčnej práce. Veľa nedostatkov, na ktoré sa v diskusii upozorňovalo, mohlo sa odstrániť v rukopise, pravda, keby redakčná úprava textu bola bývala na príslušnej odbornej výške. V mnohých dielach necítiť, že by bol mal autor pevnú istotu vo funkčnom využívaní spisovných aj nespisovných zložiek národného jazyka. Niekedy priam badať prekážky v úsilí po správnom vyjadrovaní, ba kde-tu prekáža aj bilingvizmus. Preto autorov treba podporovať v práci s jazykovým materiálom, treba im radiť, vysvetľovať. Treba im pomáhať, aby si zosilnili základy vlastného jazykového povedomia a vlastnej rečovej pohotovosti.

Spoločenský dosah jazykovednej konferencie o jazyku a štýle prózy pre mládež veľmi kladne hodnotil v záverečnom slove riaditeľ Mladých liet, spisovateľ Rudo Moric. Zdôrazňoval aj požiadavku, aby sa pracovné zblíženie autorov, literárnych pracovníkov a jazykovedcov prenieslo do ich každodennej tvorivej práce. Vyzýval jazykovedcov, aby sa sústavnejšie zapodievali nadhodenými otázkami a tým prispievali aj ku skvalitneniu odbornej práce redaktorov prózy pre mládež.

Konferencia o jazyku a štýle prózy pre mládež splnila všetky vytýčené úlohy a dosiahla všetky spoločenské ciele: mala teda plný pracovný aj spoločenský úspech. Bolo by užitočné aj pre ďalší rozvoj štylistického výskumu, keby sa referáty a dôležitejšie diskusné príspevky uverejnili tlačou. Zaslúži si to nielen úsilie jazykovedcov po poznaní hodnôt súčasnej slovenskej literatúry, ale zaslúži si to najmä bohatá a hodnotná tvorba našich spisovateľov pre mládež, ako aj záslužná práca redaktorov týchto diel.

J. Ružička

Z NOVŠÍCH HLÁSKOSLOVNÝCH VÝSKUMOV

Na stránkach Slovenskej reči prebieha teraz diskusia o otázkach slovenskej spisovnej výslovnosti, ktorú otvoril J. Liška článkom *O niektorých problémoch slovenskej spisovnej výslovnosti* (SR 29, 1964, 193—210). Na tento príspevok som nadviazal článkom *K diskusii o niektorých problémoch slovenskej spisovnej výslovnosti* (SR 30, 1965, 143—153). V diskusii sa bude pokračovať. Nazdávam sa, že bude užitočné oboznámiť čitateľov Slovenskej reči s príspevkami z oblasti slovenského hláskoslovia, ktoré v ostatných rokoch vyšli mimo Slovenskej reči.

Na prvom mieste si všimneme príspevky o tradičných sporných otázkach slovenskej ortoepie, t. j. príspevky o hláskach *ä* a *ľ*. Venovala sa im v ostatných rokoch značná pozornosť, najmä na konferencii o marxistickej jazykovede, konanej v dňoch 5.—8. 12. 1960 v Libliciach, ďalej na konferencii o vývinových tendenciách dnešnej spisovnej slovenčiny a o problémoch jazykovej kultúry na Slovensku, konanej v dňoch 2.—4. 1962 v Bratislave, ako aj v diskusii o jazykovej kultúre, prebiehajúcej r. 1964 na stránkach Kultúrneho života.

Na liblickej konferencii kritizoval Š. Peciar článok A. Habovštiaka o skupinách *le, li* v slovenčine (publikovaný v SR 18, 1952/53, 225—234), v ktorom sa dokazuje, že v spisovnej slovenčine je správna jedine výslovnosť skupín *le, li* s mäkkým *ľ*. Zároveň tu Peciar spomína, že výslovnosť *ä* (oprávnenosť ktorej by sa nemohla dokázať geograficko-štatistickou metódou, použitou pri skupinách le, li) sa udržiava len pravopisnou tradíciou. V oboch prípadoch vidí Š. Peciar prejavy nesprávneho stanoviska, pri ktorom sa kritérium pre hodnotenie niektorého výrazového prostriedku v spisovnej slovenčine hľadá nie v súčasnom spisovnom jazyku, ale v slovenských, najradšej v stredoslovenských nárečiach (*O vzťahu spisovnej slovenčiny k spisovnej češtine*, sborník Problémy marxistické jazykovědy, Praha 1962, 408).

Na bratislavskej konferencii sa znovu dotkol otázky výslovnosti písaného *ä* a *ľ* v skupinách *le, li* Š. Peciar v referáte *Niektoré problémy jazykovej kultúry v súčasnosti* (Jazykovedné štúdie VII. Spisovný jazyk, Bratislava 1963, 9—19). Kritizuje jazykovedcov, ktorí sa dožadujú zmeny poučky o výslovnosti *ä*, t. j. dožadujú sa výhradného alebo viac-menej vymedzeného používania *ä* namiesto *e* (napr. v divadelnej výslovnosti, v iných umeleckých prejavoch, prípadne aj v škole a inde). Podľa Peciara za dnešnej situácie je výslovnosť *ä* ako širokého *ä* príznaková a nemôže byť preto záväzná v divadle ani v rozhlase, tým menej v škole. Výslovnosť s *ä* v divadle alebo v rozhlase, pokiaľ sa vyskytuje, je podľa jeho mienky umelá a neprirodzená. Pri skupinách *le, li* konštatuje popri výslovnosti s *ľ* aj výslovnosť s tvrdým *l* ako bežnú výslovnosť. Polemizuje pritom s V. Uhlárom, ktorý žiada prísne dodržiavať výslovnosť *le, li* s mäkkým *ľ*. V diskusii o Peciarovom referáte J. Stanislav (na str. 44—45) znovu zastával mienku, že by sa *ä* malo vyslovovať v divadle a v dielach vysokej umeleckej hodnoty. V. Uhlár sa v diskusii znovu dotkol otázky výslovnosti skupín *le, li* (str. 45—46). Kritizoval pritom stav vo výslovnosti na scéne Slovenského národného divadla v Bratislave, kde si u niektorých hercov povšimol výslovnosť skupín *le, li* s tvrdým *l*. Takéto počínanie označuje za „kultúrny škandál". Žiada prísne dodržiavať stanovenú kodifikáciu o výslovnosti týchto skupín „bez ohľadu, aký bude budúci vývin". K tejto otázke sa ďalej vyslovil E. Pauliny (str. 49), ktorý myslí, že ak sa skutočne opúšťa výslovnosť mäkkého *ľ*, značí to,

že sa mení norma. Žiada preskúmať normu a podľa nej upraviť kodifikáciu. Š. Peciar v závere k diskusii o svojom referáte (str. 50) na adresu J. Stanislava znovu pripomína, že hláska *ä* aj písmeno *ä* je v dnešnej spisovnej slovenčine viac-menej umelý prvok; slová s *ä* predstavujú „vybrané slová", ktoré sa musia žiaci naspamäť naučiť. V Uhlárovom príspevku ako základný nedostatok pociťuje nerozlišovanie spisovnej normy a jej kodifikácie; pri výslovnosti *le, li* je podľa Peciara málo pravdepodobné, že by ruština tu mala taký vplyv, ktorým by sa ovplyvnila výslovnosť *le, li* v smere upevnenia výslovnosti mäkkého *ľ* (ako myslí V. Uhlár).

Otázok výslovnosti *ä* a skupín *le, li* dotkla sa na tejže konferencii aj M. Ivanová-Šalingová (*Štýlové rozvrstvenie súčasnej spisovnej slovenčiny*, tamže, 120). Pri charakteristike prostriedkov hovorového štýlu spisovného jazyka na prvom mieste uvádza, že v živej hovorovej reči sa obyčajne nevyslovuje hláska *ä*, ale *e* (okrem príslušníkov nárečí s *ä*). Podľa jej mienky ide o vývinovú tendenciu, ktorú postihol a pre spisovnú slovenčinu odporúčal už Ľ. Štúr. Ďalej sa podľa autorky zanedbáva výslovnosť *ľ* v skupinách *le, li* a v polohe pred spoluhláskou *(leto, list, postielka)*. V diskusii k tomuto referátu Š. Peciar (str. 153) poznamenal, že Ivanová-Šalingová uvádza medzi znakmi hovorového štýlu aj také javy, ktoré sú skôr nárečové alebo krajové, napr. nevyslovovanie mäkkého *ľ* v celej šírke (nielen v skupinách *le, li*). Najnovšie vyslovil nesúhlas s autorkinými náhľadmi na výslovnosť *ä* a *ľ* v hovorovom štýle Š. Peciar v článku *Jazykové prostriedky hovorového štýlu spisovnej slovenčiny* (Jazykovedné štúdie VIII. Spisovný jazyk — štylistika, Bratislava 1965, 67—68). Konštatuje, že v korektných spisovných prejavoch sú v skupinách *le, li* dva varianty výslovnosti (s mäkkým *ľ* a výslovnosť so stredným *l*), ktoré však nemajú štýlovú hodnotu (vyskytujú sa v ústnych prejavoch všetkých štýlov spisovného jazyka). Pri hláske ä konštatuje, že ide o zriedkavejší a príznakový variant spisovnej výslovnosti proti častejšiemu a bezpríznakovému variantu typu *peť*. Ani tu nenachádza nejaké výrazné štýlové zafarbenie oboch variantov.

V diskusii o otázkach jazykovej kultúry na stránkach Kultúrneho života sa otázky mäkkého *ľ* v skupinách *le, li* dotkol R. Krajčovič (*Osudy našej jazykovedy*, KŽ 19, 1964, č. 30, str. 10). Podľa autora „nemožno súhlasiť so zakryte alebo menej zakryte vyslovovanými názormi, že práve dnes je čas kodifikačnými zásahmi začať vytláčať mäkkú výslovnosť slabík *ľe, ľi* zo spisovnej slovenčiny, pretože by to vraj posilnilo kontakt slovenčiny a češtiny". Hovorí, že výslovnosť *ľe, ľi* je podnes živá na veľkej oblasti slovenského jazyka. Podopiera to aj stavom v ruštine, ktorú si dnes osvojujú mladšie generácie, ktoré chodia do škôl. V tejto diskusii písal o výslovnosti skupín *le, li* a *ä* Á. Kráľ (*O kultúre slovenskej výslovnosti*, tamže, č. 31, str. 8). Zisťuje, že často dochádza u nás k narúšaniu platnej kodifikácie výslovnosti, čoho príčinu vidí v nedostatočnom spracovaní príslušných príručiek, ďalej v skutočnosti, že u nás panuje veľká nárečová členitosť slovenského jazykového územia, v územnom postavení nášho najdôležitejšieho kultúrneho centra, v jazykovej situácii v ňom a v menšej tradícii spisovnej slovenčiny. Zamýšľa sa nad tým, na čom budovať kodifikáciu spisovnej slovenskej výslovnosti. Táto kodifikácia sa podľa jeho mienky nemôže zakladať iba na výslovnostnom priemere. Radí všímať si výslovnosť hovoriacich, ktorí majú opravdivý uvedomelý vzťah k jazyku, hovoriacich, ktorým záleží aj na tom, ako hovoria. Potom hovorí o výslovnosti *le, li*. Podľa jeho mienky v prospech výslovnosti s *ľ* hovorí systémová pravidelnosť,

ďalej tradícia spisovnej výslovnosti, najmä však územné rozšírenie výslovnosti *ľ* na Slovensku. V ďalšom hovorí o výslovnosti *ä*. K jeho názorom zaujali sme stanovisko v citovanom príspevku o problémoch slovenskej spisovnej výslovnosti.

Obrana mäkkého „ľ" – takto znie článok R. Krajčoviča v Učiteľských novinách (14, 1964, č. 40, str. 6), v ktorom sa reaguje na tvrdenia J. Ballaya, vyslovené v článku *Nejde iba o tvrdé a mäkké i* (tamže, č. 35–36, str. 8). Svoje argumenty na obranu mäkkého *ľ* zhŕňa Krajčovič do troch bodov: 1. Mäkké *ľ* je súčasťou spoluhláskového mäkkostného systému slovenčiny. 2. Rešpektovanie mäkkého *ľ* vo výslovnosti i v pravopise má pre spisovnú slovenčinu aj význam zemepisne integrujúci. 3. Mäkkým *ľ* sa slovenčina začleňuje do veľkej rodiny susedných slovanských jazykov.

Názory na výslovnosť a pravopis skupín *le, li* a *ä* (pro i kontra, t. j. za výslovnosť *ľe, ľi* a *ä* alebo proti ich výslovnosti, teda *le, li* a *e*) vyslovili aj účastníci diskusií o otázke racionalizácie slovenského pravopisu, prebiehajúcich v rokoch 1964–1965 na stránkach denníka Práca, Učiteľských novín a denníka Smena.

Celkove diskusia o výslovnosti skupín *le, li* a písaného *ä* ukazuje, že sú u nás isté pochybnosti o správnosti platnej kodifikácie, ako ju nachádzame v súčasných normatívnych príručkách. Zdá sa nám, že tieto otázky sú z čisto lingvistického hľadiska dostatočne osvetlené (systémovosť, tradícia spisovnej výslovnosti a pod.) a že v ďalšom štúdiu bude potrebné veci osvetliť s použitím iných metód, napr. metódami sociologického výskumu.

Všimnime si ešte príspevky o iných otázkach zo slovenského hláskoslovia.

V spomenutom príspevku o štýlovom rozvrstvení súčasnej spisovnej slovenčiny od M. Ivanovej-Šalingovej sa v hovorovej reči zisťuje aj zanedbávanie výslovnosti dvojhlásky *ô*, ktorá sa nahrádza samohláskou *o (školka, koš, pojdem)*. Pri výslovnosti bilabiálneho *v* vnútri slova, na morfematickom švíku a na absolútnom konci slova zisťuje sa tu výslovnosť podľa výslovnosti bežnej v rodnom nárečí. Pri cudzích slovách nachádza autorka kolísanie vo výslovnosti v prípadoch ako *parfum — parfüm, diskusia — diskúzia*. Pri emfáze dochádza v hovorovej reči k predlžovaniu hlások, napr. *ďálej, ále*. Spomenuté zjavy okrem výslovnosti cudzích slov a predlžovania v emfáze sa podľa Ivanovej-Šalingovej chápu ako typické pre interdialekty, nie pre hovorový štýl spisovnej slovenčiny. Pre tieto vývody platí aj kritická poznámka Š. Peciara, vyslovená v diskusii, ktorú sme už spomínali pri prehľade príspevkov o výslovnosti skupín *le, li* a písaného *ä*. Š. Peciar v spomínanom už príspevku o jazykových prostriedkoch hovorového štýlu spisovnej slovenčiny venuje v časti o hláskosloví pozornosť okrem výslovnosti skupín *le, li* a písaného *ä* aj ďalším prípadom: všíma si prozodické jazykové prostriedky (kvantita a prízvuk), asimilácie a úsporu asimilácie v spoluhláskových skupinách. Celkovú stručnú charakteristiku hovorového štýlu po stránke hláskoslovnej autor formuluje takto: „Zachováva sa inventár foném spisovného jazyka, avšak vo využívaní jednotlivých foném, najmä v spoluhláskových skupinách a v spôsobe výslovnosti má hovorový štýl svoje charakteristické zvláštnosti.". Tieto hláskoslovné prostriedky, ako píše ďalej, nevybočujú z rámca spisovného jazyka (rovnako ako ani špecifické lexikálne, slovotvorné, syntaktické a morfologické prostriedky).

V Jaz. časopise vyšiel môj článok *K vývinu dvojhlások v spisovnej slovenčine* (15, 1964, 35–48). V článku zisťujem, že v spisovnej slovenčine je živá tendencia po stále väčšom uplatňovaní sa dvojhlások. Vo vývine spisovnej slovenčiny pozorujeme dobudovávanie systému dvojhlások. K pôvodným dvoj-

hláskam *ia, ie, ô,* ktoré boli v štúrovskej slovenčine, pribudli neskôr dvojhláska *iu* (Štúr mal namiesto *iu* dlhú samohlásku) a najnovšie dvojhláska *io;* dvojhláska *io* sa vyskytuje pri prepise ruských mien do slovenčiny (napr. *Panfiorov, Piotr* a pod.) a analógiou preniká v pádoch pri skloňovaní privlastňovacích prídavných mien druhových typu *páví* (napr. *pod Babiou horou, o páviom pere*). Možno pozorovať aj pribúdanie jednotlivých dvojhlások v rámci jednotlivých morfém. Tendencii po maximálnom uplatnení sa dvojhlások sa vo vývine spisovnej slovenčiny podrobil aj rytmický zákon, takže sa v dnešnej spisovnej slovenčine veľmi často vyskytujú dvojhlásky po predchádzajúcej jednoduchej dĺžke alebo dvojhláske; takto sa značnou mierou zvýšil počet dvojhlások v spisovnom jazyku. Rytmický zákon sa naďalej dôsledne zachováva v tých prípadoch, kde ide o dve jednoduché dĺžky vedľa seba (okrem gen. pl. substantív typu *básní).* Súčasná kodifikácia tu nevystihuje podľa môjho názoru skutočný stav v jazyku.

V tom istom časopise vyšiel môj článok *K alternáciám g/dž, g/ž, g/č, g/c a g/ø* (roč. 16, 1965, 20—36). Ukazujem tu na rozloženie týchto alternácií v rámci jednotlivých slov a tvarov (napr. *Piargy — Piardžan, Hamburg — Hamburčan, Kongo — Konžan, buldog — buldočí, buldoča, Balog — balocký, Baločan* atď.); ukazujem aj na deriváty bez alternácií (napr. *Riga — Rigan, Chicago — chicagský*). Po detailnom rozbore jednotlivých alternácií sa podáva ich vzájomné porovnanie. Pokúsil som sa tu tiež vysvetliť, prečo je práve pri hláske *g* z hľadiska alternácií najpestrejší stav. Zároveň konštatujem, že tu možno pozorovať úsilie o zjednodušenie tohto pestrého stavu. Na základe materiálu sa ukazuje, že hláska *g,* ktorá tvorí korelačný pár s fonémou *k* ako svojím neznelým protikladom, sa tesnejšie pripája k foneme *k* aj v tom, že preberá jej alternácie, resp. pri hláske *g* sa stále viac uplatňujú také isté alternácie ako pri hláske *k.*

Na spomínanej už bratislavskej konferencii sa J. Mistrík zaoberal problémom intonácie v jazyku krásnej literatúry *(Niektoré otázky jazyka súčasnej slovenskej prózy,* Jazykovedné štúdie VII, 162—164). Podľa J. Mistríka sa intonácia v súčasnej slovenskej próze nevyužíva v dostatočnej miere. Najprv si všíma výskyt intonačných centier v slovenských vetách z umeleckých prejavov. S využitím štatistických údajov tu ukazuje, že reč klasikov slovenskej literatúry je intonačne bohatšia. Všíma si aj intonáciu prejavov na slovoslednej stavbe viet. V tejto súvislosti upozorňuje na rozdielne využívanie interpunkčných znamienok u jednotlivých autorov (na príkladoch z Mináča, Mňačku, Hečku a Karvaša). Podľa J. Mistríka v poslednom čase badať u jednotlivých spisovateľov zreteľnú diferenciáciu v používaní a využívaní interpunkčných znamienok.

J. Dvončová v príspevku *Z experimentálního výzkumu slovenské výslovnosti* (Jazykovedný časopis 15, 1964, 138—145) na základe orientačného výskumu výslovnosti spisovnej slovenčiny farbiacou metódou (lingvografiou a palatografiou) konštatuje, že prechod slovenskej nárečovej výslovnosti k jednotnej spisovnej (ortoepickej) výslovnosti nie je v praxi jednotlivých používateľov spisovného jazyka ešte úplne ukončený. Tento stav poskytuje možnosť sledovať rôzne varianty vo výslovnosti jednotlivých hlások a vcelku čiastočne i spôsob, akým prechod prebieha.

Popri tradičných postupoch pri výskume zvukovej stránky nášho spisovného jazyka začínajú sa uplatňovať aj najmodernejšie metódy. V článku J. Horeckého *The Evaluation of Three-member Consonant Clusters* (v sborníku Asian and African Studies I, 1965, 112—122) sa ako nástroj pre hodnotenie trojčlenných

konsonantických skupín používa miera informácie. Pomocou vzorca pre entropiu skúma autor varietu jednotlivých polí v matici, ktorá reprezentuje možnosti spájania konsonantov v trojčlenných skupinách. V druhej časti skúma trojčlenné skupiny konsonantov z hľadiska dištinktívnych príznakov.

L. Dvonč

O JAZYKOVÝCH NEDOSTATKOCH V DENNÍKU PRÁCA

Na stránkach tohto časopisu zaoberal sa L. Dvonč jazykovou stránkou Zemplínskych novín (SR 27, 1962, 188–189) a magazínu Odpovede na otázky (SR 30, 1965, 52–55), pričom na základe dokladov konštatoval, že nielen vo vidieckom týždenníku, ale aj v náročnom časopise sa s jazykom narába veľmi nezodpovedne. Je zarážajúce, akých pravopisných, gramatických a štylistických chýb sa dopúšťajú korektori, redaktori a sadzači i niektorých našich denníkov. S množstvom chýb sa stretávame napríklad i v Práci, denníku ROH (vydáva Slovenská odborová rada, tlačia Polygrafické závody v Bratislave). Sme si vedomí toho, že noviny musia pohotove reagovať na udalosti života, často tu niet času na dôslednejšiu korektúru. Pri čítaní denníka Práca z konca roka 1964 sme však zistili, že mnohé jazykové nedostatky nie sú náhodné, tlačové, ale skôr pravidelne sa opakujúce v jednotlivých rubrikách. V krátkom príspevku nemožno poukázať na všetky chyby (na to by bolo treba viac miesta), no poukážeme aspoň na tie najzákladnejšie. Ide o chyby v číslach od 17. nov. 1964 (č. 275) do 17. dec. 1964 (č. 301). Za chybnými dokladmi uvádzam číslo denníka.

Nedostatky sú v kvantite slov, napr. *v Slánských horách* (279), *meteórov* (281), *pochovavať* (280), *bežovej* (289), *absolutná* (293), *predlžuje* (299). Nerešpektuje sa zákon rytmického krátenia, napr. *kŕmného* (285), *upiatí* (286), *liečiv* (287). V číslach sú doklady, keď namiesto *l* sa objavuje mäkké *ľ*, napr. *zápaľkami* (290), *kryštáľového cukru* (293), *streľných* (300).

Niekedy sa stretneme s nesprávnym písaním veľkých písmen, napr. *v chate Pod Suchým* (279), *z Jednoty, Ľudového spotrebného družstva* (290), *na Námestí Marxa a Engelsa* (293), *na Ulici Pravoslava Veselého* (295), *v Dedine mládeže* (277). Mnohokrát si redaktori, korektori a sadzači nevedia rady s písaním číslovíek. Píšu napr. *štyridsiatydruhý* (278), *pred 28. rokmi* (292), *trištvrte roka* (295), *tisíc krát* (301), *viacrazy* (282), *pred poldruha rokom* (280). Pravidlá hovoria, že zložené radové číslovky od 21. do 99. sa píšu oddelene, ak jednotky nasledujú po desiatkach, teda *štyridsiaty druhý*. Bodku nepíšeme za základnými číslovkami, napr. *pred 28 rokmi*. Zlomkové výrazy *pol* a *štvrť* píšeme oddelene, napr. *pol druha, tri štvrte*. Hovoríme a píšeme *tisíckrát, viac ráz*.

Nesprávne sa píšu slová *trenýrky* (289), *druhý zprava* (295), *Yvettou* (298), *dočinenia* (285, 286), *pri tom* (290).

Najväčšie nedostatky sú však v interpunkcii. Vo väčšine prípadov chýba čiarka. Uvedieme niekoľko príkladov: *Veľká lavína zasypala štyroch turistov(,) nespôsobila však nijaké zranenie* (293), *Pred odchodom na zájazd do SSSR a Švédska nevedeli tréneri(,) koho zaradiť do brány* (298), *Čo je v láske všetkým(,) to sa povedať nedá* (298), *Vieme(,) ako ťažko dnes dostať byt* (298), *vedeli(,) čo chcú* (288). Nie je zriedkavosťou, že vložená vedľajšia veta sa neoddeľuje čiarkou na

začiatku alebo na konci, napr.: *Také výkyvy vo výkone(,) aké mali Vítkovičania, sme nevideli* (276), *Napríklad auto, ktoré pred troma dňami priviezlo štafetu priateľstva(,) vyšlo celé biele* (279), *Osud cukrov, ktoré prídu do tela(,) nie je vôbec jednoduchý* (286), *Aj obsah glukózy nad hornú hranicu, ktorá je asi 120 mg %(,) je stavom chorobným* (286), *Názory na to, že strava je jedna z príčin aterosklerózy(,) sa často líšia* (298). V rámci jednoduchej vety sa čiarkou neoddeľujú niekedy v Práci rovnorodé, priradené výrazy, ak medzi nimi nie je zlučovacia spojka *a, i, aj, ani* alebo spojka *alebo: povinnosťou postihnutého(,) ako aj každého* (280), *knihy(,) či ľudia?* (281), *majú závodné výbory ROH(,) ako aj dôvernici* (289), *okresné a krajské odborové rady(,) ako aj Slovenská odborová rada* (289), *tak po právnej stránke(,) ako aj po stránke morálnej* (298). Niekedy sa nekladie čiarka pred spojkou *a*, ak má iný význam ako zlučovací. V takýchto prípadoch býva po *a* často zdôrazňovacia častica (*a tak, a teda, a predsa, a preto* a i.). Ani pred vysvetľovacím výrazom *a to* nie je často čiarka, napr.: *Z doterajších etáp to bola bezpochyby tá najzávažnejšia(,) a preto aj najbojovnejšia* (280), *Záujem o futbal upadne(,) a preto musíme dať členom inú náhradu* (288), *Nikomu nechceme ublížiť(,) a preto nebudeme brať výkony z doterajších zápasov ako konečné* (292), *Je tam 5 z desiatich najľudnatejších štátov sveta(,) a to Čína* (298), *Utrpenie a cynickú smrť stade už dávno vyhnali(,) a predsa ich tu budú ľudia naveky cítiť* (300)). Na druhej strane sa veľmi často v rámci jednoduchej vety nesprávne dávajú čiarky, hoci nemajú byť, napr.: ... *po zoznámení sa s tamojšími ilegálnymi pracovníkmi, sa dal plne do služieb odboja* (276). ... *kedysi stačila rozhlasákom na prípravu silvestrovskej estrády, hromada starých kalendárov a gramofón* (280), *Novú pekáreň budujú popradské Pozemné stavby v Spišskej Novej Vsi, nákladom* ... (289), *Našou úlohou je, dokázať* ... (291), *Distribúciu zabezpečia vybrané predajne, koncom februára* (290), *V Čalove máme novú modernú, mliekáreň* (295), *Po návrate našich reprezentantov zo zájazdu do SSSR a Švédska, hráči i tréneri svorne poukazovali* (299). Veľmi často sa v Práci nenáležite oddeľuje čiarkou tesný prístavok: *Pritom sa ešte vyznamenal brankár hostí, Sedláček* (286), *V tom však narazila na odmietavý postoj predsedu Slovana ChZJD, inž. Štefana Voskára* (293). Naproti tomu voľný prístavok býva často neoddelený čiarkou: *Zlatica Pachová(,) žiačka ZDŠ v Košiciach(,) našla náramkové hodinky* (291), *Začudovane krútil hlavou súdruh Baltay, vrátnik Divadla P. O. Hviezdoslava(,) uplynulú nedeľu* (280).

Používajú sa tu niektoré nesprávne slová: *predom odmietol* (280), *obdržalo poukaz* (285), *obdržia peňažitú pokutu* (291) *prestárla* (290) atď.

Z gramatických chýb uvediem niektoré nesprávnosti morfologické a syntaktické. Pravidlá výslovne uvádzajú poučku o tvorení gen. pl. od pomnožných miestnych mien; v Práci sa však toto pravidlo nerešpektuje, pretože tu nájdeme doklady, ako *Krasňan* (278) namiesto *Krasnian, z Koterbachov* (298) namiesto *z Koterbách, z Čabiny* (296) namiesto *z Čabín*. Podst. mená *Sibír* a *krv* sa v slovenčine skloňujú podľa vzoru *kosť*, preto v gen. sg. majú príponu *-i*, teda *Sibíri, krvi* a nie *Sibíre* (280), *krve* (276). Podst. meno *oddiel* sa skloňuje podľa vzoru *dub*, preto v lok. sg. je tvar *oddiele* a nie *oddieli* (278). Podst. meno *kampaň* má v inštr. pl. príponu *-ami*, teda *kampaňami* a nie *kampaniami* (280). Zámeno *sám, sama, samo* v nom. pl. má tvar *sami* (muž. živ. rod.) *a samy* (ostatné rody), preto správny tvar je *deti pustia samy* a nie *samé* (280). Podst. mená *hotel, rýchlik* majú v gen. sg. pádovú príponu *-a: hotela* a nie *hotelu* (286), *rýchlika* a nie *rýchliku* (294). Zvieracie podst. meno *moriak* sa len v jednotnom čísle skloňuje podľa

muž. živ. podst. mien, v množnom čísle však podľa neživotných, preto je v nom. pl. správny tvar *moriaky* a nie *moriaci* (287). Podst. meno *rev* má v lok. sg. príponu *-e* a nie *-u*, teda tvar *reve*, nie *revu* (281).

Treba používať len zvratné slovesá *začať sa* a *končiť sa*, teda *začína sa* a *končí sa* v takýchto a podobných prípadoch: *Začína urputný boj lekárov o záchranu ľudského života* (276), *Každá vyučovacia hodina začína povstaním* (286), *Výmena 10 Kčs bankoviek vzor 1953 končí dňom 31. decembra 1964* (287). Pri otázke kedy používame len spojenie *cez prestávku*, nie *o prestávke: O prestávke som však umýval hlavy* (301). Predložka *po* v slovenčine vyjadruje účel, cieľ veľmi výrazne a presne, netreba ju nahrádzať predložkou *pre*, napr. *Cestou domov skočil si ešte pre cigarety* (276), *Tak dlho chodili s džbánom pre vodu* (277). Aj predložka *na* vyjadruje účel veľmi výrazne a presne a ani túto netreba nahrádzať predložkou *pre*, napr. *Čo chcete urobiť vo svojom oddiele pre zlepšenie útočnej hry?* (296). Hovoríme *na podiv* a nie *ku podivu*, napr. *Výslednicou boli dva góly a potom sa ku podivu Košičania ukľudnili* (294). Vo vete *Skupine ľudí istého kmeňa vzdialeného civilizácie, ukázali film* (280) má byť predložkové spojenie *od civilizácie*. Predložka *pri* nevyjadruje okolnosť časovú, ale miestnu. Nemožno preto použiť spojenie *pri revu(!) lietadiel* (281), ale *za, počas revu lietadiel*. Iné je *hrať* napríklad *futbal* a *hrať sa s loptou*. Preto vo vete *Už zajtra sa hráme s družstvom SSSR* (283) je zbytočné zvratné zámeno *sa*. V súvetí *Dánske veľvyslanectvo nám nevydalo cestovné pasy, keď náš vedúci sa pre ne dostavil(!) s 10-minútovým oneskorením* (301) by bola priliehavejšia spojka *pretože*, ktorá vyjadruje prílišnú súvislosť, o ktorú v súvetí ide. Vo vete *Zabezpečiť potreby investičnej výstavby, dosiahnuť optimálnu rozostavanosť a uviesť do prevádzky dôležité výrobné kapacity, je hlavným cieľom stavebníctva v budúcom roku* bolo treba použiť aj deiktické zámeno *to (to je)*.

Pracovníci redakcie denníka Práca i pri svojej namáhavej práci by nemali zanedbávať kultúru spisovného jazyka. Práve naopak, odborársky denník (tak ako všetky noviny a časopisy) musí čitateľa vychovávať a viesť k dokonalému poznaniu materinského jazyka.

J. Jacko

PRAWIDŁA POPRAWNEJ WYMOWY POLSKIEJ. 4. vyd., Wrocław — Warszawa — Kraków 1964, 30 strán.

K celkovej kultúrnosti človeka dnes patrí aj dokonalé ovládanie spisovného jazyka. Preto nečudo, že aj otázky správnej spisovnej výslovnosti — ako jednej jeho formy — prichádzajú dnes často na pretras, a to nielen u nás, ale aj u iných národov. Tu chceme záujemcov o spisovnú výslovnosť informovať o novom vydaní populárnej praktickej príručky *Prawidła poprawnej wymowy polskiej*, ktorej štvrté vydanie pripravil popredný poľský jazykovedec Z. Klemensiewicz. Túto malú knižočku vydalo Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego v Krakove v skoro desaťtisícovom náklade za prístupnú cenu (6 zlotých). Nás v tejto súvislosti azda najviac bude zaujímať história výskumu ortoepie spisovnej poľštiny a dnešná jej kodifikácia, najmä v súvislosti s niektorými menšími zmenami, ktoré sa v nej v poslednom čase uskutočnili.

Otázkami správnej výslovnosti v poľštine sa začal zaoberať Sväz umelcov poľských scén (Związek Artystów Scen Polskich). Prvý referát k týmto otázkam pripravil prof. T. Benni na sjazde učiteľov pracujúcich v oblasti divadla vo Varšave r. 1923. T. Benni má zásluhu aj na prvom osvetlení uvedených otázok na základe praktických skúseností, ktoré zovšeobecnil v práci *Ortofonia polska. Uwagi o wzorowej wymowie dla artystów, nauczycieli i wykształconego ogółu polskiego* (Warszawa—Lwów 1924). Uvedený Sväz umelcov poľských scén v spolupráci so Združením milovníkov poľského jazyka (Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego) zostavil komisiu šiestich členov, ktorí vypracovali päť všeobecných téz a podrobné normy v 13 bodoch, čo bolo podkladom pre výslovnostné normy schválené r. 1926 (pozri časopis Język Polski XI, 161—168). V týchto prácach pokračovala komisia skladajúca sa z popredných poľských jazykovedcov: Klemensiewicza, Łośa a Nitscha, z ktorých Klemensiewicz bol poverený vypracovaním návrhu ortoepických pravidiel. Tento návrh bol uverejnený v časopise Język Polski (XIII, 4—12 a 33—40). Po kritických pripomienkach odborníkov definitívne ortoepické pravidlá sformulovali Benni, Klemensiewicz, Nitsch a Rozwadowski. Prvý raz tlačou vyšli Prawidła poprawnej wymowy polskiej r. 1930, potom vychádzali v r. 1946, 1958 a 1964 s menšími zmenami v jednotlivostiach, ktoré si vynútili zmeny v poľskej výslovnosti v minulých štyridsiatich rokoch.

Pri formulovaní správnych zásad výslovnosti pre spisovnú poľštinu sa vychádzalo z faktu, že ako v gramatike, tak aj vo výslovnosti sú viaceré varianty, z ktorých treba niektoré uznať za správne, iné za menej správne alebo za zlé. V súvislosti s tým bolo sa treba vyrovnať s otázkou, čo možno uznať za správne. Kým v gramatike a v slovníku možno sa tu oprieť o údaje z literatúry, pri hovorenom slove je situácia iná: vyslovené slovo rýchlo zaniká, detaily jeho realizácie sú často nepostihnuteľné alebo sa realizujú u viacerých osôb rozlične v závislosti od všelijakých okolností ap. Preto v tejto oblasti výskumu sa oveľa ťažšie získava materiál, ktorý by bol meradlom správnosti.

Pre poľštinu za správny sa uznáva ten spôsob výslovnosti, ktorý skutočne jestvuje vo všeobecnom používaní u inteligencie, pričom má okrem toho oporu v dlhej tradícii. Pritom sa zdôrazňuje, že pravidlá výslovnosti majú byť predovšetkým výsledkom správneho pozorovania skutočnej výslovnosti. Preto nemôžu byť vzaté za základ pravidiel teoretické požiadavky často odtrhnuté od života a založené na osobných náhľadoch istej osoby. Také pravidlá, ktoré by boli v kolízii so skutočnou výslovnosťou, nielenže by nemali nijakú vedeckú hodnotu, ale chýbala by im akákoľvek praktická účinnosť, lebo papierový zákaz alebo rozkaz nevynúti si poslušnosť v širokých vrstvách národa okrem malej skupinky ľudí, ktorí pestujú kult mŕtvych dogiem tohto druhu (6).

Najvážnejším a najnebezpečnejším prameňom nesprávnych náhľadov na to, čo má byť meradlom správnej výslovnosti, je presvedčenie o závislosti výslovnosti slova od spôsobu jeho napísania. Tento náhľad však vyvracia fakt, že poľský pravopis nie je fonetický, ale je založený na systéme etymologicko-morfologickom, čo zásadne určuje vzťah medzi literami a hláskami v tom zmysle, že nemožno medzi nimi bezvýnimočne klásť znamienko rovnosti. Okrem toho z prísne fonetického hľadiska poľština (ako aj každý iný jazyk) má oveľa viac hlások než tie, ktoré si uvedomujeme ako odlišné a pre ktoré máme osobitné litery. Súvisí to s faktom, že isté hlásky sa nevyslovujú vo všetkých pozíciách rovnako, preto by bolo chybou chcieť vtesnať živú reč do mŕtvych písaných litier.

Okrem toho neslobodno zabúdať, že ortografia je konzervatívna, nedrží krok s vývojom hovoreného jazyka, takže často zachováva staršie vývinové štádium istého javu (porov. časté hlasy domáhajúce sa reformy pravopisu v mnohých jazykoch). Na druhej strane zas nemožno tvrdiť, že ortografia vôbec nemá vplyv na výslovnosť inteligencie, ktorá je v stálom styku s písaným jazykom. Tento vplyv však nesmie prekročiť istú hranicu.

Podľa rozsahu a stupňa správnosti rozoznávajú sa v poľskej výslovnosti dva hlavné typy: prvý typ tvorí výslovnosť inteligenta, ktorý vyrástol v prostredí, kde sa používal spisovný jazyk, takže vyslovuje správne bez toho, aby si to uvedomoval; správnosť výslovnosti tohto druhu možno nazvať mimovoľnou, bežnou. Druhý typ vytvárajú tí, ktorí pri výslovnosti vedome a starostlivo dbajú na presnosť a dokonalosť výslovnosti, pričom obyčajne nasledujú istý vzor. Takto robia obyčajne verejní rečníci a ich správnosť by bolo možno nazvať chcenou a nevšednou. Oba spomínané typy výslovnosti treba uznať za správne, pretože záleží od situácie, v ktorej istý typ prevláda. Tak napríklad druhý typ je charakteristický pre divadlo, takže ho možno nazvať aj divadelnou výslovnosťou (wymowa sceniczna), pretože najmä divadelní umelci sú povinní dosiahnuť najvyššiu úroveň dokonalosti vo výslovnosti. Prvý typ výslovnosti však rozširuje najmä škola, preto by bolo možno ho nazvať aj školskou výslovnosťou (wymowa szkolna). Charakteristická pre ňu je starostlivá, ale pritom prirodzená výslovnosť. Rozdiely medzi spomínanými dvoma typmi výslovnosti sú však nepatrné a týkajú sa len niektorých jednotlivostí. Preto by bolo žiadúce, aby divadelná výslovnosť sa rozšírila aj inde, napríklad v rozhlase a v televízii a tzv. školská výslovnosť by mala tiež prekročiť školské steny.

Azda nebude nezaujímavé spomenúť niektoré znaky, ktoré charakterizujú tzv. divadelnú výslovnosť. Tak napríklad pri mäkkých perniciach v divadelnej výslovnosti sa vyžaduje ich výslovnosť, ktorú by sme mohli foneticky zaznačiť ako *ḿ, ṕ, v́ ...*, kým v školskej výslovnosti sa pripúšťa aj postjotovaná výslovnosť typu *ḿj, ṕj, v́j ...* (teda *miasto* sa vyslovuje *ḿasto* aj *ḿjasto*, podobne *wiara: v́ara* aj *v́jara* ap.). Pri tzv. tvrdom *ł* v divadelnej výslovnosti sa vyžaduje jeho zubná výslovnosť, kým v školskej výslovnosti sa toleruje aj jeho bežná perná výslovnosť ako neslabičné *u* (teda *łopata* sa vyslovuje ako *łopata* aj *uopata* ap.). Menšie rozdiely sú aj pri výsledkoch znelostnej asimilácie: v divadelnej výslovnosti je záväzná postupná asimilácia v prípadoch ako *tfaš* = *twarz* (tvár), *kfat* = *kwiat* (kvet), kým v školskej výslovnosti je prípustná aj neasimilovaná výslovnosť, teda *tvaš, kvat* ap. Podobne v medzislovnej fonetike popri neasimilovaných podobách typu *kot angorski, noc letńa* ap., záväznej v divadelnej výslovnosti, v tzv. školskej výslovnosti sa pripúšťa aj asimilovaná výslovnosť typu *kod angorski, nodz letńa* ap. Ďalej napríklad koncové *ł* po inej spoluhláske v divadelnej výslovnosti v prípadoch ako *zaniósł, mógł* (= zaniesol, mohol) ap. sa vyslovuje neznelo, kým v školskej výslovnosti sa pripúšťa aj jej úplný zánik (teda ako *zańus, muk* ap.). Uvedené rozdiely sa v školskej výslovnosti tolerujú preto, lebo sú bežné na niektorých oblastiach poľského jazykového územia a niektoré z nich (napríklad *u*-ová výslovnosť tvrdého *ł* alebo zánik koncového *-ł* po spoluhláske) prenikli už úplne do bežného hovorového jazyka.

Pre pravidlá poľskej spisovnej výslovnosti je charakteristická značná tolerancia ešte aj k viacerým zastaraným, ale najmä nárečovým znakom. Tak zo starších spôsobov výslovnosti sa napríklad toleruje zúžená výslovnosť samohlásky *e* (teda ako *i* alebo *y*) najmä v koncovom *-ej* ako prežitok starej, dobrej

tradície (13). Podobne ponecháva sa už tradičná rozkolísanosť v koncovkách lok. a inštr. sg. adjektívneho skloňovania medzi *-ym, -im* a *-em*. Pri výslovnosti spoluhlásky *g* pred *e* v slovách cudzieho pôvodu sa registruje najmä mäkká výslovnosť u príslušníkov staršej generácie, ale tvrdá u mladšej generácie (v prípadoch ako *general, geologia, germanista* ap.). Uvedený variant tvrdej výslovnosti u mladšej generácie v predchádzajúcom, treťom vydaní tejto príručky ešte nebol zaznamenaný. Je to dobrý príklad, ako živá výslovnosť si vynucuje zmenu starších pravidiel, ktoré už nezodpovedajú dnešnej skutočnosti.

Z nárečových znakov sa toleruje (na oblastiach, kde je živá) napríklad aj zúžená výslovnosť samohlásky *ó*, ktoré sa bežne vyslovuje ako čisté *u;* ďalej znelá výslovnosť spoluhlásky *h*, ktorej bežná výslovnosť je neznelá, teda ako *ch;* za chybu sa v školskej výslovnosti nepočíta výslovnosť velárneho *n* pred *k* v prípadoch ako *koronka, panienka, okienko* ap., kde bežná výslovnosť je s normálnym zubným *n*.

Za nesprávne sa však pokladá zanedbávanie výslovnosti niektorých hlások, ako napr. *ł* medzi samohláskami (v prípadoch ako „škoa" = *szkoła*, „daa" = *dała* ap.) alebo spoluhlásky *h, ch* tiež medzi samohláskami (napr. „słuaj" = *słuchaj*, „Miał" = *Michał* ap.). Za nesprávne sa počíta aj nárečové (východopoľské) nahrádzanie mäkkého *ń* tvrdým *n* pred koncovým *-ski* (napr. „panski" namiesto *pański*, podobne „konski", „vilenski" ap.) alebo nedbalá, skomolená výslovnosť niektorých skupín spoluhlások (napr. „čeba" namiesto *čšeba* = *trzeba*, „čysta" namiesto *čšysta* = *trzysta*, „dvaśća" alebo *dvaeśća* = *dwadzieścia* ap.).

Recenzované Pravidlá uzatvára krátky slovníček uvádzajúci správnu výslovnosť slov, v ktorých sa robia najčastejšie chyby. Pozoruhodné sú také prípady výslovnosti mnohých slov, v ktorých sa označuje za nesprávny istý spôsob výslovnosti, ktorý sa v predchádzajúcom vydaní Pravidiel ešte pripúšťal. Týka sa to najmä nesprávneho rozsahu výskytu *u* písaného obyčajne ako *ó* (napr. „doktór" namiesto správneho *doktor*, „spółeczny" namiesto *społeczny*, „stósować namiesto *stosować* ap.), ako aj iných prípadov odklonu od pôvodnej výslovnosti (napr. „legomina" namiesto správneho *legumina*, „szysma" namiesto *schizma*, „szlę" namiesto *ślę* ap.).

Trochu podrobnejšie sme sa zaoberali pravidlami správnej výslovnosti v spisovnej poľštine, čo nám azda nebude na škodu, pretože stojíme pred úlohou dať slovenčine záväzné ortoepické pravidlá. Aj keď poľština ako jazyk s dlhou spisovnou tradíciou a neporušeným vývinom nám tu nemôže byť akýmsi mechanickým vzorom, jednako v mnohom nám poľské skúsenosti môžu pomôcť pri vypracovaní koncepcie výskumu i pri samej kodifikácii spisovnej výslovnosti u nás.

F. Buffa

R. Krajčovič, NÁČRT DEJÍN SLOVENSKÉHO JAZYKA. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1964, 196 strán.

S potešením možno konštatovať, že pribúda čoraz viac vedecky vypracovaných monografických i syntetických prác o dejinách slovenčiny (J. Stanislav, Dejiny slovenského jazyka I — hláskoslovie, II — tvaroslovie, III — texty; E. Pauliny, Fonologický vývin slovenčiny). Už dlhšie sa kladú základy pre historický (i ná-

rečový) a etymologický slovník slovenčiny, pre dobré poznanie slovenských toponymických a iných názvov i mien a čo nevidieť — vyjde atlas slovenských nárečí atď. Preto treba privítať aj vysokoškolskú učebnicu doc. R. Krajčoviča *Náčrt dejín slovenského jazyka*, ktorá vyšla nedávno a predstavuje prehĺbené a rozšírené prepracovanie autorovej vysokoškolskej príručky *Vývin slovenského jazyka* (1961).

Svojím originálnym poňatím, bohatými a spoľahlivými odkazmi na špeciálnu literatúru a presvedčivé historické pramene, dosahom i rozsahom podanej látky (slovenským jazykom sa tu rozumie slovenčina v širokom zmysle) kniha v istom zmysle presahuje rámec bežnej vysokoškolskej učebnice. Dielo v prehľadnej forme zachycuje výsledky staršieho i najnovšieho bádania. Pri vysokoškolskom štúdiu a v odborných kruhoch doma i v zahraničí potreba takejto základnej informatívnej príručky sa pociťovala už dávnejšie. Kniha zapĺňa túto medzeru a znamená svojím zameraním nový, moderný a komplexný pohľad na vývin slovenčiny od 9. stor. dodnes.

Učebnicová povaha diela podmieňuje celkovú koncepciu práce, jej obsah a formu, vymedzuje šírku a hĺbku látky a čo do podania v určitom zmysle ju determinuje i metodicky. Domnievame sa, že knižná publikácia v plnej miere spĺňa všetky predpoklady, aké sa dnes kladú na učebnicu tohto druhu, čo sa, pravda, ďalej ešte overí v praxi.

Práca obsahuje 10 kapitol: *Všeobecne o jazyku, Obdobie praslovančiny, Charakteristika praslovanského jazyka, Obdobie rozpadu praslovančiny, Veľkomoravské obdobie, Hláskoslovný vývin starej slovenčiny, Vývin slovenského tvaroslovia — ohybné slovné druhy, Neohybné slovné druhy, O vývine slovníka starej slovenčiny.* Pripojený je ukazovateľ historických zmien a javov, register a transkripcia historických a nárečových dokladov, zoznam skratiek a znakov. Zdá sa, že sa kvôli stručnosti úmyselne neuvádza syntax; v ďalšom vydaní aspoň jej krátkym uvedením (tým skôr, že sa uvádzajú spojky atď.) kniha by ešte viac získala na úplnosti a kvalite.

Veľkomoravské obdobie — ako sa to najmä i poslednými archeologickými výskumami ďalej potvrdzuje — malo v dejinách slovenského etnika a národa veľmi významnú úlohu. Toto obdobie rekonštruovaného slovenského jazyka v 9.—10. stor. autor charakterizuje ako začiatok najstaršej etapy vývinu starej slovenčiny a na onom základe, ako aj podľa absolútnej a relatívnej chronológie rozoberá ďalšie dejiny starej slovenčiny; jednotlivé zložky jazyka v čase po 9. stor. sa podávajú osobitne. V hláskoslovnom systéme sa autor zameriava predovšetkým na prenikavé jazykové zmeny v 10. stor. a ich dôsledky pre ďalšie osudy slovenčiny, sleduje vývin v období ranofeudálnom (do r. 1200) a feudálnom. V tejto časti je ťažisko a prínos práce najmä vzhľadom na západnú slovenčinu (nitrianske a moravské kniežatstvo), tu sa v jednotlivostiach dopĺňajú, alebo spresňujú výsledky, ku ktorým sa dospelo v predchádzajúcich výskumoch (Ľ. Novák, E. Pauliny, J. Stanislav, A. V. Isačenko a i.), resp. niektoré sporné prípady sa ďalej domýšľajú. Hláskoslovné, prozodické a iné zmeny sa využívajú pri vysvetľovaní zmien morfologických; tvaroslovie je podané kompaktne a prístupne. Cenné sú postrehy o vývine staroslovenskej lexiky, kde mnohé, obzvlášť sémantické zmeny sú odrazom zmien v hospodárskom a spoločenskom živote našich predkov.

Pri výkladoch vychádza sa najčastejšie z nárečového materiálu, staršieho i súčasného, ktorý je často najpreukaznejší a pomerne dobre kontrolovateľný; bohato a kriticky sa využíva aj dokladový materiál listinný, toponymický a iný.

Kde treba, uvádzajú sa doplňujúce paralely z najbližšieho západoslovanského jazyka — češtiny a iných slovanských jazykov. Pre nefilológa alebo začiatočníka historická látka získava na príťažlivosti prístupnosťou výkladu, napr. v tvarosloví sú výstižne uvedené paradigmy praslovanské, resp. staroslovienske, staroslovenské a novoslovenské, spisovné (ukazujúce vzájomné vnútorné vyrovnávanie a splývanie jednotlivých morfologických typov, tzv. tvaroslovnú analógiu, pádový synkretizmus atď.). V minulosti pri tradičnom, často zbytočne rozvláčnom výklade v študijných pomôckach práve nedostatok onej názornej konfrontácie odrádzal niektorých študentov a mladých adeptov slovakistiky a slavistiky. Aj pri vysokej náročnosti problematiky výklad je jednoznačný, jasný, presvedčivý, v sporných prípadoch korektný a originálny; často dáva autor hovoriť materiálu samému. Počujeme tu — ako naznačuje na str. 164 — slovo slovenských dejín k „dejinám" slovenského slova.

Odborníkovi sú to veci, pravda, takmer všetky známe (veď ide o základnú učebnicu), no netradičnými východiskami a teoretickými závermi má Krajčovičova kniha v jednotlivostiach čo povedať a pomôcť všetkým učiteľom slovenčiny. Všimnime si tu aspoň tieto partie: praslovanská slabika, vývin slabiky a zmeny v rámci slabík, vznik rytmického krátenia slabík, mäkkostná vokalická a konsonantická korelácia, tri skupiny slovanských jazykov, vokalizácia v type *mach*, vznik a vývin striednice asibiláty *dz*, „nemäkčiace" *e*, pomer medzi starou slovenčinou a starou češtinou, vývin slovníka starej slovenčiny, tzv. polonizmy vo východnej slovenčine atď.

Učebnica je spestrená troma ukážkami faksimile, z tzv. Kijevských listov, zo Žilinskej knihy a ukážkou z Mariánskeho štvorevanjelia, ďalej 5 mapkami a obrázkovou prílohou.

Možno predpokladať, že táto práca stane sa na dlhší čas — popri iných odborných dielach — základným a spoľahlivým zdrojom pre celkovú informáciu o dejinách slovenčiny. Podať komplikovanú problematiku historického vývinu slovenčiny jednoducho nie je vždy ľahké. Autorovi sa zámer veľmi úspešne podaril.

Po knihe dozaista vďačne siahnu naši i zahraniční záujemci, slovakisti a slavisti, iní odborní pracovníci a učitelia slovenčiny, ako aj poslucháči riadneho i diaľkového štúdia patričných špecializácií.

Výchovne učebnica iste utvrdí zdravé národné povedomie a prehĺbi úctu k našej materinskej reči.

A. Keder

ROZLIČNOSTI

Charlie — Charlieho, nie „Charliho". — V Svete socializmu 15, 1965, č. 1 vyšiel pod názvom Jeden deň Charliho úryvok z Chaplinovej knihy. Forma „Charliho", ktorá je v nadpise článku a aj ďalej v článku, nie je správna.

Ide tu zrejme o genitívny tvar od mužského rodného mena *Charlie*, čo je Chaplinovo rodné meno. Cudzie mužské rodné mená, ako sa to spomína v *Pravidlách slovenského pravopisu* (5. vyd. 1964, str. 89), skloňujú sa obdobne ako priezviská. V našom prípade máme meno zakončené na *-e* v písme, ktoré sa však nevyslovuje; meno *Charlie* sa totiž v angličtine vyslovuje ako *Čárli*. Podľa Pravidiel slovenského pravopisu slová zakončené na samohlásku *-i (-y), -í -e, -é, -ä* (ku ktorým patrí svojím skloňovaním aj meno *Charlie*) majú v jedn. čísle zámenné koncovky *-ho, -mu, -m;* v množnom čísle skloňujú sa takto zakončené slová podľa vzoru *hrdina*. Pravidlá tu uvádzajú ako príklady slovo *kuli* (*kuliho, kulimu, kulim, kuliovia, kuliov* atď.) a mená *Krejčí, Hořejší, Goethe, Dante, Škultéty, Loti, Curie, Aimé, Sillanpää,* ako aj ďalšie všeobecné podst. mená *mufti, dandy* a *grizly* (str. 88). Pre nás je tu dôležité meno *Curie*. Ak k menu *Curie* pripojíme prípony *-ho, -mu, -m,* dostávame formy *Curieho, Curiemu, s Curiem*. Takto sa toto meno skutočne aj skloňuje. Rovnako aj pri rodnom mene *Charlie,* ktoré je podobné menu *Curie* pravopisom aj výslovnosťou *(Curie* — vyslov *Küri),* má sa ponechávať celá podoba mena bez zmeny: *Charlieho, Charliemu, Charliem.* Pravidlá neobsahujú nijakú poučku, v ktorej by sa predpisovalo pri skloňovaní mien ako *Curie* alebo *Charlie* odpájať koncové *-e,* teda tvoriť formy „Curiho", „Curimu", „Charliho", „Charlimu" a pod.

Pri odpovedi na otázku, prečo sa použil nesprávny tvar „Charliho" namiesto *Charlieho,* ľahko prídeme na to, že tu išlo zrejme o skloňovanie mena *Charlieho* podľa mien iného typu. Pravidlá v rámci kapitoly o skloňovaní cudzích slov preberajú skloňovanie anglických a francúzskych mien zakončených na nemé *-e,* ktoré sa nevyslovuje (89). Takéto mená strácajú pri skloňovaní toto *-e* aj v písme, napr. *Shakespeare — Shakespera; Hume — Huma, Lafargue — Lafargua.* (Len vo francúzskych a anglických menách na *-ce, -ge, -che* toto *-e* sa ponecháva vo všetkých pádoch, napr. *Laplace — Laplacea, Le Sage — Le Sagea, Malebranche — Malebranchea.)* Dodajme, že takto je to aj pri odvodzovaní slov, napr. *Shakespearov, shakespearovský, remarquizmus, Laplaceov, laplaceovský, wallaceovský a pod.* (pozri môj príspevok *Robespierovec, Laplaceov,* SR 29, 1964, 314—315). Podľa mien tohto typu sa zrejme použil aj tvar „Charlieho", čo však nie je správne, pretože meno *Charlie* nepatrí k anglickým a francúzskym menám typu *Shakespeare,* ale k cudzím slovám typu *kuli* s celkom odlišným skloňovaním.

Nesprávne skloňovanie mena *Charlie* však nás vedie k zisteniu, že príslušné poučky o skloňovaní slov typu *kuli* a typu *Shakespeare* nie sú dostatočne presné. Mená typu *Shakespeare* sa charakterizujú ako anglické a francúzske mená zakončené na nemé *-e,* ktoré sa nevyslovuje. Ale aj mená ako napr. *Charlie, Eddie, Ritchie, Christie, Curie* a pod. sú mená zakončené na mené *-e,* ktoré sa nevyslovuje. Medzi týmito menami je však podstatný rozdiel v tom, že v prvom prípade ide o mená zakončené vo výslovnosti na spoluhlásku, v druhom prípade o mená, ktoré sa končia na samohlásku: *Shakespeare — Šekspír, Lafargue — La-*

farg, Laplace — Laplas, ale *Charlie — Čárli, Curie — Küri.* Podľa toho anglické a francúzske mená typu *Shakespeare* sú mená zakončené vo výslovnosti na spoluhlásku a v písme na nemé *-e,* ktoré sa nevyslovuje. Pri slovách typu *kuli* bude potrebné uviesť doplňujúcu poučku o tom, že pri podobných menách, ako sú *Charlie, Ritchie, Christie, Curie* a pod. s koncovým *-e,* ktoré sa nevyslovuje, sa toto *-e* ponecháva v písme vo všetkých pádoch. Koncové *-e* sa pritom vynecháva nielen pred príponami *-ho, -mu, -m,* t. j. pri zámennom skloňovaní v jednotnom čísle, ale aj pri skloňovaní v množnom čísle, kde ide o menné skloňovanie podľa vzoru *hrdina,* napr. *Charlie* — nom. pl. *Charlieovia,* gen. pl. *Charlieov,* podobne *Freddie — Freddieovia, Freddieov, Leslie — Leslieovia, Leslieov* atď. (Pri menách typu *Shakespeare* sa rovnako ako v jednotnom čísle vynecháva alebo ponecháva koncové *-e: Shakespearovia, Humovia, Lafarguovia,* ale *Laplaceovia, Le Sageovia* a pod.)

Rovnako sa koncové *-e* ponecháva alebo vynecháva pri odvodzovaní slov, napr. *Curie — Curieová, curieovský, Curieovci, Lafargue — Lafarguová, Laplace — Laplaceov, laplaceovský.* Na vynechávanie alebo ponechávanie koncového *-e* pri menách typu *Shakespeare* sme poukázali v cit. príspevku *Robespierrovec, Laplaceov.* Tam sme tiež vyslovili požiadavku, aby sa v našich normatívnych príručkách venovala istá pozornosť nielen písaniu a či nepísaniu koncového *-e* (aj *-es,* v menách typu *Descartes*) pri skloňovaní cudzích slov, ale aj odvodzovaní slov od takto zakončených výrazov cudzieho pôvodu. Bude vhodné zmieniť sa v rámci takéhoto výkladu aj o odvodzovaní slov od cudzích mien typu *Charlie,* aby sa v bežnej praxi aj tu nerobili chyby podobného druhu, na akú sme upozornili pri podobe „Charliho" *(charlieovský, Curieová, curieovský, Christieová, Ritchieovci,* nie „charliovský, Curiová, curiovský" atď.).

L. Dvonč

Časticový výraz len tak-tak že. — V spisovnej slovenčine sa popri jednotlivých časticiach pomerne často vyskytujú aj zoskupenia dvoch alebo viacerých častíc do jedného výrazu. Takéto zoskupenia častíc sa tvoria napr. okolo častice *len* (napr. *len že, len-len že, len toľko že, len toľko čo, len tak-tak* atď.; bližšie pozri o nich v článku J. Mistríka a M. Šalingovej *Gramatická a lexikálna charakteristika slova len v spisovnej slovenčine,* SR 24, 1959, 345—356, najmä 349—356). O takýchto časticových výrazoch sa obyčajne vraví, že tvoria jednu významovú a intonačnú jednotku a tá sa potom nazýva zloženou časticou (porov. v citovanej štúdii J. Mistríka a M. Šalingovej na str. 349). S tým, že pri týchto zložených časticiach ide o jednu významovú jednotku, treba súhlasiť. No pokiaľ ide o intonačnú stránku, zdá sa, že jednu intonačnú jednotku (pri ktorej zostáva výška hlasu približne na rovnakej úrovni) tvoria iba jednoduchšie časticové výrazy (napr. *len-len, len že*), hoci ani tu nemožno vylúčiť zmenu výšky hlasu, kým pri zložitejších (napr. *len-len že, len toľko že, tak-tak že*) možno pozorovať najmä pri časti *že* pomerne výrazný pokles melódie, i keď, pravda, to nemusí platiť absolútne.

Medzi takéto časticové výrazy (resp. zložené častice) možno zaradiť aj výraz *len tak-tak že,* s ktorým sme sa stretli pri čítaní výberu z Urbanových noviel a poviedok vydaných pod názvom Výkriky bez ozveny r. 1965 vo vydavateľstve Slovenský spisovateľ. Ide o tento kontext zo str. 10: *Neponáhľa sa. Čože! Len tak, tak, že nohy prekladá chodníkom pomedzi hustú bučinu, lebo mu je*

ťažko, preťažko na duši. Všimneme si najprv významovú stránku tejto zloženej častice a potom jej formálnu stránku (konkrétne spôsob písania interpunkcie v tomto výraze).

Z citovanej časti vidieť, že spomínaný časticový výraz má podobný význam ako niektoré z tých, čo sme už uviedli na začiatku našej poznámky (*len že, len-len že, len toľko že*, resp. aj *sotva(že), ledva, ledva-ledva* a pod.). V IV. zväzku *Slovníka slovenského jazyka* (Bratislava 1964) sa na str. 486 v rámci hesla *tak* uvádza príbuzný časticový výraz *tak-tak (že)* s výkladom „vyjadruje krajnú mieru; len-len, sotvaže". Je jasné, že výrazy *len tak-tak že* a *tak-tak že*, resp. aj *tak-tak* sú príbuzné tak zo stránky významovej, ako aj výrazovej, formálnej, pravda, v prvom z nich stojí na začiatku výrazu ešte častica *len*, kým v treťom zase chýba čiastočné *len*, ako aj koncové *že*. V lístkovom materiáli pre Slovník slovenského jazyka sú doložené všetky tri uvedené časticové výrazy: *len tak-tak že, tak-tak že* aj *tak-tak*. Uvedieme niekoľko príkladov: *Nedávno v noci len tak-tak že som pobadal v poslednej chvíli znamenie semafora.* (Fiš) — *Tak-tak že stihneme trochu sa vyspať do svitania.* (Chrobák; doklad uvádza aj Slovník slovenského jazyka) — *„Už aj sa prac naokolo!" a zalúčil k nemu kameň. Tak-tak mu Maurizio vyhol.* (Žáry) — *Žena s dievčaťom dorobili strovy, nuž tak-tak stačili zaplatiť potreby a prežiť ten dlhý rok.* (Tajovský) — Treba povedať, že všetky tri uvedené časticové výrazy (v istom zmysle ide vlastne o varianty základného výrazu *tak-tak*) pokladáme za dobre utvorené, a teda správne.

Pokiaľ ide o spôsob písania nášho časticového výrazu v spomínanej Urbanovej knižke (t. j. s čiarkami po obidvoch *tak*), nazdávame sa, že nie je u nás zvyčajný a ani náležitý, nezodpovedá terajším zásadám písania podobných výrazov. Keď ide o takýto prípad opakovania toho istého výrazu, volíme u nás spravidla spôsob písania so spojovníkom (porov. uvádzaný príklad *len-len že*, ďalej napr. *len-len čo, už-už, ešte-ešte*, ďalej tiež *isto-iste, denno-denne*, podobne aj v zámenných príslovkách *čo-to, kdesi-čosi, ako-tak* a pod.; pozri k tomu článok G. Horáka *Slovné spojenia so spojovníkom*, SR 22, 1957, 20—39, najmä 28). Na základe tohto krátkeho rozboru a porovnania s podobnými prípadmi možno s istotou povedať, že náležitý spôsob písania časticového výrazu bude so spojovníkom medzi tými zložkami, ktoré sa opakujú (a pritom stoja bezprostredne po sebe), a bez čiarky po druhej z opakujúcich sa častí — teda *len tak-tak že*. Písanie čiarky za druhým *tak* je teda zbytočné. Pri našich tvrdeniach sa možno oprieť aj o stav, aký sa uplatnil pri zaznamenávaní príbuzného časticového výrazu na citovanom mieste Slovníka slovenského jazyka *(tak-tak že)*.

Správna podoba časticového výrazu v citovanej vete mala byť teda takáto: *Len tak-tak že nohy prekladá chodníkom pomedzi hustú bučinu, lebo mu je ťažko, preťažko na duši.*

J. Kačala

Pisa — „piský", či pisanský? — Na stránkach našej tlače objavilo sa nedávno viacero článkov o povážlivom nakláňaní sa šikmej veže v Pise. Pritom sa raz hovorilo o *piskej* veži (napr. vo Večerníku z 30. 12. 1964), inokedy o *pisanskej* (vo Večerníku z 9. 1. 1965). Táto nejednotnosť nás vedie k tejto drobnej úvahe o správnej podobe prídavného mena od vlastného názvu *Pisa*.

Podoba *piský* je utvorená príponou *-ký*. Formálne nemožno proti tejto podobe nič namietať. Je utvorená rovnako, ako je napr. odvodené príd. meno *tiský* od

vlastného mena *Tisa* (pozri J. Horecký, *Slovotvorná sústava slovenčiny,* Bratislava 1959, 151; pravda, tu ide o príd. meno k pomenovaniu rieky, nie mesta). Takisto sa tvoria príponou *-ký* prídavné mená od iných mien, ktorých derivačný základ sa končí na spoluhlásku *k* (alternujúcu s *c*), *c, s,* napr. *potocký, gracký* (*Graz — gracký*), *novoveský, donbaský* (Š. Koperdan, *K tvoreniu substantív a adjektív z miestopisných názvov,* Jazykovedné štúdie III, 1958, 105), *texaský, tuniský, tbiliský* a pod. Jednako sa zdá forma *piský* trochu nezvyklou. Je to najskôr preto, že ide o tvorenie od jednoslabičného odvodzovacieho základu, ku ktorému sa nepripája prípona *-ský,* ktorá je nesporne výraznejšia, ale menej výrazná skrátená podoba *-ký,* ktorá vznikla z pôvodnej prípony *-ský* eliminovaním počiatočného *s.* K zahmleniu zreteľnosti odvodzovania príd. mena *piský* od vlastného mena *Pisa* prispieva aj zmena vo výslovnosti; v mene *Pisa* sa vyslovuje spoluhláska *z (Piza),* kým v príd. mene *piský* sa namiesto *z* vyslovuje *s* (prípona *-ký* sa začína na neznelú spoluhlásku, a preto je pred ňou namiesto znelého *z* neznelé *s* v zhode s pravidlom o spodobovaní znelých a neznelých spoluhlások v spisovnej slovenčine). Tým sa líši príd. meno *piský* od príd. mena *tiský,* v ktorom ide tiež o jednoslabičný odvodzovací základ a príponu *-ký,* ale výslovnosť odvodzovacieho základu zostáva aj v príd. mene zachovaná v tej istej podobe, ako je v základnom slove (v mene *Tisa*). Neprekvapuje, že sa pociťuje potreba prídavného mena, ktoré má výraznejšiu podobu.

Výraznejšiu podobu má príd. meno *pisanský,* v ktorom sa zreteľnejšie prejavuje skutočnosť, že ide o derivát vlastného mena *Pisa.* Prídavné meno *pisanský* je utvorené podobne, ako je utvorené napr. príd. meno *modranský.* V niektorých prípadoch netvoríme v spisovnej slovenčine príd. meno od miestneho názvu, ale od obyvateľského mena. Patria sem prípady ako *Nitra — Nitran — nitriansky, Čadca — Čadčan — čadčiansky, Detva — Detvan — detviansky, Modra — Modran — modranský, Trenčín — Trenčan — trenčiansky, Pešť — Pešťan — peštiansky.* Treba len konštatovať, že pri príd. mene *pisanský* je situácia o niečo odlišná od predchádzajúcich prípadov v tom, že obyvateľské meno nie je *Pisan,* ale *Pisančan: Epos o vojne s Pisančanmi.* (Schultz — Zúbek) — *Cestou zo Savony zajali Sangalla Pisančania.* (Stone — Šimo) V obyvateľskom mene Pisančan ide o pripájanie dvoch prípon obyvateľských mien, t. j. *-an* a *-čan.* Takéto tvorenie nás ani neprekvapuje; ďalšia prípona sa tu pripája akiste len preto, aby vznikla výraznejšia, zreteľnejšia podoba. S podobným tvorením sa stretávame aj pri niektorých iných menách. Tak napr. namiesto podoby *Nitran* sa veľmi často používa podoba *Nitrančan,* hodnotená inak ako nesprávna (pozri J. Kačala, *Nitran — Nitrančan,* SR 29, 1964, 64). Podobne sa napr. používa podoba obyv. mena *Malaganec* s príponami *-an, -ec*: *Voláme ho Malaganec* (Fusero — Prohácka, Nemlaha) alebo podoba *Goanec* s tými istými príponami: *Opozičná strana „Jednotná opozícia Goancov" nesúhlasí s týmto odporúčaním.* (Pravda, 24. 1. 1965, str. 3) Môžeme konštatovať, že nielen pri prídavných menách, ale napr. aj pri podstatných menách sa stretávame s tvorením výraznejších podôb, hoci v niektorých prípadoch, ako napr. pri menách *Pisančan,* „Nitrančan", *Malaganec, Goanec* a pod. ide o kumulovanie synonymných odvodzovacích prípon, takže sa na prvý pohľad zdá, že druhá odvodzovacia morféma je „zbytočná".

Na základe tohto nášho rozboru dochádzame k záveru, že treba dať prednosť prídavnému menu *pisanský.* Ukazuje sa tiež, že bude správne znovu preštudovať otázku správnosti podobných derivátov, ako aj spomínaný tvar „Nitrančan".

L. Dvonč

Jeep — džíp. — V *Slovníku slovenského jazyka I*, Bratislava 1959, 649 sa uvádza podstatné meno anglického, resp. amerického pôvodu *jeep*. Ide nám tu o otázku, či sa má zachovávať pôvodná podoba *jeep*, alebo sa má toto slovo poslovenčiť.

Vo viacerých drobných príspevkoch na stránkach Slovenskej reči sa konštatovalo, že mnohé slová anglického pôvodu sa píšu alebo sa začínajú písať u nás podľa slovenskej výslovnosti (napr. *džús, striptíz, bendžo, kovboj* a pod.). K takýmto slovám patrí aj slovo *jeep*. Toto slovo je dnes u nás všeobecne známe; označuje sa ním istý typ motorového vozidla. Ustálená je aj jeho výslovnosť *džíp*. Nie je preto prekvapujúce, že sa začína používať v zdomácnenej pravopisnej podobe. S písaním *džíp* sme sa stretli napr. na stránkach Pravdy: *Ukoristili 4 d ž í p y* (4. 6. 1964, str. 1).

Nazdávame sa, že podobne ako pri niektorých iných slovách anglického pôvodu bude správne používať aj pri slove *džíp* zdomácnenú podobu. V češtine je už podoba *džíp* normovaná v najnovšom slovníku (pozri *Slovník spisovného jazyka českého I*, Praha 1960, 444). Odporúčame, aby sa podoba *džíp* uviedla v dodatkoch k Slovníku slovenského jazyka.

L. Dvonč

FFUK, či FF UK? — Pri písaní skratiek fakúlt Univerzity Komenského (a aj iných univerzít alebo vysokých škôl) sa stretávame s dvojakou praxou. Niekedy sa skratka celého názvu píše dohromady, napr. *FFUK* (Filozofická fakulta Univerzity Komenského), *PFUK* (Pedagogická fakulta UK), inokedy sa osobitne píše skratka názvu fakulty a osobitne skratka názvu univerzity, napr. *FF UK, PF UK*. Všimneme si bližšie písanie skratiek iných podobných názvov.

V uvedených názvoch je názov fakulty v nominatíve, kým názov univerzity je v genitíve ako nezhodný prívlastok. Podobnú stavbu majú napr. názvy vedeckých ústavov našich akadémií vied: *Historický ústav Slovenskej akadémie vied (Československej akadémie vied), Ústav slovenského jazyka SAV, Ústav dejín európskych socialistických krajín SAV*. V skratkách je osobitne skratka názvu ústavu a osobitne skratka názvu akadémie vied: *HÚ SAV, HÚ ČSAV, ÚSJ SAV, ÚDESK SAV*. S podobným písaním sa stretávame napr. aj pri písaní skratiek ústredných výborov strán alebo sväzov, napr. *ÚV KSS, ÚV KSČ, ÚV TKS, SÚV ČSM, ÚV ČSTV*. Písanie skratiek typu *FF UK* je výhodnejšie z toho hľadiska, že skratka je prehľadnejšia. Písaním dohromady by vznikli v niektorých konkrétnych prípadoch neprimerane dlhé skratky, v ktorých by sme sa dosť ťažko orientovali (porov. napr. písanie skratky pre názov *Ústav dejín európskych socialistických krajín Slovenskej akadémie vied)*. Za takéto písanie hovorí ďalej tá skutočnosť, že sa v praxi veľmi často používa len skratka názvu príslušnej inštitúcie (školy a pod.), kým pomenovania ich súčastí sa vypisujú, napr. *Historický ústav SAV, Filozofická fakulta UK*. Preto možno odporúčať písanie skratiek typu *FF UK* namiesto *FFUK*.

V ďalšom vydaní *Pravidiel slovenského pravopisu* bude osožné uviesť v časti o písaní veľkých písmen v skratkách a značkách jeden-dva príklady na skratky názvov tohto typu, aby sa písanie týchto skratiek ustálilo.

L. Dvonč

ODPOVEDE NA LISTY

Kľúčenka. — J. Z. z Levíc: „V Ľude z 28. apríla tohto roku (v rubrike Ľud hovorí, na prvej strane) som čítal slovo kľúčenka. V odpovedi na otázku, aké nové výrobky pripravuje ľudové výrobné družstvo Ďumbier v Liptovskom Mikuláši, sa hovorí medzi iným toto: Kľúčenky z hladkého materiálu v rôznych farbách s emblémami Nízkych Tatier, Oravskej Priehrady a Jánošíka za 6 Kčs za kus. — Je slovo kľúčenka správne?"

Odpoveď: Vyhľadali sme si v uvedenom čísle Ľudu príslušnú vetu a zistili sme, že informácia o zaradení slova *kľúčenka* je presná. Pri odpovedi na otázku, či slovo *kľúčenka* je správne, či zodpovedá zákonitostiam a potrebám spisovnej slovenčiny, nám pomôže veta, v ktorej pracovníci výrobného ľudového družstva Ďumbier pokračujú v informovaní verejnosti a hovoria o ďalšom novom výrobku. Vravia toto: *Detské peňaženky z rôzneho koženého materiálu a v pestrých farbách 7 Kčs za kus.* — Ak postavíme k slovu *kľúčenka* slovo *peňaženka,* vynikne nám postup, akým bolo utvorené (zdôrazní sa nám jeho slovotvorná štruktúra) a v súvislosti s tým aj jeho vecný význam.

Najprv niekoľko slov o slovotvornom postupe, ktorý sa uplatnil pri tvorení slova *kľúčenka.* Odvodené podstatné meno ženského rodu *kľúčenka* pozostáva z koreňa *kľúč-* a z odvodzovacej prípony *-enka.* Novoutvorené slovo *kľúčenka* má, ako vidieť, zreteľnú slovotvornú štruktúru. Príponou *-enka* boli utvorené napríklad tieto podst. mená: *vstupenka, letenka, navštívenka, potvrdenka, zloženka, electričenka.* Podst. mená tohto typu označujú rozličné listiny a preukazy. Je to — možno povedať — dnes najvýraznejšia skupina takto tvorených podst. mien, no medzi ne slovo *kľúčenka* podľa svojho významu nepatrí. Keď ho totiž priradíme (ako sme už urobili) ku slovu *peňaženka* a porovnáme s jeho významom, ukáže sa nám, že v skupine, ktorú predstavujú tieto podst. mená, prípona *-enka* je formálnym znakom toho, že príslušné odvodené podst. meno označuje puzdro na úschovu dačoho. Ide o novšie utvorené podst. mená *peňaženka* (puzdro na peniaze), *pudrenka* (puzdro na púder). Podľa toho slovo *kľúčenka* označuje puzdro (vrecúško) na uschovanie kľúčov. Ide o vec známu a potrebnú, s ktorou sa takmer tak často stretáme ako s peňaženkou. Každý, kto má zväzok kľúčov, mal by mať i puzdro na ne čiže *kľúčenku.*

Na záver krátko len toľkoto. Slovo *kľúčenka* je nové odvodené podst. meno, je utvorené tak ako slovo *peňaženka* a je s ním podľa tvaru i významu príbuzné. Pretože je celkom nové, nemohlo sa ešte dostať do Slovníka slovenského jazyka (bude v dodatkovom diele). Pokladáme ho za dobre utvorené a potrebné slovo; odporúčame ho používať nielen ako odborný názov, ale i v bežnej reči.

Bokom poznamenávame, že na konci uvedených viet z rozhovoru s pracovníkmi ľudového výrobného družstva Ďumbier (tam, kde sa má naznačiť cena kľúčeniek a detských peňaženiek) namiesto neobratného „za 6 Kčs za kus" (v prvej vete) a „7 Kčs za kus" (v druhej vete) bolo treba napísať *po 6 Kčs, po 7 Kčs.* Distributívna predložka *po* zreteľne vyslovuje, že cena sa myslí za kus.

„S touto výstavbou neuvažujú". — J. Z. z Trnavy: „V bratislavskom Večerníku zo 6. mája 1965 som na druhej strane (v článku Strih hotový — krajčíra niet)

čítal priam čudácku väzbu v súvislosti so starosťami, ktoré má Figaro okolo plánovanej sociálnej budovy. Stavebný podnik znepokojil Figaro listom. V ňom, ako sa píše v článku, „... sociálnej budove, ktorá je predmetom viacerých kritík, venovali iba pol riadka. Že s touto výstavbou neuvažujú...'. Táto väzba ma najprv prekvapila a potom nahnevala. Chcem sa vás opýtať, či ju pokladáte za dobrú."

Odpoveď: Väzba „uvažovať/neuvažovať s výstavbou" je naozaj čudná. Vznikla nesprávnym prenesením väzby; totiž väzba slovesa *rátať s výstavbou* sa preniesla na sloveso *uvažovať*. Pravdaže, sloveso *uvažovať* má väzbu so šiestym pádom — *uvažovať o niečom (uvažovať o výstavbe)*, a preto väzbu „uvažovať s niečím" hodnotíme ako nevyhovujúcu, nesprávnu.

Tu máme do činenia s chybou, ktorá vznikla v administratívnom štýle (stavebný podnik písal podniku Figaro). Bratislavský Večerník za ňu neobviňujeme, lebo v ňom sa chyba len nepriamo cituje; za chybu zodpovedá príslušný administratívny pracovník stavebného podniku. Aj keď je toto konštatovanie správne, ak ide o slovesné väzby vôbec, ani Večerník nemôžeme nechať bez výčitky.

Spomínaná nenáležitá väzba totiž hneď upozorní na väzbu *začať s niečím*, ktorá sa priam záplavovite šíri a vytláča aspoň takú dobrú väzbu so štvrtým pádom a s neurčitkom. Naše noviny väzbu *začať s niečím* už priam zodierajú (začať so súťažou, začať s čistením, začať s prestavbou, začať s výstavbou, začať s premiesťovaním, začať s prácou atď., atď.!). Toto módne a priam chorobné rozšírenie väzby s inštrumentálom výdatne uplatňuje aj bratislavský Večerník; možno povedať, že doklady poskytuje každé jeho číslo. Takúto módnu, a pritom už ošúchanú väzbu čítame aj v článku, z ktorého pochádza námet tejto poznámky. O niekoľko riadkov ďalej sa píše: *Vo Figare sú bezradní: ak sa s výstavbou tohto roku nezačne, zmeškajú príležitosť stabilizovať ženské pracovné sily.* Väzba *začať s výstavbou* (ak sa s výstavbou nezačne) v porovnaní s väzbou *začať výstavbu* a *začať stavať* je (možno povedať) z významovej stránky slabšia, lebo štvrtý pád a infinitív označuje to, čo sa začína, priamo, naproti tomu siedmy pád len akosi okrajovo, nezaujate. Domnievame sa celkom oprávnene, že pri vzniku chybnej väzby, „uvažovať s touto výstavbou" („s touto výstavbou neuvažujú") zohrala úlohu aj chorobne rozšírená väzba *začať s niečím.*

Správne malo byť: *s touto výstavbou* (rozumej s výstavbou sociálnej budovy) *nerátajú* alebo *o tejto výstavbe neuvažujú.* — Nesprávne väzby sú výrazným dokladom nezreteľného a popleteného (konfúzneho) myslenia. Nuž, pozor na väzbu slovies!

Miesto určené na táborenie. — M. Ch. z Bratislavy: „Keď som sa s rodinou prechádzal v okolí Železnej studničky, všimol som si nejednotnosť v nápisoch. Na jednej tabuli je Miesto určené na táborenie a kladenie ohňa, ale na druhej už Vymedzené miesta pre táborenie a kladenie ohňa. Prečo sú dvojaké nápisy? Sú azda obidva správne: s predložkou na i s predložkou pre?"

Odpoveď: Predložka *pre* sa v posledných rokoch nenáležite šíri na úkor predložky *na*. Možno povedať, že sa neoprávnene tlačí ta, kde stávala predložka *na*. — Treba rozhodnúť, ktorý z uvedených nápisov je správny. Odpoveď sme už naznačili. Pri nápise *Miesto určené na táborenie a kladenie ohňa* sa nepozastavíme, berieme ho ako zvyčajné, a to je sprievodný znak jeho správnosti. Naproti tomu pri druhom nápise *Vymedzené miesta* (radšej *Miesta vymedzené*) *pre táborenie*

a kladenie ohňa sa už pozastavíme, lebo upozorňuje na seba svojou novosťou, a to je súčasne popud, aby sme nad ním trocha porozmýšľali. Ako hovoríme *voda na pitie, papier na písanie, šaty na každý deň, miesto na sedenie* (účelové určenie veci), tak správne je len *miesto na táborenie a kladenie ohňa.* Takéto spojenie sa výrazne odlišuje od spojenia, ako *miesta pre vás, miesta rezervované pre našich dobrých známych.* (Podrobnejšie sa tu funkciou predložiek *na* a *pre* zapodievať nemôžeme.)

Nuž i v okolí Železnej studničky v Bratislave by sa bol mal uplatniť len správny nápis *Miesto určené na táborenie a kladenie ohňa.* Napokon ešte praktické upozornenie. Keď budete chcieť použiť predložku *pre,* zisťujte si v duchu, či nejde o taký prípad, kde pôvodne stála a má stáť predložka *na.* Upozorňujeme na to nielen tých, čo majú na starosti turistické tabule, ale i našich novinárov, redaktorov a korektorov.

Minimálne výsledky. — M. G-ová z Tomášoviec: „Z rádia som počula vetu Výsledky sú veľmi minimálne. Myslím si, keď je niečo minimálne, načo o tom vravieť, že je také veľmi. — Mám pravdu?"

Odpoveď: S výčitkou súhlasíme. Prídavné meno *minimálny* súvisí s latinským *minimum,* čiže s tretím stupňom príd. mena *parvus,* ktoré má význam „malý" (1. st. *parvus;* 2. st. *minor, minus;* 3. st. *minimus, -a, -um*). Minimálny výsledok je teda najmenší výsledok. Pridávať k príd. menu *najmenší* určenie *veľmi* je nelogické.

Prečo vzniklo spojenie „veľmi minimálny". Preto lebo hovoriaci v nepripravenom prejave (išlo o rozhovor) si dostatočne neuvedomil význam slova *minimálny,* a vlastne si ho vo svojom jazykovom povedomí z významovej stránky pretvoril. Príd. meno *minimálny* pokladal za významovo rovnocenné s domácim slovom *malý.* Pravdaže, takéto pomknutie významu nepokladáme v spis. slovenčine za správne. Spojenie „veľmi minimálny" vo vete Výsledky sú „veľmi minimálne" nebolo náležité.

Nevhodnosť ďalšieho stupňovania prídavného mena *minimálny* ukazuje aj slovo opačného významu (antonymum) *maximálny,* ktoré súvisí s lat. tretím stupňom od príd. mena *magnus* — veľký (1. st. *magnus;* 2. st. *maior, -ius;* 3. st. *maximus, -a, -um*). Spojenie „veľmi minimálny" je asi také neprimerané, ako keby sme povedali „nadmieru maximálny" — „Výsledky sú nadmieru maximálne" čiže po slovensky „nadmieru najväčšie".

V uvedenej vete bolo treba použiť alebo spojenie *veľmi malé* alebo samotné (neurčené, nerozvité) príd. meno *minimálne,* takto: *Výsledky sú veľmi malé/ Výsledky sú minimálne.*

Aj v tejto súvislosti sa ukazuje, že výstraha Pozor na cudzie slová nie je ani zďaleka zbytočná.

G. Horák

DOKUMENTY K SLOVENSKÉMU NÁRODNÉMU HNUTIU II (1867—1884)

Na vydanie pripravil Fr. Bokes

Vydanie I. zväzku *Dokumentov* ukázalo, že je o publikáciu značný záujem medzi odborníkmi doma i za hranicami. Druhý zväzok bude ešte vítanejší, pretože sa zaoberá obdobím, ktorému doteraz naša historiografia venovala minimálnu pozornosť.

Prečo sa dr. Bokes rozhodol pre túto prácu? Výberom dokumentov chcel osvetliť politiku slovenskej buržoázie v období kapitalizmu, predovšetkým v jej politických akciách, usilujúcich sa aspoň o zabezpečenie minimálnych predpokladov pre rozvoj slovenského národného hnutia pri neustálom zvyšovaní útlaku zo strany maďarských vládnúcich tried. Zozbieraním dokumentov chcel prispieť k dôkladnejšiemu poznaniu postavenia slovenského národa v tomto období, umožniť politickým, kultúrnym a osvetovým pracovníkom, zaujímajúcim sa o slovenské národné dejiny hlboký pohľad do rušného úseku zápasu o slovenskú národnú existenciu ohrozenú po období úspešného rozvoja v tzv. matičných rokoch bezohľadnými prejavmi národného útlaku. Zostavovateľ edície zhromaždil najdôležitejšie písomné prejavy predstaviteľov slovenského národného hnutia, a to prejavy publicistické a novinárske, aj písomnosti, ktoré sa zachovali v ich korešpondenciách. Najväčšiu pozornosť venoval obdobiu, v ktorom bol uzákonený národnostný zákon a zrušená Matica slovenská a tri slovenské gymnáziá. Väčšia časť dokumentov z tohto obdobia týka sa zápasu dvoch politických skupín, národnej memorandovej strany a tzv. Novej školy J. N. Bobulu, sledujúcej možnosti dohody s maďarskými vládnúcimi triedami. Zbierka dokumentov odráža ťažký zápas predstaviteľov slovenského národného hnutia s uhorskou vládou, ale aj ich iniciatívne prejavy v súvislosti s organizovaním slovenského národného života, ako aj vývin národotvorného procesu v tomto období.

Kde bral autor podklady pre svoju prácu? Najviac dokumentov našiel v súdobej tlači. Doplňal ich archívnym materiálom a výberom z korešpondencií rôznych predstaviteľov slovenského národného hnutia. No ide o publikovanie len tých historických dokumentov, ktoré vznikli na strane slovenskej a nie všetkých dokumentov týkajúcich sa slovenského národného hnutia.

Ako dlho pracoval editor na zoskupení dokumentov? Vydanie *Dokumentov* je výsledok asi desaťročnej vytrvalej historicko-zberateľskej práce autora, ktorý sledoval potreby širších čitateľských vrstiev. V záujme toho doplnil materiál aj vysvetľujúcimi poznámkami.

Koľko zväzkov obsiahnu všetky materiály *Dokumentov*? Spolu ich vyjde päť. Druhý zväzok je zaujímavý tým, že obsiahne najrušnejšie obdobie našich národných dejín pred rokom 1918, t. j. obdobie matičné.

Komu je práca určená? Bude vhodnou pomôckou pri štúdiu slovenských národných dejín, dejín slovenskej literatúry a vývinu slovenského jazyka.

VSAV 1965, strán 528, viaz. plán. cena Kčs 57,—.

SLOVENSKÁ REČ, časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied pre výskum a kultúru slovenského jazyka. Ročník 30, 1965, číslo 5. Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Redaktorka časopisu Mária Kurišová. Technická redaktorka Magdaléna Macová. Vychádza šesťkrát za rok. Ročné predplatné Kčs 24,—, jednotlivé čísla Kčs 4,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky zo zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin. Výmer PK HSVZ, čís. 18163 50-II/3. — V-15*51320.

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1965

Kčs 4,—

O POČIATKOCH SLOVENSKÝCH DEJÍN

Publikácia predstavuje v podstate výsledky pracovnej konferencie o počiatkoch feudalizmu a o najstarších dejinách Slovenska, ktorú usporiadal Historický ústav SAV v novembri 1963 v Smoleniciach.

Časový úsek 5.—12. storočia patrí medzi tie obdobia slovenských dejín, pri skúmaní ktorých sa historik nezaobíde bez spolupráce archeológie a jazykovedy, pretože písomných prameňov sa zachovalo málo, resp. pre 8.—10. storočie písomných zpráv takmer niet. Toto obdobie pritom nebolo jednotné po stránke sociálneho a ekonomického vývinu. V dejinách našich predkov sa javí koniec 8. a začiatok 9. storočia ako významný dejinný medzník, ktorý oddeľuje predfeudálne obdobie (s patriarchálnorodovou spoločnosťou) od epochy feudalizmu, resp. od etapy ranného feudalizmu. A keď ide o ranofeudálnu etapu v našich dejinách, aj tu sa stretáme so zložitou problematikou vyrovnávania sa kultúrne vyspelejšej slovanskej spoločnosti s polonomádskou kultúrou starých Maďarov, čo sa prejavilo nielen postupným obsadzovaním slovenského územia uhorskými feudálmi, ale i preberaním slovanskej terminológie starými Maďarmi. Obzvlášť sa cítila nutnosť zaujať stanovisko tak k slovenskému osídleniu pred usadením sa avarských družín na strednom Dunaji, ako aj v otázke etnicity tzv. keszthelyskej kultúry, ktorú donedávna odborníci pripisovali iba nomádskemu avarskému elementu. Rovnako sa v našej historiografii pociťovala potreba analyzovať materiál osvetľujúci osudy slovenského územia po rozklade veľkomoravskej štátnosti a pred obsadením Slovenska Arpádovcami.

Publikácia má charakter sborníka. Po úvodnej teoretickej štúdii P. Ratkoša o problematike raného feudalizmu nasledujú štúdie A. Točíka o Slovanoch na strednom Dunaji v 5.—8. storočí a Zl. Čilinskej o pohrebiskách na juhozápadnom Slovensku v 7.—8. storočí. Potom nasledujú syntetické štúdie A. Habovštiaka o poľnohospodárstve a D. Bialekovej o remeselnej výrobe na Slovensku v 9.—11. storočí, k nim sa pripája i analytický pohľad R. Pleinera na technológiu kováčstva a dechtárstva.

Z veľkomoravskej problematiky prináša sborník obšírnu štúdiu L. Havlíka o vnútornej a zahraničnej politike Veľkej Moravy. Po nej nasleduje štúdia P. Ratkoša o podmanení Slovenska Maďarmi, kde osvetľuje osudy Slovenska po páde Veľkej Moravy a poukazuje na územné spory a záujmy Arpádovcov, Přemyslovcov a Piastovcov. Br. Varsik osvetľuje na základe neskorších zpráv otázku zásahov starých Maďarov na východnom Slovensku. E. Pauliny rieši problém západoslovanských výpožičiek štátoprávneho rázu v starej maďarčine a načrtáva aj nárečové členenie slovenčiny v 9.—11. stor., R. Krajčovič v obšírnej analytickej štúdii zhŕňa služobnícke názvy osád v Dunajskej kotline, ďalej Bl. Kovačovičová-Puškárová uvažuje o nadväznosti architektúry 9.—11. storočia a nakoniec L. Mokrý naznačuje nové javy v hudobnej problematike veľkomoravského obdobia.

V doslove čitateľ nájde nielen hodnotenie smolenickej pracovnej konferencie, ale i odkazy na referáty konferencie, ktoré vyjdú pre nedostatok miesta mimo tohto sborníka.

VSAV 1965, strán 272, obr. 24, nemecký, francúzsky a anglický súhrn, viaz. plán. cena Kčs 33,—.